

«DROSCHAK»
REVUE MENSUELLE
organe
de la F. R. A. D.

ԴՐՕՇԱԿ

№ 10
OCTOBRE
1928
PARIS (France)

«ՀՈՑ ՅԵՂԱՓՈՒՅԿՆԵ ԴԱՂՆՈՎՅՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

„ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՕՐԸ “

Չորրորդ տարին է, որ կը տօնենք «Դաշնակցութեան Օրը», ամէն տեղ, բացի Հայրենիքէն:

Ժ. Ընդհանուր ժողովը, երբ հաստատեց այս նորութիւնը, կը ձգտէր ոչ թէ տօն մը աւելի պարտադրել իր շարքերուն և այս ժողովուրդին, որ արդէն կորսնցուցած է իր տօներուն և տարեդարձներուն համբանքը, այլ առիթ ընծայել անոնց, գոնէ տարին մէկ անգամ հանդիսաւորապէս երգելու Յեղափոխութեան և Ազատագրութեան ծիւղը:

Ի հարկէ, տօնը հաստատուած է, ամենէն առաջ, Հ.Յ.Դաշնակցութեան շարքերուն համար: Ամենէն առաջ անոնք պիտի յիշեն Դաշնակցութեան Օրը: Պիտի ներշնչին ու ապրին անով: Պիտի հասկնան ու հասկցնեն անոր իմաստը:

Այդ իմաստը չի սահմանափակւիր միայն արդար հպարտութեան մը մէջ, որ կը ծնի քառասուն տարւան զերմարդկային ճիգէն և հերոսական արշաւէն: Յետահայեաց ակնարկ մը ինչքան ուռեցնէ մեր կուրծքը, նոյնքան ալ պիտի տանջէ մեր միտքը. քանի որ ճամբուն կէտն ենք տակաւին:

Եւ ճիշտ ստոր համար ալ, երբ կը ցնծանք ու կը ծափենք, տեսակ մը «սրբազան եսասիրութեամբ», որ ոչինչ ունի խոտելի, որովհետեւ արդար է և մարդկային, չպիտի մոռնանք նաև մտածել:

Արդարեւ, քննութեան փորձ մըն է Դաշնակցութեան Օրը, շատ մը տեսակէտներով: Առիթ մը՝ գնահատելու մեր արժանիքները և անդրադառնալու մեր թերութիւններուն:

Որո՞նք են Դաշնակցութեան արժէքները.—

1. Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը այն ուժն է, որ ճգնեցաւ խորձի մը վերածել ցիւր ու ցան կայծեր, և մէկ դրօշի տակ համախմբել նախ փոքրաթիւ խումբեր, յետոյ ամբողջ բազմութիւններ: — «Ազատութիւն կամ Մահ»:

2. Դաշնակցութիւնը այս նստակեաց և կորաքամակ ժողովուրդէն արտադրեց — ու զարգացուց — սերունդ մը, ընդունակ սուր և հրացան գործածելու նոյնքան ճարտարութեամբ և գիտակցութեամբ, որքան խոփն ու արօրը: — «Ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման»:

3. Դաշնակցութիւնը դաշտերէն և լեռներէն դէպի քաղաք փոխադրելով ազատութեան հանգանակը, զորձի վերածելով երգերն ու հառաչանքները, արշաւելով «ընդ հուր և ընդ սուր», յաճոյեցաւ միս ու ոսկոր դարձնել վերացական դաղափար մը, — Ազատութիւն և Հայրենիք:

Եւ ահա քառասուն տարի վերջն ալ կը բալէ նոյն ճամբէն: Չարաչար տանջուած, բայց աննկուն: Հայ ժողովուրդի կիսուն հետ կորսնցուցած իր ալ ազնւագոյն կէտը, բայց նորէն պատնէշին վրա. հալածական՝ Հայրենիքի մէջ, բայց խոր, անկորնչելի ակօսներ ձգած ետին: Զեռնաթափ՝ իր իսկ ձեռքով ձևաւորած պետութեան իշխանութենէն, բայց չըջապատուած գուրգուրանքով և յարանուն բազմութեամբ՝ աշխարհի ո՞րե է մասին մէջ: Եւ միշտ գործօն:

Կը նշանակէ թէ՛ Քրիստափորներու, Զաւարեաններու և Ռոստոմներու թողած աւանդը դիմացեր է քառասուն տարւան փորձութիւններուն, և ընդունակ է, տակաւին, ներշնչելու և շարժման մէջ դնելու ամբողջ բազմութիւններ:

Այսքանը, արդէն, պատասխան մըն է մեր ներքին թշնամիներուն: Եւ ինքնին բաւական՝ չփոթութեան մատնելու զանոնք: Օրւան իրականութիւնն ալ, արդարև, այդ կապացուցանէ: Որքան կը ծաղկի ու կը ծաւալի դաշնակցական գործը, այնքան մոյթգնութեամբ բարեբեր կը նետեն հակառակորդները: Ապրկարի և պարտեալի հոգեբանութիւն:

Բայց, չի բաւեր ազադակել թէ ողջ ենք և հարազատ ժառանգները՝ ձգւած աւանդին:

Մեր անդրանիկները այս կուսակցութեան հիմը գրին քարեր ճանկոտելով, և անոր ոգի ու թևեր տւին, իրենց արիւնը քամելով: Անոնք ունեցան ճակատագրական պահեր, բայց փոխանակ յուսահատելու և ընկրկելու, թոխչներ կատարեցին: Անոնք իրենց ճամբան դտան առնաբար, կուրծք տայով թմրած և անբանացած ամբոխի մը բնագրական ընդդիմութեան, և հանդուրժելով երջանի՛կ վատերու:

Մենք ի՞նչով արժանի ենք անոնց:

Աւելի ճիշտ, մենք ի՞նչ առաւելութիւններ բերինք ու պիտի բերենք, որպէսզի աւանդը մնայ ոչ միայն ամուր ու հարազատ, այլ և շարունակէ ներշնչել և գործի մղել մեզ, և անոնք որ մեր ետեւէն կուգան

Եթէ իրապէս կը հաւատանք, որ վճռական դեր սահմանւած է մեզի, այս ժողովուրդի ճակատագրին տնօրինման մէջ, ո՛րքան խեղճացած պէտք է ըլլանք, միայն անցեալը ցուցադրելով:

Նախընթաց սերունդին կատարածը արժանիք մը չէ նորին համար, այլ ներշնչման աղբիւր մը: Մղէչ ոյժ:

Միւս կողմէ, արժանիք մը չէ աչքերը դոց խորխափիլ միեւնոյն ճամբուն վրա, կառչել միեւնոյն լաստին: Փոխաւ՝ ըն ժամանակները: Փոխաւ՝ է աշխարհը: Փոխաւ՝ են մեր պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը: Սասուն էինք, ինկեր ենք Սէնի ափերը: Արտ կը վարէինք հայրենի հողի վրա. այսօր ժամավարձով հնոցներ կը վառենք ու երկաթ կը ծեծենք աշխարհի հսկաներուն համար: Կիսալոյս մոմով ճրագին յաջորդեր է ելեկտրական լամբարը, մէկ միլիոն մոմի լոյսով: Իսկ մեր այնքան գուրգուրանքով շինած ու պահած ոււմբը արդէն դարձեր է շուկայի ապրանք...

Ո՛ւր է մեր առաւելութիւնը, իբրև ոգի, իբրև քաղաքական և յեղափոխական զարգացում, իբրև ննք սերունդ:

Աշխարհը կը խլրտի, կը նորոգուի, կը թափէ սովորամոլութեան ժանգերն ու հնութեան փոշիները: Մե՞նք ենք, որ կանգ պիտի առնենք միեւնոյն կախարդական շրջանակին մէջ, տարւած՝ հին փառքերով, մանաւանդ զանոնք մաշեցնելով:

Երէկ ժողովուրդը շա՛տ, չափազանց շատ հաւատաց մեր կարողութեանց: Եւ իսկապէս կատարեցան գործեր, որ հաւասար էին հրաշքի: Աւելի քան հրաշապատում:

Անշուշտ, այսօր ալ ունինք այդ կարողութիւնները: Բայց, ի՞նչ աշխատանքներ կը կատարենք, զանոնք աւելի զարգացնելու և ի հարկին արժեցնելու համար, ոչ թէ իբրև ցոյց, ինչպէս մեր յեղափոխութեան նախնական շրջաններուն, այլ իբրև գործ:

Ահա շարք մը խորհրդածութիւններ՝ որ կը զբաղեցնեն մեր միտքը, մինչ կողջունենք Դաշնակցութեան Օրը, այս չորրորդ տարին, միշտ օտար ափերու վրա, և աւելի քան մոայլ ժամանակաշրջանի մը մէջ:

Հեռու մեզմէ ինքնազոհ պարծենկոտութիւնը: Այն յարածուն բաղմութիւնը, որ ամէն տարի կուգայ մասնակցիլ մեր տօնին, որ կը գնահատէ Դաշնակցութիւնը և կը հաւատայ մեր գործին, միեւնոյն ատեն կը յիշեցնէ անոր ծանրութիւնը, հետևաբար և մեր պատասխանատուութիւնը:

Արդա՛ր է, որ կը հրճւինք այս ինքնաբեր խանդավառութենէն. բայց միեւնոյն ատեն չմոռնանք, թէ այսօր շատ աւելի ծանր է մեր պարտականութիւնը:

ՔԵԼԼՈԳԻ ԴԱՇԻՆՔԸ

Օգոստոս 27-ին, Փարիզում, 15 պետութեանց ներկայացուցիչները, մեծ հանդէսներով ստորագրեցին հետևեալ թուղթը.

«Գերժամական պետութեան նախագահը, Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգները նախագահը, նորին մեծութիւն Բելգիայի թագաւորը, Ֆրանսական Հանրապետութեան նախագահը, նորին մեծութիւն Մեծն-Բրիտանիայի, Իրլանդիայի և Ծովերի անդին գտնուող երկրների թագաւորն ու Հնդկաստանի կայսրը, նորին մեծութիւն Իտալիոյ թագաւորը, նորին մեծութիւն Ճապոնի կայսրը, Լեհաստանի Հանրապետութեան նախագահը, Չեխոսլովակիայի Հանրապետութեան նախագահը՝ գիտակցելով խորապէս իրենց վրա ընկած հանդիսաւոր պարտութեան թիւեր՝ զարգացնելու մարդկութեան բարօրութիւնը, համոզւած, որ հասել է վարկեանը՝ անկիջօրէն հրաժարելու պատերազմից, իբրև ազգային, քաղաքականութեան միջոցից, յաւերժացնելու համար ներկայումս իրենց ժողովուրդները միջև գոյութիւն ունեցող խաղաղասէր ու բարեկամական յարաբերութիւնները, վստահ, որ բոլոր փոփոխութիւններն իրենց փոխյարաբերութիւնների պէտք է կատարեն միայն խաղաղ միջոցներով և որ ստորագրող ամէն մի պետութիւն, որը կը կամենայ այսուհետև զարգացնել իր ազգային շահերը պատերազմի դիմելով, պէտք է դրել մի սոյն դաշինքի բնող օգուտներին, յուսալով, որ իրենց օրինակից խաբիտուաւ աշխարհի բոլոր միւս ազգերն ևս կը միանան այս մարդասէր ճիշդերին և յարելով սոյն դաշինքին, հէնց որ նա մտնէ իր ուժի մէջ, կապահովեն իրենց ժողովուրդի համար նրա բարիբաղ պայմանների շահը՝ այսպիսով միացնելով աշխարհի քաղաքականութեան պատերազմից, իբրև ազգային քաղաքականութեան միջոցից հրաժարելու հարցում, — որոշեցին դաշինքին և հետևեալ կէտերի շուրջ եկան համաձայնութեան.

Յօդ. 1. — Դաշնագիր բարձր կողմերը յայտարարում են հանդիսաւորապէս, յանուն իրենց ժողովուրդների, որ դատապարտում են պատերազմի կիրառումը միջազգային տարակարծութիւնները լուծելու համար և հրաժարում են նրանից, իբրև ազգային քաղաքականութեան գէնքից՝ իրենց փոխյարաբերութիւնների մէջ:

Յօդ. 2. — Բարձր դաշնագիր կողմերը ընդունում են, որ իրենց միջև ծագելիք ամէն տեսակ վէճերի և բախումների կարգադրութիւնը, ինչ ընդթ կամ ծագում և ունենան նրանք, պէտք է տեղի ունենայ միմիայն խաղաղ միջոցներով:

Յօդ. 3. — Ներկայ դաշինքը պէտք է վաւերացնել նախաձեռնում յիշած բարձր դաշնագիր կողմերից, համաձայն իրենց Սահմանադրութիւնների տրամադրութեան և կիրարկութեան պէտք է դրել հէնց որ բոլոր վաւերացումները ստացնեն Ուաշինկթոնում:

Ներկայ դաշինքը երբ որ դառնայ ի գործ նախորդ յօդածներում նախատեսուած եղանակով, կը մնայ բոլոր այնքան ժամանակ, ինչքան որ անհրաժեշտ համարել, որ աշխարհի բոլոր միւս պետութիւններն էլ յարեն: Իւրաքանչիւր յարում պէտք է ներկայացնել Ուաշինկթոն, և այս ներկայացումից յետոյ անմիջապէս դաշինքը կը մտնէ ուժի մէջ յարող և դաշնագիր միւս պետութիւնների միջև:

Միացեալ-Նահանգների կառավարութեանն է պատկանում պարտականութիւնը նախաբանում յիշած և

սոյն դաշինքին յարող բոլոր կառավարութիւններին յայ դաշնագրի և վաւերացման ու յարումի վաւերացիլների մէկ մէկ վաւերացւած պատճէնը, այլ և հետագայով իմացնել իւրաքանչիւր վաւերացման կամ յարումի մասին»: (Ստորագրութիւններ):

Այսպէս, ուրեմն, ստորագրւած դաշինքով պետութիւնները հանդիսաւորապէս հրաժարում են պատերազմից, որպէս ազգային քաղաքականութեան միջոցից, և պատերազմը հռչակում են արտաւոր օրէնքի: Որով, տրամաբանօրէն, պատերազմին դիմող պետութիւնն էլ ընկնում է օրէնքից դուրս:

Կարելի չէ ժխտել դաշինքի հիմքում դրւած ըսկզբունքի մեծութիւնը: Առաջին անգամն է, որ միջպետական պարտաւորութեան, միջազգային օրէնքի մէ է ստանում այն զարգիւարը, որով դարեր երկար ապրել ու ոգևորել են առանձին անհատներ, մարդկութեան ստաշուր մասը: Իբրև երևոյթ, անկան ունենալիք գործնական արժէքից, Փարիզի դաշինքը, անկասկած, աննախընթաց է և ուշագրւած:

Նրա գործնական արժէքի մասին, սակայն, կարծիքները շատ են տարբեր: Նթէ մի կողմից, մասնաւորապէս աշխարհակալ, պատերազմի շահաւոր դուրս եկած պետութեանց տիրող դասերի շարքերից իջնում են անդուստր օրհներգութիւններ, պարտւած և պատերազմից անբարւաւ երկրներում ու ճնշւած ժողովուրդներին մէջ իշխողը կապաճոտ ու, նոյնիսկ, թշնամական վերաբերումն է: Մի աւելորդ թուղթ, մի նոր պատրանք, հզորների տիրապետութիւնն ապահովելու մի նոր ճիւղ — ահա գնահատութիւնը յոռետեսներին:

Բնորոշ է, որ Քելլոգի դաշինքի նկատմամբ ամենից բացասական դիրքը յայտնաբերեցին սև Իտալիան և կարժիբ Ռուսաստանը — ամենաուղմաշուճ պետութիւնները ժամանակակից աշխարհում: Խորհրդային մամուլն ու դիւանադիտութիւնը անասնոճ ու մոլորեղին պայթար մղեց Քելլոգի դաշինքի նախապարտատուութեան շրջանում և է լուր ամենքի յայտարարեց, թէ յանձին այդ դաշնագրի մի նոր դաւ է պատրաստում Խորհրդային Միութեան դէմ: Մոսկուայի հրահանգով եւրոպական կոմիտիտները կատարել արշաւանք բաց արին դաշինքի դէմ, իսկ Փրանսական կոմկուսը նոյն իսկ ցոյցերի դիմեց դաշինքի ստորագրութեան օրը: Այն տպաւորութիւնն էր ստացւում, որ Մոսկուան մահու և կենաց կտրի է մղելու դաշինքի դէմ՝ համարելով նրան խորհրդային իշխանութեան համար ամենավտանգաւոր ձեռնարկներից մէկը:

Որքա՞ն ճշտ է նման գնահատութիւնը Քելլոգի դաշինքի: Իրօ՞ք նրանով պատերազմը վերջ է գտնելու, ինչպէս հուսաւորւած են ջատաղովները, իսկապէ՞ս մի անարժէք թրթի կտոր է, ինչպէս պնդում են հակաակորդները:

Քելլոգի դաշինքը, ի հարկէ, պատերազմի մահը չէ: Գանի գոյութիւն ունեն ներկայ կարգերը — տիրող

և ճնշւած ազգեր, յարձակող ու պաշտպանող պետութիւններ, անիրաււած ժողովուրդներ, դասակարգային անհաւասարութիւն — գոյութիւն կունենայ և պատերազմը: Որովհետև պատերազմին ծնունդ տուող պատճառը ո՛չ թէ մարդկան չար կամքն է, այս ու այն անհատի կուրար ոգին, այլ անարդար կարգերի գոյութիւնը և շահերի հակամարտութիւնը: Քելլոզի դաշինքով անարդար կարգերը վերացա՞ն: — Ո՛չ, ի հարկէ: Պետական, ազգային կամ դասակարգային շահերը ներդաշնակեցի՞ն: — Ո՛չ: Մեծ պատերազմի հասցրած չարիքները ջնջեցի՞ն: — Ո՛չ: Մրցութիւնը պետութիւնների միջև, հարտահարած ժողովուրդների ստառպանքը, տիրողների անբարտառան սանձարձակութիւնները մեղմացա՞ն: Ո՛չ և ո՛չ:

Նորից Ամերիկան, որ պատերազմից յետոյ վերածւած է ոսկու ստղարակի, շարունակում է իր ընչաքաց և եսամոլ քաղաքականութիւնը և մի ձեռքում ձիթենի՝ միւսով շտապ ուղղմանակ է կառուցանում՝ գաղափարները համար իր համաշխարհային վեհապետութիւնը: Նորից Անգլիան շարունակում է իր մականի տակ պահել միլիոնաւոր ազատութեան ձգտող ժողովուրդներ, արևմուտքից արևելք խորացնել կայսերապաշտութեան արմատները: Փրանսան ու Գերմանիան շարունակում են մնալ մահացու թշնամիներ: Ռուսաստանը չի դադարում համաշխարհային յեղափոխութեան ցնորքները որոճալ: Սրբի շաշինը չի մարում սև շապիկաւոր Իտալիայում: Իսկ Լեհաստան, Ռուսմանիա, ոււճաքսած ի հաշիւ իրենց հարևանների, դողում են իրենց ապահովութեան վրա:

Այսպէս արևմուտքում: Ուշի՛նչ չի փոխւած և արևելքում: Ճապոնը շարունակում է, անաղմուկ, սուր մագիլները խրել Մանջուրիայի մարմնի մէջ: Չինաստանը չի կարողանում ազատագրել մեծ պետութիւնների լրած սարդի ոտալաններից: Թիբեթիան, հակառակ հուչակած մեծաղբղղբ բարենորոգումների, մնում է հաւատարիմ համիտեան ու իթիֆհատական ջարդարար քաղաքականութեան ու համաթրքական ծրարիներին: Միլիոնաւոր հայեր ու յոյներ, իսկ հիմա և ջրղբը շարունակում են թափանել անհայրենիք և անպատարան՝ զոհ պետութիւնների խարդախ ու շահամոլ քաղաքականութեան և թիրբերի վայրագութեանց:

Աւելին դեռ: Հէնց դաշինքի հեղինակները իրենք և առաջին հերթին լուրթիկան ու Մեծ-Բրիտանիան կատարեալ հաւատը տանելն իրենց ստորագրած թղթին: Մինչ արտաքին գործոց զարտուղար Քելլոզը Եւրոպայ էր ճամբորդում իր յորինած հակապատերազմական ուխտը ստորագրել տալու, նախադահ Գուլիլը նոր ուղղմանակերի յայտնադէտը էր պատրուում: Միաց. Նահանգների «ազգային ջաղաքականութիւնը» թեկադրում է նորանոր գրահանարը շինել: Միև կողմից, Ձէմբերէնը յատուկ վերապահումներով, Մեծ-Բրիտանիոյ առանձնաշատուկ պայմաններն էր վեր հանում և երկրպագիլ որոշ վայրերում (իմա՝ գաղութներում ու Նորկաստանում) Անգլիայի «ազգային քաղաքականութեան» կենսական շահերի տեսակէտից պատերազմի իրաւունքները պաշտպանում: Այսպիսով, Ամերիկայի և Անգլիայի համար Քելլոզի դաշինքի ազդեցութեան շրջանակը ի յառաջադունէ սահմանափակում էր ազգային «ուրոյն շահերի» շրջանակով:

Այս դիտողութիւններն արդէն բաւական են տեսելու համար, թէ ի՛նչ խախտւո հիմքերի վրա է դրւած պատերազմը օրէնքից դուրս հռչակելու դաշինքը: Եւ, ի հարկէ, կատարելապէս իրաւունք ունեն յոյեռեսները, երբ ցոյց են տալիս նրա տարի կողմերը, կամ խարապանում են փարիսեցիութիւնը նրա հեղինակներին: Բայց այստեղից դեռ շատ հեռու է այն միտքը, թէ Քելլոզի դաշինքը, առհասարակ, ո՛չ մի նշանակութիւն չունի, մի անարժէք թղթի կտոր է:

Քելլոզի ակտը, ամենից առաջ, մի կարևոր նշան է՝ յատկանշական մի երևոյթ: Նա շատ ցայտուն կերպով ցոյց է տալիս, թէ ինչքան մեծ վախ ունեն յաղթական պետութիւնները և, ընդհանրապէս, քաղաքակիրթ մարդկութեան մեծ մասը պատերազմից: Մեծ պայանդի ահաւոր յիշողութիւնները դեռ թարմ են ամենքի մտքում. սոսկումը շատ է ուժեղ: Եւ ամէն ոք աշխատում է միջոցներ գտնել, որպէսզի անհնար դառնայ կրկնութիւնը նոր արհինհեղութիւնների: Մասնաւորապէս խիտ բուն է խաղաղութեան տենչը չէզոք երկրների և պատերազմից շահաւոր դուրս եկած պետութիւնների մէջ: Նւաճածը կորցնելու վախը մեծագոյն ազդակն է խաղաղասիրութեան: Ամերիկա, Անգլիա, Փրանսիա, ի հարկէ, պէտք է ձգտեն անհնարին դարձնել պատերազմը, որպէսզի ժամանակ ունենան մարտելու այն հակայ առարը, որ, պատերազմից յետոյ, մտաւ իրենց ստամոքսը: Ազգերի Լիգան այդ իւրաշատուկ «խաղաղասիրութեան» ամենափայլուն արգասիքն է: Լուքսըմն՝ մէկ ուրիշը: Քելլոզի դաշինքի նպատակն է Ազգերի Լիգայից դուրս մնացած Ամերիկան էլ լծել խաղաղութեան սայլին:

Եւ խաղաղութիւնը մի որոշ ժամանակայ համար, ի հարկէ, կարելի է համարել ապահովւած: Յոռետեսները չեն կարող ժխտել այս փաստերը: Թերթի է այդ խաղաղութիւնը:— Ի հարկէ: Բայց չպէտք է մոռանալ, որ նրա հեղինակը դրամատիքական դասակարգներն են: Բուրժուազից ակելին չի կարելի սպասել: Ազգերի Լիգան, Լոքսըմն, Քելլոզի դաշինքը այն առաւելագոյնն է, որը ընդունակ է տալու բուրժուազին: Աւելին կը տայ աշխատատրուութիւնը:

Որ Քելլոզի դաշինքը անարժէք թուղթ չէ՝ ապացոյց այն փութկոտութիւնը, որով պետութիւնները շտապում են յարել նրան: Եւ հետաքրքրական է, որ յարողների առաջին շարքերում գտնուում է... Ուրըզլըրային Միութիւնը: Ամիսներ շարունակ Քելլոզի վրէժն շանթ ու որոտ թափելուց, բուրժուազիի հակախորհրդային նոր գործ մեղակցելուց և դաշինքի դէմ թշնամական ցոյցեր կազմակերպելուց յետոյ Մոսկւան շտապեց իր ստորագրութիւնն էլ առաջարկել այդ գերբուրժուական թղթին: Ի՞նչպէս եղաւ այդ:

Բացառութիւնը, ի հարկէ, շատ պարզ է: Թշնամական կեցւածքը «ի պէտս մարդկանց» էր, կոմունիստական փարախի զբանաւոր հօտի՞ համար, որպէսզի լենինեան կուսակազմի հետևորդները տեսնեն, թէ յեղափոխական Ի՞նչ «ուղիղ դիժ» են վարում իրենց ստաշնորդները: Մինչդեռ Քելլոզի դաշինքը Մոսկւայի համար թանաքային դիւտ էր, ինքնապաշտպանութեան մի լաւ գէնք: Գաղտնիք չէ, որ բուլշևիկները պատրաստ չեն արտաքին պատերազմի համար, և պատերազմի մղձաւանջը խնդրում է նրանց: Մի ջանի թուրք ու վրացի խեղճ ու կրակ տարաբիրների երևումը

Վարչապետ, ուկրայինացի սոցալիստականների շարժումները, այս կամ այն անդլիացի գործչի ճառը կամ ճամբորդութիւնը բաւական են խորհրդային դիւանագիտութիւնն ու մամուլը հաւասարակշռութիւնից հանելու համար. աշխարհակալ պետութիւնները ձգտում են շրջափակել ու պայթիցնել «աշխարհիս առաջին կոմունիստական պետութիւնը»: Եւ հիմա աշխարհակալ պետութիւնները իրենց ոտքով են զալիս ու խաղաղութեան ձեռք մեկնում — աւելի նպաստաւոր պատենութիւն: Կարելի՞ է առիթը ձեռքից փախցնել: Եւ հասկանալի է, որ բոլշևիկները, առանց կարմրելու, շտապեցին լիզելու իրենց թքածը և միանալ բուրժուական պետութիւններին...

Այն էլ պէտք է սակ, որ պարտադրական սպտանալիքները, որոնք, իբր թէ, ուղղուած են Խորհրդային Միութեան դէմ, աւելի շուտ գոյութիւն ունեն մտակովեան վարիչների երեակայութեան մէջ: Իրականութիւնը ճիշտ հակառակն է: Ո՛չ մի մեծ պետութիւն այս րոպէիս, չի մտածում խորհրդային իշխանութիւնը խորտակելու մասին: Եւս առաւել Անգլիան, որի համար բոլշևիզմը Թուսաստանում՝ աստածային պարզէ է, լաւադոյն միջոցը առական վտանգը չէզոքացնելու: Անգլիան ո՛չ միայն չի մտածում տապալել բոլշևիկներին, այլ ք ուղղակի կամ անուղղակի քաջալերում է նրանց գոյութիւնը: Եւ նրա հաշիւը պարզ է — տկարացնել ու քայքայել Թուսաստանը: Բոլշևիզմը վնասակար է, երբ անցնում է անգլիական տիրապետութեան սահմանները, իսկ Թուսաստանում — Աստուած երկար արև տայ բոլշևիկներին:

Քեյլլոգի դաշինքն միանում է և Թիւրքիան: Այս ևս հասկանալի է: Քեմալական ռեժիմը ոչ պակաս, քան բոլշևիկները, կեանքի և մահուան պայքար է մղում: Եւ եթէ ներքո նրան յաղուղել է որոշ չափով զսպել հակառակորդ տարրերը, դարձ վտանգը կարելի չէ համարել փարատած: Ճիշտ է, Թիւրք-իտալական համաձայնութիւնից յետոյ կացութիւնը զգալի չափով բարելաւած է, բայց կայուն ու տեւականորէն ապահով չի կարող համարուել, մինչդէռ ներքին քարենորոգումներն ու վերաշինութեան ճիգերը, ինչպէս և քեմալական միահեծանութեան գոյութիւնը, անհրաժեշտ են դարձնում տեւական խաղաղութեան ամբարցումը: Քեյլլոգի դաշինքը այս ուղղութեամբ անպայման դրական երևույթ է: Ահա թէ ինչու արդի Թիւրքիայի իրատես վարիչները, հակառակ որ շարունակում են խորշել Անգլերի Լիգայից — շտապեցին յարել դաշինքին:

Այդ դաշինքը, չնայած յուստեսների մարդաբնութեան, այսօրու պայմաններում և որոշ ժամանակի համար, անկասկած, խաղաղութեան գրաւական է: Թէ ինչքա՞ն երկար կը լինի նրա կեանքը, ի՞նչպիսի դարգացում կունենայ — գուշակելն, ի հարկէ, դժուար է: Բայց անառարկելի է, որ՝ պետութիւնների մեծ մասը, իր շահերից ու հաշիւներից մեկնելով, ձգտում է խաղաղութեան: Շահերն ու հիմնաւորումները տարբեր են, նպատակը ամենքի համար նոյնն է — խաղաղութեան ամբարցումը մի առ ժամանակ: Պատերազմ չեն ուզում այսօր և՛ Ամերիկան, և՛ Մեծ-Բրիտանիան, և՛ Խորհրդային Միութիւնը: Քեյլլոգի դաշինքը հիմնաւոր է այն հոգեբանական վիճակի վրա: Նրա սոժը ստակ բարոյական է: Հէնց որ հոգեբանական տիրող տրամադրութիւնը փոխուց, Քեյլլոգի դաշինքն էլ

օճածուի պղպշակի պէս յօշու կը ցնդի: Որովհետև նրա սակ չկան իրական հիմունքներ. չկայ մի ոյժ, բացի բարոյական պարտաւորութիւնից, որ պարտաւորեցուցիչ դարձնէ Քեյլլոգի դաշինքի գործադրութիւնը: Իսկ բարոյական պարտաւորութիւնների արժէքը միջազգային յարաբերութիւնների մէջ յայտն է ամենքին...

* * *

Քեյլլոգի դաշինքը առանձնապէս ծանրակշիւ հետեւանքներ կարող է ունենալ մեզ համար, ուստի և բոլորովին անհասկանալի է հայ մամուլի կէս-հեղանկան, կէս-արհամարհական դնահաստութիւնը:

Եթէ ուրիշների համար պատերազմը վերջացած է, հիշ ժողովուրդը տակաւին ապրել է պատերազմական վիճակում: Խաղաղութեան դաշինքը նրա համար դեռ կնքւած չէ, որովհետև արեւմտ վէճը հայերի և թիւրքերի միջև դեռ ևս լուծւած չէ: Քանի Հայաստան աշխարհի մեծ մասը դրաւած է թշնամուց, քանի հայ զանգւածի կէսը համարեա վտարւած իր հայրենիքից՝ դաղթականի շարաշուք օրեր է քար տալիս — ի՞նչ խօսք կարող է լինել հաշտութեան և խաղաղութեան մասին:

Հայ ժողովուրդը հոգեբանորէն էլ պատերազմի մթնոլորտում է դեռ. տիրող այն գիտակցութիւնն է, որ իր հարցը պիտի լուծուի միայն պատերազմի, Մերձուոր Արեւելքում առաջնապէք որևէ և նոր բախումի հետեւանքով: Մի գիտակցութիւն, որ հիմնւած է կեանքի փորձի և առարկայական տեսանքների վրա. Թիւրքիան չի ուզում յօժար կամքով դոհանցնել հայերին. հայերն էլ չեն կարող հրաժարուել իրենց պահանջներին, չեն կարող ապրել ներկայ վիճակում: Հենեանքը՝ — Ուր կայ ձգտումների հակամարտութիւն և բացակայում է համաձայնութեան կամքը, վճիւր միտմ է ուժին: Այս տեսակէտից, ի հարկէ, խաղաղութեան յարատեւում օգտակար է Թիւրքիան համար, որոնք աշխատում են թրքացնել նւաճած Հայաստանը, և վնասակար է հայերին, որոնք ձգտում են նւաճել Հայաստանը: Մի քանի տանեակ տարիների խաղաղութիւնը փրկութիւն է Թիւրքիայի համար և մահացու վտանգ՝ հայերին: Ուստի և քարմանալի չէ, որ Անգլոսոն եղա Քեյլլոգի դաշինքին միացող կառավարութիւնների առաջին շարքերում. Թիւրք վարիչները լմբոնում են դաշինքի արժէքը խաղաղութիւնը Մերձուոր Արեւելքում ապահովելու տեսակէտից:

Եւ հէնց որովհետև Քեյլլոգի դաշինքը կարող է նպաստել Մերձուոր Արեւելքի խաղաղութեան ամբարցուման, հէնց որովհետև նա ձեռնտու է Թիւրքերին, անհրաժեշտ է առանձնապէս լրջօրէն հաշի տանել նրան: Եւ եթէ միշտ այժմ շտապեց իրենց օրօրում էին անմիջական բախումների ու ծաղիկէք բարդութիւնների յոյսերով, այսուհետև պէտք է նկատի ունենան, որ դէպքերի ընթացքը կարող է և ակնկալւածից բոլորովին հակառակ ճանապարհով զարգանալ:

Ճիշտ է Մերձուոր Արեւելքը այն վարքերից է, ուր տիրականորէն արտասայութեան են մեծ պետութիւնների «ազգային քաղաքականութեան առանձնապատուկ շահերը», և, հետեւաբար, ընդհանուր խաղաղութեան ամբարցումը կարող է և Մերձուոր Արեւելքի խաղա

դուրիւն շնչանակել: Բայց իմաստութիւնը պահանջում է հաշի առնել աւելի իրողութիւնները, քան ենթադրութիւնները: Իսկ իրողութիւններին նայելով՝ աշխարհը գնում է աւելի ղէպի խաղաղութիւն՝ քան ղէպի պատերազմ:

Այբուբենական ճշմարտութիւն է, որ պատերազմի ժամանակ ժողովուրդները հետեւում են մէկ քաղաքականութեան, խաղաղութեան ժամանակ՝ ուրիշ քաղաքականութեան:

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

Հ Ա Կ Ա Ռ Ա Կ Ո Ր Դ Ի Բ Ա Ն Ա Կ Ո Ւ Մ

Այն, ինչ որ կատարում է այսօր Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան ներքը, արժանի է ամենալուրջ ուշադրութեան և ուսումնասիրութեան:

Ներկուսակցական պայքարը, կառավարական կազմի ու կուսակցական փոփոխութիւնները և ինքնաքննադատութեան կամպանիան բաց են անում ու մերկացնում են կոմդիկտատուրայի և խորհրդային վարչաձևի բոլոր ծալքերը: Եւ լուսաբանելով տեղի ունեցող ղէպերը՝ «ղաշնակները» նպատակը չէ, ի հարկէ, «օգտագործել ինքնաքննադատութիւնը, թերութիւնները մերկացումը... արդարացնելու համար իրենց գոյութիւնը՝ իրենց տէրերի՝ իմպերիալիստների առաջ» ինչպէս հաստատանում են բոլշևիկները, հապա միայն ցոյց տալ, որ տեղի ունեցող սխալները հետեւանք են ոչ թէ այս կամ այն պատահական երեւոյթի կամ թէ՛ անձնատրութեան գործելակերպի, այլ բխում են բոլշևիկեան գործունէութեան սխալ եղանակից:

Հայկոմկուսի ներքին պայքարը այն աստիճան սուր կերպարանք է ստացել, որ վաղուց արդէն դուրս է եկել դադարաբարական ու սկզբունքային տարակարծութիւնների շրջանակից: Թայֆայականութիւնն ու կիրքը իրենց բաժինն ունեն այդ վէճերի մէջ: Բզբը-տումների ներքը հիմա հին ու նոր ղեկավարների քաղաքականութիւնը չէ լուի, այլ և նրանց ձեռնահաստութիւնը, մինչև անգամ անձնական արժանիքները:

Ինչպէս երկրից ստացւած թղթակցութիւններից պարզած է, Հայաստանի կոմունիստների ներքին վէճերն արտոււմ էին երեք գոյով. 1. կուսակցութեան ղեկավարների, 2. ընդդիմադիր փոքրամասնութեան ու ստալինեան մեծամասնութեան և 3. Երևանի ու Թիֆլիսի կոմունիստների միջև: Սակայն, ներքին այդ պայքարի պատմութիւնը շատ աւելի հին է:

Դեռ ևս 1921 թիւն, ընդողջելով Խորհրդային Հայաստանի նախափետրաւարեան «կասեանական» ժամանակամիջոցը, «Կարմիր Աստղը» գրում էր. «Ճիշտն ասած մեր ընկերներին չի յաջողւել Հայաստանում մշակել ու վարել ստույգ վարքագիծ, որը անսնուում է խորհրդային գիծ: Նոյնիսկ մեր կուսակցութեան կենտրոնը չէր կարողացնում իրան պարզ պատկերացնել իր անլիւրդ և հետեւել այն գծին, որը կոչւում է խորհրդային» («Կարմիր Աստղ» 1921, № 51):

Իսկ փետրուարեան ապստամբութիւնից յետոյ Հայաստանում վերահաստատւած խորհրդային իշխանութեան մասին նոյն թերթը ասում էր. «Կործար-

դային իշխանութիւնը Հայաստանում այսօր, ան մասս, հանդիսանում է, ինչպէս ընդունւած է ասել բանուրական շրջաններում՝ պարադի օրերին մեր շարքերն ուղղակի կոմիսարներ անցած երէկայ հակաշեղափոխութեան և վատազոյն տեսակի սոցիալ-համաձայնականութեան վատ ղէմքերն ու գաղափարախօսները... Ակամայ հարց է ծագում՝ կողիցիոն նախարարութիւն չէ՞ այնտեղ կամ մենչեիկեան դաւադրութիւն... Մեր ցանկութիւնն է ունենալ Հայաստանում կոմունիստական կուսակցութիւն իր յատուկ ղէմքով և երկու ոտքով պինդ կանգնած խորհրդային Նոդի վրա՝ բուժւած տեսնել այն դժգոյնութիւնից, և, եթէ կրպէք, համաձայնականութիւնից, որ նրան սրբակել են քոլշևիկացած մեծշևիկները, որ ոչինչ լաւ բան չի սուլում մեզ» (նոյն, № 187):

Այսպիսով, համաձայն «Կարմիր Աստղի», 1921թ. Հայաստանում կարող ոչ միայն խորհրդային իշխանութիւն, այլ և չէր մտնել խորհրդային կուսակցութիւն: Դէպի Հայաստանի ղեկավարութիւնը եղած նման վերաբերմունքն էր դիւրաւոր պատճառն այն խանդավառութեան, որը բարձրացաւ Մեասնիկեանի և Լուկաշինի Հայաստան գալու շուրջ: Երկրից արտաքսւած Կասեան-Ալիսի կլիկիի փոխարինում են Մեասնիկեան-Լուկաշինի նման «խուշոր ու պատրաստի ուժեր», «համառուական մեծութիւններ», որոնց վրա պարտականութիւն է դրւում «փրկել զրուսիւնը», «խորհրդային վարքագիծ մշակել» և Հայաստանում «ստեղծել կոմունիստական յեղափոխական կուսակցութիւն»:

Սակայն, մեծարած այդ ղեկավարներն էլ չեն արդարացնում իրենց վրա դրած յոյսերը և շուտով «Կարմիր Աստղ» ստիպւած է լինում արձանագրել, թէ՛ «կուսակցական շինարարութեան վրա, թէ՛ առաջին՝ կասեանական շրջանում և թէ՛ այսօր հարկաւոր չափով չենք ծանրացել Հայաստանում և չենք կարողացել մեր կուսակցութեան մասաների առաջ գարծով ցոյց տալ, թէ ինչ ենք հասկանում խորհրդային գիծ խօսքերի տակ, և ինչպիսի ուղղութեամբ պիտի բայինք մենք, որ մեր գործունէութիւնը չնմանի ասանտիբիստ դաշնակցականի, վարկաբեկած մեծշևիկի, ողորմելի Էս-Էրի սնանկ վարքագիծին»: Դրանից յետոյ էլ, Հայաստանի վարիչների ղէմ եղած դժգոյնութիւնը չի վերանում և շատ յաճախ երևան է դալիս թէ Բազի «Կոմունիստ»-ի ու «Հայաստան» և թէ Թիֆլիսի «Մարտիստիկ» էջերում: Իսկ վերջերս, անդրադասեան

խորհրդային ողջ մամուլը — մէջն ունենալով նաև Երևանի պաշտօնաթերթը — մի շտեմբա՞ծ արշաւ սկսեց Հայկովմուտի ղեկավարութեան ու կենսո՞ղով դէմ:

Գալով Հայաստանի ղեկավարներին, պէտք է ասել, որ ցրանց մէջ առաջացած հակամարտութիւնը զուրկ էր սկզբունքային որևէ հիմնաւորումից և հետևանք էր ստակ անձնական դիրքի, հեղինակութեան ու փոխարարութեանը: Կարևորն ըէմ էր Գիւլիքեղոս-վենանի, Մուսանը՝ Աշոտ Յովհաննիսեանին, վերջինս՝ Ծառուվարեանին, զանձակեցիները զարարող-ցիներին և այլն: Եւ որքան էլ աշխատէին դրսի աշխարհից ծածկել ներքին այդ գոփոթութիւնները, բազմաթիւ մանր-մունր երեւոյթներ հաստատում էին դրանց գոյութիւնը:

1926-27թ.թ. ներքին վէճը վերջացաւ մէկ կողմի լիակատար յաղթանակով: Ռուսաստանում սկսւած ընդդիմադիր շարժման ախիբը հասաւ Հայաստան ևս՝ ասպարէզից արբելով Լուկաշինին, կուսակցութեան ընդհանուր քարտուղար՝ Աշ. Յովհաննիսեանին, երկկողմէ քարտուղար՝ Բակունցին, Ծաղունցին և շատ ուրիշ մեծ ու փոքր կուսակցականների: Եղան և ձերբակալութեան ու արտրի դէպքեր:

Հայաստանի ընդդիմադիր շարժումը ոչինչ հայկական չէր կրում իր մէջ և ամբողջապէս արձագանքն էր կենտրոնում եղած վէճերի: Փորձեր եղան հաստատելու, թէ, իբր, հայ ընդդիմադիր կոմունիստները գործակցութեան մէջ են ճազգայական զաշնակները՝ հետ: Այդ, ի հարկէ, անհիմն պրովոկացիա էր, շնայած որ, նոյնիսկ, խոստացան փաստաթղթեր երևան հանել...

Ինչ բնոյթ էլ որ կրելիս լինէր ընդդիմադիր շարժումը, պէտք է ասել, որ, այդ հոսանքի պարտութեամբ Հայկովմուտը զրկւեց իր ձեռնհաս և ազդեցիկ ղեկավարներից ու գիտակից և պատրաստուած երիտասարդութիւնից: Ստալինի ոյժը հէնց նրանումն է, որ իր կողմն ունի կուսակցութեան հոծ մեծամասնութիւն կազմող՝ կրթ զանգածը՝ անգիտակից մասերի մի քաղմութիւն: Հայաստանում էլ յաղթանակեց այդ նոյն ոյժը և ասպարէզը մնաց երկրում ու կուսակցութեան մէջ որևէ համակրանք ու հեղինակութիւն չլայտելով Մուսովեաններին, Կարինեաններին ու Նաթան իմաստուն՝ Գիւլիքեղոսեանին: Ահա այս կլիկն էր, որ առաջ քաշեց կուսակցութեան լիխաւոր քարտուղարի պաշտօնով մի ոչնչութիւն՝ «համեստ» զինկոմ՝ Հայկ Յովսէփեանին:

Անկայն, այս փառաւոր յաղթանակը յարատեւ չեղաւ: Ծիւղտ է՝ «Իւրայինները» պարտուեցին, բայց դեռ մնում էին «զրսեցիները», որոնք, թէէն թուով քիչ, բայց զիրքով ու իրաւունքներով շատ աւելի ուժեղ էին: Եւ ահա, Երևանի ու Թիֆլիսի միջև սկսւում է մահու և կենաց կռիւ, որից, պարզ է, յարթող պիտի հանդիսանար Անդրեւրային կոմիտէն: Հայկենտկոմի պարտութեան հետևանքով է, որ, Կրեմլի հաւանութեամբ, փոխուում է կուսակցութեան ղեկավարութիւնն ու հրաւարութեան կազմը:

Առաջին հերթին նշանակեց կառավարութեան նոր նախագահ — Մարքո Համբարձումեանի փոխարէն՝ Մահակ Տէր-Գարրիէլեանը: Ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ է Պետալյանի նախագահ ընտրեց՝ Մարտին

Սահակեանը, Ժողատխորհի նախագահ Հ. Բախանին փոխարինեց՝ Ար. Եսայեանը, աշխտողկոմ Ն. Տիրատուրեանին՝ Ալ. Վարդանեանը, առժողկոմ Ս. Լազարեանին՝ Մկ. Գարբաշեանը և սոցապժողկոմ Խ. Յովսէփեանին՝ Բայր Էֆնիքիւր: Իսկ Արտաշէս Կարինեանի «Տրափարակային» հետևանքով, Հայկենտգործկոմի նոր նախագահ նշանակեց՝ Սարգիս Կասեանը: Կուսակցութեան ընդհանուր քարտուղար Հայկ Յովսէփեանի փոխարէն՝ Հայկազ Կոստանեանը: Փոխւեց կուսակցական կենտրոնական և շրջանային մարմինների մեծ մասը: Հետագայեց նաև «Յորհրդային Հայաստան»-ի խմբագիր Եղիա Չուբարը և վերջինիս փոխարէն «Լենինեան Ուղի» ամսագրի պատասխանատու խմբագիր կարգւեց՝ Հ. Կոստանեանը:

Պարզ է, որ նման յեղաշրջում առաջ բերելու համար պէտք է նախապատրաստէին կուսակցական շարքերն ու խորհրդային հասարակական կարծիքը: Եւ ահա ահապանող հնչեցնում է Անդրեւրային կոմիտէի պաշտօնաթերթ «Ջարեա Վաստական», որը, ապրիլ 20-ի խմբագրութեանում յարձակւելով ընդդէմ Հայաստանի կազմակերպութեան՝ յայտնում է, թէ այնտեղ գաղափարական ճակատի վրա տարւած աշխատանքը տարիների ընթացքում եղած է շատ թոյլ և այդ ուղղութեամբ մղւած պայքարը համարում է ճգրական բարբալանքեք: Իսկ Հայաստանում էլ չորս կողմից տեղում են շրջանների կազմակերպութիւնների ու զանազան բլիթների դժգոհութեան ու բողոքի բանաձեւերը:

Այսպէս, Երևանի բլիթները գտնում են, որ նախկին աշխատանքների շրջանում եղած է՝ «մի շարք հիմնարկութիւնների անտեսեալարկութիւն, խնայողութեան ուժեղ կողմի կերպով ոտնահարում, այլանդակ քաջաշունչներ և մեր պրոլետարական պետութեան հիմքերը որդի պէս փորող բիւրոկրատիզմ: Միւս կողմից, իդեոլոգիական Փրոնտում եղած են թերութիւններ, թուլութիւն և մի շարք կոնկրետ սխալներ: Իսկ Երևանի Տեղկազմակերպութեան ակտիւ ժողովը՝ լսելով Ս. Տէր-Գարրիէլեանի զեկուցումը՝ «ԱՍՖՅԸ տնտեսական շինարարութեան հերթական խնդիրների մասին» գտնում է, որ «համակուսակցական տնտեսական զօր կիրառման պրոցեսում Հայաստանում թոյլ են տրւել զէպի «փակ տնտեսութիւն» և «տնտեսական ունիվերսալիզմ» տանող առաջին քայլերը»: Կոմերիտ-միութեան Երևանի գաւառային նախագահական ընդհանուր ժողովը իր բանաձեկ մէջ ասում է՝ «Հէկէն ղեկավարութեան փոփոխմամբ իր վերջնական լուծումն ստացած ներկուսակցական պայքարն իր հիմքում ունէր սկզբունքային երկրի սոցիալիստական շինարարութեան, իդեոլոգիական և այլ բնագաւառների վերաբերեալ մի շարք խնդիրներ... Կուսակցութեան նախկին ղեկավարութեան սխալների անխուսափելիութիւնը իրենց անդադարձումն են գտել ՀԼԿԵՄ Աշխատանքների մասնաորգապէս բանորդ-զիւղացիական երիտասարդութեան կոմունիստական դաստիարակութեան գործում»: Դարբաբլիսայի քաղկազմակերպութեան ընդհանուր ժողովը գտնում է, որ «ՀԿ(ր)կկ-ի ղեկավարութիւնն իր գործունէութեան ընթացքում ունեցել է մի շարք խոշոր և կոպիտ քաղաքական սխալներ, որոնք յետագայ գարգացման ընթացքում տնեղեց ունէին փոխելու և վերածելու ազգային

Թե՛քման: Հին ղեկավարութեան հիմնական բացերից մէկն էլ իդեոլոգիական պայքարի թուլութիւնն է, որ նա թույլ պայքար է տարել Հակակոմունիստական դադափարթսուութիւններէ, ինչպէ՛ս օրինակ՝ դաշնակից-մի, սպեցիֆիզմի և մենչեկիմի դէմ»:

Հին ղեկավարութեան քաղաքականութիւնը առանձնապէս խիստ քննադատութեան է ենթարկուում, յուլիսի սկզբին Երևանում տեղի ունեցած, Հայկոմկուսի կենտկոմի նախագահական ընդհանուր ժողովի նիստերում: «Երկուր իստողներն էլ, գրում է «ՈՌՈՐՈՂԱՅԻՆ Հայաստան»-ը, բազմաթիւ փաստերով ներկայացրին տնտեսական շինարարութեան ասպարիզում զոյութիւն ունեցող պարտիզանչիւնին, ինչպէս նաև դաշակաւարական պայքարի սխալ դիրքաւորումը, որոնք բոլորն էլ, և վերջույ, յանգեցին բայլչեկիեան լինիլեան դժի աղանդման և դէպի «ուկոնիզմի» և ազգայնութեան րեյտերը շեղելուն: Ընկ. Կատանը Նչեց հին ղեկավարութեան անլիճեկիորէն սպեցիֆիկեան քննադատութեան ենթարկել հին ղեկավարութեան դիրքաւորման բոլոր սխալները: Ընկ. Ռուբէնը Նչեց, որ հին ղեկավարութիւնն ունէր այնպիսի մի թեքում, որը կործանման սպառնալիքներէ առջև էր կանգնեցնում կուսակցութեան ուղիղ և շրտալ գիծը»:

Հայկոմկուսի բոլոր պարագայրներն իսպառ բացում են կենտկոմի չորրորդ նախագահական ընդհանուր ժողովում (յուլին 29 — յուլիս 3): Թէ ինչ եզրակացութեան է յանգել ժողովը՝ կոմունիստական կուսակցութեան Հայաստանում ունեցած եօթնամեայ գործունէութեան նկատմամբ, այդ մասին շատ պարզ ու որոշ գրում է «ՈՌՈՐՈՂԱՅԻՆ Հայաստան»-ը, պլենումի արդիւնքներին ներած իր յուլիս 5-ի խմբագրականում:—

«Կենտկոմի չորրորդ պլենումն սկզբից մինչև վերջն անցաւ անողոր ինքնաքննադատութեան նշանաբանի տակ: Նախագահութեան զեկուցման չուրջն արտայայտող բոլոր ընկերները, մասրաման քննութեան առնելով ներկուսակցական անցեղ և ներկայ վիճակը, իրենց վերջին ու վճռական գիտատարակալը տւին անցեղում բոլոր աշխատանքներէ քնազատաներում նկատուող թեքութիւններին, իդեոլոգիական ֆրոնտում նկատուող ամէն տեսակի խեղաթիւրումներին ու սայթաքումներին:

Պլենումն, արձանագրելով արդիւնաբերութեան և դիւղատնտեսութեան ասպարիզում կուսակցութեան ունեցած յաղուութիւնները, միաժամանակ ամենախիստ կերպով գատապարտեց տնտեսաւարական հիմնարկներէ կողմից տարուող ոչ ծրագրային, պարտիզանական շինարարութիւնը: Ենելով քանուրդ դասակարգի և մեր Միութեան ընդհանուր սոցիալիստական շինարարութեան շահերից՝ պլենումը անհրաժեշտ Համարեց պայքարել ունիվերսալ և փակ տնտեսութիւն ստեղծելու նկատելի կամ թողարկած բոլոր տեսակի տրամադրութիւններէ դէմ:

Իդեոլոգիական աշխատանքներում նկատուող աղգայնական սայթաքումները չէին կարող շանդարտանալ մեր շինարարութեան վրայ, այդ նկատելի է, նամանանալը, մեր քնակարանային շինարարութեան մէջ, որտեղ նոր պրոլետարական կենցաղի ներկայ պահանջները տեղի են տւել ազգային ուսմանտիզմին և միջնադարեան կոնսերվատիվիստի:

Գիւղի կուլյակներէ և քաղաքի նկպական բուրժուագիայի պայքարը սոցիալիզմի, սոցիալական շինարարութեան դէմ իր ամիջնական արտայայտութիւնն է գտնուում նաև մեր իդեոլոգիական ֆրոնտում: Գիւղում և քաղաքում նկատուող դասակարգային կռիւն անխու-

սպիւիտիզմն առաջ է բերում նաև բուրժուական մարտնչող նադիրնալիզմի և լինիլեան, բայլչեկիեան ինտերնացիոնալիզմի անհաշտ պայքարը:

Մեր կազմակերպութեան նախկին ղեկավարութեան ամենահիմնական սխալը եղել է այն, որ նա թեքադաճատել է ազգայնական տրամադրութիւններն ամաման վտանգը մեր երկրում: Մի շարք քաղաքական և սկզբունքային Հարցերի շուրջը եղած մարքերի և կարծիքների կատարեալ խառնաշփոթութիւնը և ազգային տեղեկեցները, որ տիրում էին կենտկոմի նախկին ղեկավարութեան մէջ, ամենալուրջ կերպով խանգարում էին կուսակցականութեանը, կոմերիտիութեանը և աշխատավարական մասսաների ինտերնացիոնալ դաստիարակութեան կարեւորագոյն ու դժւարին խնդրին:

Կենտկոմի վերջին պլենումն արձանագրելով նախկին ղեկավարութեան մէջ նկատուող ազգայնական թեքումի տեղեկեցները, որոնք յետադարձ կարող էին խորտակել կենտկոմի բայլչեկիեան լինիլեան դիծը, մատաննեց նադիրնալիստական տեղեկեցներէ և բուրժուական դաշնակցական ազգայնականութեան դէմ անխնայ հետեղական պայքար մղելու անհրաժեշտութիւնը»...

Այսպիսով, երկրի և կուսակցութեան նախկին ղեկավարութիւնը մեղադրուում է երեք կէտում: Նախ՝ կազմակերպչական քեֆաւումներ է ունեցել, երկրորդ՝ գաղափարական պայքարը բոլշիկիեան գծով չի տարւել և երրորդ՝ տնտեսական փակտում թռչաւտրի է խոշոր քեքացումներ:

Նախ քան այդ մեղադրանքների քննութեան անցնելը, անհրաժեշտ է մատաննել մի շատ ուշագրաւ Հանդամանք: Այն, որ, ընդհանուր առմամբ, նախկին ղեկավարութեան պայքարի դիծը Հանդէպ ընդդիմադիր Հոսանքի, տարւել է ճիշտ: Հետևաբար, կատարւած սխալները եղած են այլ ուղղութեամբ...

Հայկոմկուսի ներկուսակցական դրութիւնը մէկ աւելորդ անգամ Հաստատում է այն տեսակէտը, թէ խորհրդային իշխանութիւնը Հանդիմանք է ոչ թէ աշխատավարութեան դիւտատուրա, այլ վատթար տեսակի սակաւակցութիւն: Դեռ առիթն ոչ միայն երկրում միահեծանաօրէն իշխում է Կոմկուսը, այլ այդ նոյն կուսակցութեան մէջ էլ տիրապետում է մի խումբ մարդկանց անսանձ դիւտատուրան: Գերդիկատաւորաւ — անա կազմակերպչական այն «սխալը», որ երևան Հանեցին վերջին քննութիւնները:

Նախկին կենտկոմը ոչ միայն խախտել է ներկուսակցական դեմոկրատիան, այլ և կուսակցական քաղաքականութիւնը տարւել է իր ուզածի պէս, առանց Հաշի քանուրդ կազմակերպութեան կարծիքն ու վերաբերմունքը: Կուսակցականութիւնը ոչ միայն կարիք չի դրացել Հաշի՝ տալ իր արածներէ Համար, այլ և աւելորդ է Համարել անել այդ, երբ բլիշներն ու սոտորալաս մարմիններն ուղեցել են լսել նրան: Բանից դուրս է գալիս, որ, ինչպէս նախկին կենտկոմն է յայտնել, «բլիշներին Հետաքրքրել է ոչ թէ կենտկոմի պլենումի Հարցը, այլ բոլորովին կողմնակի Հարցեր, որոնք կապ ունեն ներկուսակցական դրութեան Հետ» (Բ.Ռուբէն): Հայկոմկուսի խնդիրներէ մասին, չէլ 22) : Բլիշներից կտրուածութիւնը այնքան մեծ է եղել, որ, ինչպէս Ռ. Ռուբէնն է բացատրանում, «կենտկոմը բլիշներում չի երևացել մինչև անգամ այն ժամանակ,

երբ այդ բնիկները բացարձակ կերպով դուրս են եկել ղեկավարութեան ղէմ»։ Իսկ կենսական, փոխանակ բացատրելու և հարկադրելու, որ իրեն լսեն՝ «որոշումներ է հանում բնիկների կազմալուծիչ ելոյթների մասին»։ Մի խօսքով, կենսական անհատներով է նկատել «ղեկավարութիւնը քննադատել»։

Հայկոմկուտի կազմակերպչական գրութիւնն այն տեղ է հասած եղել, որ՝ «ներկուսակցական պայքարի ստեղծւած պայմաններում այդ սխալներն օրհասական են դառել»։ Եւ այդ «օրհասական» գրութիւնը առաջացել է կենսական ճանճեթի յորշումների», «բիւրոկրատիզմի» և «մասսաներից կարւածութեան» հետեւանքով։

Նոյնը և արձմութիւններէ մէջ։ Հ. Կոստանեանը պընտումում հետեւա կերպով է բնորոշում արձմութիւններին — կամուրջի պարօրհի — այլաստանքի թերութիւնները. — «Արհեստակցական միութիւնների մարմինները բաւարար չափով չեն կատարում իրենց հիմնական խնդիրները, լայն մասսաներին բաւարար չեն ներգրաւում սոցիալիստական շինարարութեան ասպարէզ, բաւարար չափով չեն կիրաւում ներարհմութեան կանոններին»։ Ինչպէս կուսակցութեան և խորհրդային, այնպէս էլ արհօրգաններում բիւրոկրատիզմ կայ։ Այդ արհբիւրոկրատիզմը բիւրոկրատիզմ վատթար տեսակն է»։ Ալլանգերդու հանգրտում կատարած քննութիւնը պարզ է, որ արձմութիւնը, փոխանակ բանւորների գրութիւնն ու աշխատանքի պայմանները բարելաւելու, աշխատել է նրանց «վարժեցնել վատ պայմաններին»։ Արհբիւրոկրատի փիլիսոփայութիւնն է. «առաջին անգամն է միայն ծանր, յետոյ բանւորը կարող է ընտելանալ»...

Հայկոմկուտի ներկայ քարտուղար Հ.Կոստանեանը խոստովանում է, թէ՛ «ներկուսակցական կուրի ժամանակ կենտրոնական կէտը կազմում էին իղծողական ճակատի խնդիրները»։

Այս յայտարարութեամբ, ի հարկէ, նոր Ամերիկա չի գտնում։ Իոչեւիկեան կուսակցութիւնը իր հիմնադրութեան շրջանից մինչև օրս, դուրս մէկ ընդհանուր, ձեւակերպւած ու որոշ տեսակէտից՝ միշտ էլ ունեցել է «իդեոլոգիական ներքին ճակատ», որը զնալով աւելի ու աւելի լայն ճեղքւածներ է տալիս՝ պատճառ դատնալով անպիւրջ պատակտումներին։

Հայաստանում, զաղափարական պայքար մղել է նախ՝ ձախերի՝ տրոցկիականների ղէմ (Ե. Բակունց, Շարգուր, Փերգուբեան, Արէշեան և այլն), վերջերս էլ ավերի՝ ընդդէմ Աշ. Յովհաննիսեանի և Լուկաչինի։

Կուսակցութեան ղեկավարութիւնն այժմ գտնուում է «իսկական ինտերնացիոնալիստների» ձեռքին, որոնք նախկին ղեկավարների հիմնական սխալը զաղափարական խնդիրներում համարում են այն, որ «բացակայել է իրան հաստատուն հիմնարարւած և վերջնական հայեացք՝ ձեթ թշնամի կուսակցութիւնների սոցիալական էութեան վերաբերեալ և, առաջին հերթին, նրանցից ամենազխաւորի՝ «Դաշնակցութիւն» անունը կրող կուսակցութեան»։ Այս խնդրում «բաղաճական դրոյթը խախտւած է՝ իշխել կուսակցութիւնների ակազմիական ուսումնասիրութեամբ, այն էլ այնպէս մարդկանց ձեռքով, որոնք չէին տիրապետում

մարքսիզմի գէնքերին» (Հ. Կոստանեան)։ Ակնարկը Աշ. Յովհաննիսեանին է ուղղւած, որի մասին «Լենինեան Ուղի»-ն ասում է. «զժւար է երևակայել աւելի մեծ անկումն մի մարդու, որ իրեն մարքսիստ է կարծում» (№ 3 — էջ՝ 60)։

Ամէն անգամ, երբ խօսում է Դաշնակցութեան ոյժի ստորադնահատման կամ թէ՛ Կոմկուտի ղէպի «ազգայնութեան բեւանները» շեղելու մասին, այդ ցոյց է տալիս, որ Դաշնակցութեան ղէմ մինչև այժմ մղւած պայքարը սպասւած արդիւնքը չի տւել և, ընդհակառակը, զնալով աւելի է տարածւում ու արմատանում զաշնակցական մտայնութիւնը։

Ըստ հին ղեկավարութեանը քննադատողների, դրս միակ պատճառն այն «սխալ վերաբերմունքն» է, որ մինչև այժմ եղած է ղէպի մեր կուսակցութիւնը։ Ի հարկէ, «օրալը» այն է, որ եօթ տարւայ ընթացքում (Փետրարեան ապստամբութիւնից յետոյ) ձերբակալել են 3000 և քաթորել 500 մարդ։ Ընդհակառակը, թիֆլիսը գտնում է, որ «ձեղմ» են եղած և դաշնակցականների հետ չեն վարւել, որպէս «աշխատատուութեան և հոկտեմբերեան յեղափոխութեան անհաշտ թշնամիներին»։

Միայն նրանումն է, որ մինչև այժմ զաղափար չունեն «Դաշնակցութիւն կուսակցութեան ընտրիթ» մասին, թոյլ են տւել, որ «համալսարանի հիւրընկալ և նորակառոյց սուղիտորիաներում և Պետհրատի դանագան խմբազարկան յանձնաժողովներում Դաշնակցութիւնը իր հակալեղափոխական սերմերը ցանկ», թողել են, որ «մի քանի տարի շարունակ կոմերիտասարդութեան ղաբներում լուրջ զաղափարային տատանումներ լինեն»։ Նախկին կենսական հանդուրժել է, որ ներքործողիկոմ Դուրգարեանը յայտարարի, թէ՛ 1920 թ. բուլշեւիկեան մայիսեան ապստամբութիւնը արկածախնդրութիւն էր։ Վերջապէս, հին ղեկավարութիւնը աւելորդ է համարել Դաշնակցութեան ղէմ զաղափարական պայքարն ուժեղացնել, «որովհետև արժէ», արդեօք, այդ մանր բուրժուական մանրու չնչին իդեոլոգիայի ղէմ պայքարել, երբ մենք դառնած ենք համաշխարհային տեսական հարցերով» և դաւկումներին էլ յայտարարում է, թէ՛ «դաշնակցական իդեոլոգիան կարելի է վերջնականապէս յաղթահարել միայն դասակարգըը ոչնչանալու, հասարակական յարաբերութիւններն արմատապէս վերակառուցելու պրոցեսում»։

Եւ ճիշտ են քննադատները, երբ այս առթիւ ասում են՝ «մի կողմից դաշնակցականներին մանդատ է տրւում գոյութիւն ունենալ մինչև սոցիալիզմի հասնելը, միւս կողմից թշնամին այնքան արժէքագործի է դարձում, որ ստաւաբախում է նրա ղէմ իդեոլոգիական պայքար շնդել»։

Իսկ զխաւոր մեղադրանքը նրանումն է, որ Աշ. Յովհաննիսեանին թոյլատրւել է յայտարարել, թէ՛ «Դաշնակցութիւնը մանր բուրժուական կուսակցութիւն է», «դաշնակցական իդեոլոգիան ապազասակարգային է», «Դաշնակցութիւնը չի կարող կովկասահայ բուրժուազիայի կուսակցութիւնը նկատուել» և այլն։ Այն ինչ, Շահումեանի կարծիքով՝ Դաշնակցութիւնը իր էութեամբ եղած է բուրժուական և աղբիւրն էլ, ինչպէս Կոստանեաններն են համոզւած, մնացել է ցարդ։

Դաշնակցութեան բուրժուական կուսակցութիւն լինելը հաստատելու համար, բոլշևիկեան նոր շտեպ-բանները» այնքան են հետու գտնու, որ իրենց հովա-նաւորութեան տակ են անուում ոչ միայն մանր բուր-ժուակցիան, այլ և իրենց կուսակցութեան «քեզերով» են համարում մանր-բուրժուական կուսակցութիւնները (Վասանդեցի և Մարենց) :

Մի կողմ թողնելով Աշ. Յովհաննիսեանի տեսու-թիւնը, Շահումեանի սովետութիւնն ու Վասանդեցու ազդեցութիւնը՝ պէտք է արձանագրել, որ վերջերս բոլշևիկներին կողմից ասոնձին շանք է թափուում ճշա-տատելու» համար, թէ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը բուր-ժուական կուսակցութիւն է։ Նման ձգտումի պատ-ճառները երեք են։ Նախ՝ յայտարարելով բուրժուա-կան՝ աշխատում են պրոլետարիոն յօղաձանկելով ու փաստերի խեղաթիւրումով (Հայկ Աղատեանի շարա-դրութիւնները) խրտնցնել հայ աշխատաւորութիւնը այդ կուսակցութիւնից։ Երկրորդ՝ բոլշևիկները, պատեհապաշտ ու նահանջող քաղաքականութեամբ, վա-ղուց ի վեր հրաժարելով համայնավարութեան ընդդ-բունքներից՝ բռնել են այլաբանման ու տերմիդորի ուղին, և որպէսզի իրենց մանր բուրժուական (և երբեմն էլ՝ բուրժուական) քնոյթը զօղարկեն, Դաշ-նակցութիւնը յայտարարում են որպէս բուրժուակցիայի ծնունդ և զաղափարախօս։ Եւ երրորդ՝ մարքսիզմը տեսականօրէն, բոլշևիկներն էլ գործնականում (աղա-սաղաքում մեով) իւրացնում են Դաշնակցութեան մի շարք տեսակէտները՝ հողային հարցում, դիւղալիու-թեան վերաբերմամբ, ազգային խնդրում (ինքնորո-շում և Ֆեդերացիա)։ պարզ է, որ այդ բոլորից յետոյ Դաշնակցութիւնը պէտք է բուրժուական կուսակցու-թիւնների շարքը դասին՝ նրա ծրարքի վերոյիշեալ կէտերն իրենց սեփականը համարելու համար։

Թէ ինչու է բուրժուական Դաշնակցութիւնը, մինչև այժմ դեռ չեն ապացուցել։ Դժուար էլ է ապացու-ցել, քանի որ, ինչպէս կոմունիստ Հենրին է յայտ-նում՝ «մենք (բոլշևիկները Ա.) մեր անցեալը դեռ չենք ուսումնասիրել։ Մենք մեր անցեալի մասին հա-մարեայ թէ ոչ մի լուրջ մարքսիստական գործ չենք տելը» («Լենինեան Ուղի» № 1—2)։ Չուսումնասիրած այդ անցեալի մասին մարքսիստ ինանգուտեանն էլ յա-րարարում է՝ «մարքսիստական միտքը չի հանդուր-ժիլ, եթէ ասենք, թէ վերջին 40—50 տարւայ հայոց պատմութիւնը սխալ է» («Լենինեան Ուղի» № 5—6)։ Իսկ երբ դառնից յետոյ էլ աւելացնում են, թէ՛ Դաշ-նակցութեան «միակողմանի դատախազները անտեսել են պատմական պայմանները, երբեմն առաջադրելով այնպիսի պահանջներ, որոնց բաւարարումը անհնարին է եղել այն շրջապատում մէջ, որ վիճակել է մեր ազգայնական կուսակցութիւններին», — ապա, իբր թէ, ինչպէս «Զարեա Վատուկան» յայտարարեց, Դաշ-նակցութեան դէմ մինչև այժմայ մեղադրանքները եղել են սոսկ «բարկան բարբալանքներ»։ Այլ որակումի էլ արժանի չեն Դաշնակցութեան դէմ յարուցած հե-տեալ մեղադրանքները. — Դաշնակցութիւնը «խմպե-րիալիզմի կամակատար» է, «Անգլիայի լրտես», «Նի-կոլայ Նիկոլայեւիչի գործակից», «թուրք աշխատաւ-րութեան շարժարար», «եկրի մէջ դատադրութիւններ ու հրեհներ կարծակրպող» և այլ անհեթեթութիւն-ներ։

Անվիճելի է, որ որևէ կուսակցութեան էութիւնը որոշելու համար անհրաժեշտ է այդ կուսակցութեան անցեալին ծանօթ լինել և նրա բոլոր առաջադրումները հրապարակ հանելով՝ մանրագրնին վերլուծման են-թարկել։ Ահա այս է, որ չեն անում բոլշևիկները Դաշնակցութեան վերաբերմամբ։ Այն ինչ, պէտք է խոստովանել, որ այդ առաջադրումների մասին զաշ-նակցական մամուլը հարկ եղածից աւելի բաց է խօ-սում։ Կասկածից դուրս է, որ բոլշևիկեան հրապարա-կազիներն ու պրոպագանդիստները դիտաւորեալ կեր-պով խոյս են տալիս դրանից։ Բայց ինչու՞ :

Գլխաւոր և հիմնական պատճառը՝ Հայաստանի արդի տնտեսական ու քաղաքական կացութիւնն է։ Իրենք, բոլշևիկները, տարւած «համաշխարհային տե-սաբանական հարցերով» և ընդառաջ չզնայով երկրի պահանջներին՝ բռնութեամբ հարկադրում են համա-կերպել ստեղծւած կացութեանը։

Ինչպէս անցեալում, այժմ էլ, Հ. Յ. Դաշնակցու-թեան բոլոր առաջադրումները բխել են երկրի իրական կացութիւնից և, գործունէութիւնն էլ պայմանաւորել ժողովրդի պահանջների անհրաժեշտութեամբ։ Եւ քանի որ Դաշնակցութեան այսօրայ առաջադրումները աւե-լի, քան համապատասխանում են հայ ժողովրդի կա-ցութեանն ու ձգտումներին, քնակաւարար, Հայաստա-նի դիկտատորները պէտք է որ բարձր համարեն այդ մասին ոսկի լուսութիւն պահպանել։

Պարզ է, որ Հայաստանի կացութեան տրամաբա-նութիւնը աւելի զօրեղ է, քան թէ տեսարանական հարցերի մարքանքները։ Եւ քնա զարմանալի չէ, որ այսօր, հայ բոլշևիկներից շատերը, դժգոհ երկրի տնտեսական ու քաղաքական վիճակից, հողային պա-հանջներ են յարուցանում ու բողոքում տնտեսական սարկացման դէմ։ Մի շարք պատասխանատու կոմու-նիստներ պնդում են, որ «քաղաքական անհասարու-թիւն Անդրկովկասի հանրապետութիւնների մէջ չեն գտնում, բայց անհասարութիւնն է կոմունիկայի քնա-զուատում՝ անժխտելի են համարում» (Մարենց՝ «Հայկական սոցիալիստականութեան դէմքը», Երևան, 1928թ. էջ՝ 51)։

Իսկ Հայկազ Կոստանեանը իր գեկուցման ժամա-նակ ասում է. «մենք պէտք է անկեղծօրէն յայտարա-րենք, որ այս բողաէիս էլ մեր կուսակցութեան որոշ անդամներ արտայայտում են նացիոնալիստական տեն-դէնցներ։ Եթէ սոցիալիստականները յամառ գրում են Ախալցխայի, Կարբի, Ղարաբաղի մասին, մենք, ի հարկէ, հանդէս ենք դալիս նրանց դէմ և ասում ենք, թէ այդ դաշնակիւրի զաղափարախօսութիւնն է։ Սա-կայն, նման մտայնութիւն երբեմն արտայայտում են և մեր ընկերներից ոմանք» (Ու. Հ., 1928թ. № 167)։ Բազմի «կոմունիստ»-ն էլ իր հերթին հարաւ է կան-չում, թէ՛ ջախջախւած հակադեմոկրատիկ կուսակ-ցութեան ազգայնամոլ ազդեցութեան տարածում է Ախալքալախում, Կոնստանտնուպոլիսում և Ինքնավար Ղարաբա-ղում» (1928թ. Դեկտեմբեր 12)։

Ընկ. Սէյրանն էլ Թիֆլիսում մի ուսումնասիրու-թիւն է հրատարակել Ղարաբաղի տնտեսական ու աշ-խարհադրական վիճակի մասին, ուր ամբողջապէս «դաշնակցական տեսակէտներ է արտայայտում» («Կո-մունիստ»)։

Իսկ չէ որ Կ. Մարգան ասել է՝ մտածողութեան արմատները պրակտիկ գործունեութեան մէջ են...

«Դաշնակցական մտայնութեան» նաճուճների հետ միասին Հայաստանի առանձնայատուկ պայմանները առաջ են բերում նաև գաղափարական ուրիշ թեքումներ: Դրանցից է՝ սպեցիֆիզմի վերակենդանացումը:

Ուշիղ մէկ քառուրդ դար առաջ, Սոցիալ-Դեմոկրատ կուսակցութեան մէջ առաջացաւ մէկ շարժում, որը՝ ելնելով հայ ժողովրդի սպեցիֆիկ (առանձնայատուկ) պայմաններից՝ ընդունում էր բանւորական ազգային կազմակերպութիւններ ունենալու տեսակետը և մշակութային ինքնավարութեան իրաւունքը: Այդ կազմակերպութիւնը ձևակերպւեց «Հայկական Սոց-Դեմոկ. Բանւ. Կազմակերպութիւն» անուն տակ, դըլխաւորութեամբ՝ Դ. Անանունի, Բ. Իշխանանի, Ղ. Տէր-Ազարանանի, Ա. Ռուբենիի և ուրիշների: Հայ մարքսիստները շատերը, որոնք մէջ և Սոս. Շահումեանը, Ս. Կասեանը, Ս. Սպանդարեանը, հաւատարիմ մնացին Ռուսաստանի սոց-դեմոկրատիային: Միայն 1917թ. յեղափոխութիւնից յետոյ էր, որ հայ սպեցիֆիկները և մենչևիկները ոմանք սնցան բոլշևիկեան շարքերը:

Ինչպիսի պտտաւարանութեամբ էլ որ առաջացած լինի հայկական սպեցիֆիզմը և որքան էլ որ պայքարած լինի «ազգայնական» կուսակցութիւնների դէմ, պարզ է, որ այդ պայանդաճող մարքսիստների կողմից որոշ մասանց էր դէպի Դաշնակցութեան դիրքերը: Եւ եթէ, քսաններորդ դարու չձմերն, մեր երկրի առանձնայատուկ պայմանների ճնշման տակ, առաջացաւ նման մի փոփոխութիւն, հասկանալի է, որ սպեցիֆիկ շարժում պէտք է տեղի ունենար և ներկայիս, քանի որ չեն վերացել հայ ժողովրդի կացութեան սպեցիֆիկ պայմանները: Ահա թէ ինչու այսօր բոլշևիկները ոմանք վարակւել են «սպեցիֆիզմի մտայնութեամբ»:

Դեռ ևս Հայաստանի խորհրդայնացման սկզբնական շրջանում, երբ իշխանութեան գլուխ էին կանգնած գանազան բախտախնդիրներ և դաւանափոխներ, «Կարմիր Ասորդ»-ը (1921թ. № 187) հայց էր դնում՝ արդեօ՞ք Հայաստանում մենչևիկներն են բոլշևիկները դարձել, թէ, ընդհակառակը, բոլշևիկները՝ մենչևիկ: Թեթիկ կարծիքով վերջինն է: Նոյն մեղադրանքը, թէև կողմնակի ձևով, ուղղում են նաև նախորդ դեկադարութեան հասցէին:

Ճիշտ է, քննադատները վերապահօրէն յայտնում են, թէ՝ սպեցիֆիզմի ճակատում եղած պայքարի թուլութիւնը «առիթ է տւել մտածելու, որ կուսակցութեան ղեկավարները իրանք էլ նախկին սպեցիֆիկ եղած լինելով՝ դիտակցարար իողընդու են հանդիսացել այդ անհրաժեշտ կամ պանիան մղելու կուսակցութեան և Հայաստանի երեսասարգութեան շարքերում»: Բայց երբ դրանից յետոյ ասում են, որ կենտրոնը «չնայած քանիցս չարժան չհրահանգներին ու ցուցմունքներին, ոչ միայն չէ կատարել, այլ և կոպիտ սխալներ է թոյլ տւել», որ՝ «փոխանակ մինչև վերջ պսակաթափ անելու սպեցիֆիզմը, կենտրոնը լուսութեան քաղաքակրթութեամբ է սահմանափակւել» կամ թէ՝ «ապացուցւած է, որ կան գանազան փորձեր այս կամ այն կերպ ծածկել այդ հարցը, քողարկել բացերը,

կամ խօսքով պայքարել, իսկ իրականում ոչինչ չանել, գանազան կերպ ընթացք չտալ պայքարի ծաւալման՝ սպեցիֆիզմով հետաքրքրողներին կասկածանքի տակ աննելով...», — առ ցրց է տալիս, որ նախկին ղեկավարութիւնն իրօք որ կասկածուած է սպեցիֆիզմի մէջ:

Այսօր ոչ միայն անարգանքի սխեմն են դաժում Ալ. Ռուբենիին, որի արձանը կանգնեցրել են Հայաստանի մայրաքաղաքի հրապարակում, այլ և պաշտօնազուրկ են արել Ինքնավար Դարաբաղի կառավարութեան նախագահ՝ Արմենակ Դարաբաղեանին (Սորէնու և Շիրինեանի «Դահճը», որը համարձակւել է յայտարարել, թէ «սպեցիֆիզմը դաշնակցականից լաւ է»: Եւ պատահական երևոյթ չէ, որ սպեցիֆիզմն առանձնապէս ծայր է տւել Դարաբաղում: Ի հարկէ, պատճառը ոչ թէ նրանումն է, որ «Դարաբաղում շատ ուժեղ են եղել գանազան ազգայնական տրամադրութիւններ ու մտայնութիւններ», այլ որովհետև ամենաազգայնող անարգարութիւնը Դարաբաղի վերաբերմամբ է եղած, որովհետև ամենից շատ այդ երկրամասն է գտնուում առանձնայատուկ պայմանների մէջ:

Պէտք է ասել, որ սպեցիֆիզմի շուրջ, բոլշևիկեան տեսարանները տարբերութիւն է: Եթէ Ս. Կասեանը սպեցիֆիզմը համարում է «ազգային մենչևիկական և ինտելիգենտական մտածելակերպ ու գործելակերպ՝ գունաւորւած դասակարգային վարդապետութեամբ», ապա Աշ. Յովհաննիսեանի համար, սպեցիֆիզմը, որպէս ամբողջութիւն, եղել է «ազգային-օպորտունիստական սոց-դեմոկրատիայի հայկական մի վարեանտ: Չտարինս պրոլետարական կազմակերպութիւն չի եղել, բայց կասկածից դուրս է, որ զարգացման սկզբնական շրջանում սպեցիֆիկներն շարքերում եղել են «բոլշևիկեան թեքումով» որոշ տարրեր» («Ձախ պանիկոնրութեան հայկական մի վարեանտի մասին», էջ՝ 24, Երևան, 1927): Սակայն, ինչ կարծիք էլ որ լինեն. փաստ է, որ այդ շարժումը ազգային բնոյթ ունի և «սպեցիֆիզմով պարածներ կազմակերպութեան մէջ» չատերը կան:

Այդ շարժման ու մտայնութեան առաջն առնելու համար, նոր կենտրոնը կաշ է ուղղում Հայաստանի և Դարաբաղի ընկերներին՝ յանուն Լենինի թափած արցունքների երես դարձնել սպեցիֆիզմից: Դեռ տասնեակ տարիներ առաջ, Լենինը, կովկասեան կուսակցիցներին գրած նամակում, «արտասուզին արաշում» էր չմիանալ «Հայկական սոց-դեմոկրատական Ֆեդերացիային»:

Սակայն... ինչ օգուտ այդ «աղաչանքից», երբ իրական կացութեան հարկադրանքն ասելի է ուժեղ, քան Լենինի արցունքները:

Հին ղեկավարութեան գաղափարական «դրոյթ» ճիշտ, որոշ և լինիեան չէ եղած նաև հանդէպ հայ մտաւորականութեան: Ընդհանուր առմամբ, նախկին ղեկավարութիւնը ճիշտ «դիրքաւորում» չի ունեցած և, յաճախ, սխալ վերաբերունք է ցոյց տւել մտաւորականութեան այս կամ այն խափին:

Այսպէս, տարիների ընթացքում Դաթարի և Ալլաշվերդու հանքերում գոյութիւն են ունեցել Դոնաւագանի տարրեր և Կենտրոնն այդ մասին ոչինչ չի իմացել: Ալլաշվերդու հանքերի ճարտարապետ Չարապովը, ընկերութեան հին ծառայողներ Բարանաովի

և Լիպիկին օգնութեամբ կապ է պահպանել Ֆրանսացի նախկին տէրերի հետ՝ գրաւելով տնտեսական հակա-յեւափոխութեամբ: Գննութեան ժամանակ Ջարապովը յայտնել է, «որ ինքը, գիտենալով, որ խորհրդային իշխանութիւնն այն ժամանակ հնարաւորութիւն չունէր միջոցներ բաց թողնելու վերոյիշեալ հանգրեւր գոր-չացնելու համար՝ նպատակադրմամբ էր համարում այդ հանգրեւր կոնցեսիայով տալ» («Ջարեա Վաստո-կա»): Իսկ թէ Ջարապովի «գործը» կամ թէ յոյն Բարանասովի և ուսու Լիպիկին գործակցութիւնը ինչ կապ ունեն հայ մտաւորականութեան հետ, այդ մտում է անհասկանալի:

Այս գործի կապակցումը մտաւորականութեան՝ վերջերս, մասնազէտների դէմ սկսւած հալածանքի փութիւրջ մէկն է: Բայց, այստեղ էլ, հին դեկաւոր-ութիւնը, փոխանակ պաղաքահանու ճշկնիւնն պի-բարութեամբ մասնագէտների հանդէպ, թոյլ է տւել, «որ կուսակցական մասսաները թշնամական վերաբեր-մունք ցոյց տան և հալածեն խորհրդային շինարարու-թեան անկեղծորէն ներսւած մտաւորականներին»: Եւ ման վերաբերութեան հետեւնով է, որ մասնագէտ-ները սկսել են կասկածանքով նայել խորհրդային իշ-խանութեան «խոստումների անկեղծութեանը» և վե-րապահ գիրք բռնելով՝ «աւելի խոցելի են դառնում դաշնակցական մտայնութեան մեքենայութիւնների կող-մից»:

Միևս կողմից, կուսակցութիւնը չի կարողացել ըմբռնել «ամուլիսականութեան» բուն էութիւնը և գերզնահատել է նրա արժէքը:

Խորհրդային իշխանութեան տիրապետութիւնից յետոյ, մի շարք մտաւորականներ՝ կուսակցական թէ անկուսակցական, ընդունեցին խորհրդային պլատֆոր-մա՝ հրամարելով նախկին կուսեցի ու քաղաքական տեսակէտները: Իրենց դաւանափոխութեանը գաղա-փարական դուռնարում տալու և բարոյապէս արդա-րանալու համար, այդպիսիները բաւական թուղթ մրտացնի՝ պատճառարանելու համար նոր վարքագիծն ու տեսակէտները: Մէկ համար դրանք բոլորն էլ յու-սախարած ու յուսալքած մարդկանց «խայրափում-ներ» են և քաղաքական ու կուսակցական դատաւիճներ: Բաշպոնունիների, Ղազարեանների, Լէօնների ու Չալ-խուշեանների բոլոր «տեսութիւնները» այսօր աւելի քան անարժէք են դառնում այն պատճառով, որ այն մարդիկ, որոնք երէկ քաղաքական որոշ աշխիւնքով նրանց գրկաբաց ընդունեցին, այսօր քաջացի տալով՝ որպէս գործածւած մի լաթի կտոր դէն են չլպրում և յայտարարում՝ որպէս Դաշնակցութեան գաղափարա-խօսներ: Եթէ ճիշտ է վերջին մեղադրանքը, ապա, ուրեմն, կրկնակի «խարխալումներ» մէջ են եղել բոլոր սմնակեխականները:

Ըստ դատախազների, նախկին դեկաւորութիւնը չի հասկանում, որ Քաշպոնունիների հետասնդուած են «անկախ հայրենիքի գաղափարը, որը ձգտում են իրա-կանացնել խորհրդային իշխանութեան միջոցով»: Փո-խանակ այդ բուրժուական ու հակայեւրոպական իրեղորդային հարած հասցնելու, կենտրոնի թոյլ է տւել, որ տարիների ընթացքում կուսակցութեան մի-ջոցներով թեհարանում հրատարակի ք- Ղազարեանի թերթը և վերջերս էլ Քաշպոնունիի գիրքը թարգմանել ուսուբէնի:

Բայց հին դեկաւորութեան ամենամեծ թերացումը այն է, որ չի կարողացել ապաստարել Հայաստանի մտաւորականութեանը «ազգայնական մտայնութեան մնացորդները»:

Բուլչեկիները ընդունում են, որ հայ մտաւորակա-նութեան խոշոր մասը անկեղծորէն ու աղնաբար ներքւած է շինարարութեան գործին և ամէն կերպ ձգտում է օգտակար լինել երկրի վերաշինմանը: Սա-կայն, մտաւորականութիւնը շինարար աշխատանքը տարբերում է երկրի քաղաքական դրութիւնից: Ուստի ըն-տերածին չափ կառուցանելով տնտեսութիւնը՝ նա դառնում է, որ այդ միայն միջոց է ազգային անկախու-թեան վերածնունդն առաջ մղելու: Իսկ այդ վերա-ծնունդն ապահովելու համար անհրաժեշտ են նաև քաղաքական որոշ նպատաւոր պայմաններ: Գլխաւոր-րապէս, այդ պայմաններն են, որ «իր հայրենիքի շահերը աշխարհով չարւեն ի նպատ դաշնակից հան-րապետութիւնների»: Հայ մտաւորականութիւնն էլ անաջարկում է հողային և տնտեսական պահանջներ: Բայց այդ պահանջներն անող կոմունիստներից տար-բերում է նրանով, որ ձգտում է իր հայրենիքի վե-րածնունդն ապահովելով՝ հասնել անկախութեան: Ինչպէս երևում է, նման ձգտում կայ նաև կոմունիստ-ների մէջ: Եթէ հայ բուլչեկիները ոմանք մեզ զարկում են «ուկրոնիզմ» (թեքում) մէջ, ապա մեր ներա-դրութիւնը ճիշտ է, քանի որ ուկրոնիզմը վրացի կո-մունիստների անջատողական շարժումն է (դաշնակցել Թուաստանին՝ որպէս անկախ խորհրդային հանրա-պետութիւն):

Նախկին կենդանի մինչև այժմ չի կարողացել հասկացնել հայ մտաւորականին, որ «շինարար աշխա-տանքն ու լոյսը վերաբերումները պէտք է պայմանա-ւորի ոչ թէ իր խորհրդային հայրենիքի շահով, այլ պէտք է ի նկատ ունենալ տիրապետող մայր սիդրու-քի՝ սոցիալիզմի, միջազգայնութեան, Անդրկովկասի ու Խորհրդային Միութեան պրոլետարիատի ամբողջա-կանութեան շահը»: Եւ եթէ Հայաստանի մտաւորա-կանութիւնը «հինաբնայինախախտական տեսակէտ չու-նենալով՝ նեղ ազգայնական» է մտացել, այդ ամբող-ջապէս հետևանք է հին դեկաւորութեան «Դաշնակ-ցութեան դէմ վարած գաղափարական թոյլ որսալարի»:

Գաղափարական ճակատը բոլոր խնդիրների վրա կանգ առնելը «Դրօշակ»-ի սուղ էջերում անհնար է: Ուրիշ շատ հետաքրքրական երևոյթներ էլ կան: Օրի-նակ, Եր-Բայաջէտի գաւկոմը շրջաբերականով յայ-տարարել է, թէ բուլչեկիսան տեսակէտը՝ դեղի դա-մակարդային շերտաւորում չի ընդունում, և ամենքն էլ՝ կուլակ, միջին ու շքաւոր՝ հասակոր ծաղովուրդ են: Մէկ ուրիշ տեղ էլ յայտնում են, թէ՛ կուլակը հոգեբանական երեւոյթ է...

Այս բոլոր փաստերը ապացուցանում են մի ղան— որ բուլչեկիզմը վաղուց արդէն այլաբանելու, մանրացնել ու ճղճիմացնել է, որ Կոմկուբ կուլած ճաւաքակնու-թիւնը վաղուց գաղաքել է միաձոյլ գանգամ լինելուց և վեր է ածւել իրար բզբոտող, միմեանց դէմ աթոռա-կան մողո թափանցի: Այսպիսի պայմաններում միամտութիւն է, և չարէք, փնտուել իղէալիզմ ու յեղափոխական անձնութիւն: Մէջոցը մտացել է մերկ իշխանատննչութիւնը... ԱՇՈՏ-ԱՐՄԻՈՒՆԻ

Ք Ի Ե Ր Ի Լ Ե Ջ Ի Ո Վ

«Պրոչակ»-ի վերջին թւի մէջ Հանդամանորէն ներկայացած են Ընկերվարական Ինտերնասիոնալի Գ. Համալուծարի աշխատանքներն ու արդիւնքները:

Գրեթէ միաժամանակ, իր աշխատանքներն աւարտեց և Կոմունիստական Ինտերնասիոնալի Համալուծարը, որ անցեալ օգոստոսի կէսերին դուժարած էր Մոսկու:

Այս երկու Համալուծարները Համեմատութեան շատ ուշադրաւ եզրեր ունեն: Սկսած նրանց տեղութիւնից* մինչև նրանց վերաբերմունքը դէպի պատերազմն ու խաղաղութիւնը, ճնշած ազգերի ազատագրական ճիգերը և ընկերվարական պայքարի միւս գործնական առաջադրութիւնները — ամէն ինչ սարբեր է երկու Համալուծարներում, և Հէնց այս տարբերութեան շնորհիւ նրանց, Համեմատութիւնը խիստ հրահանգէլ մտածողներին և եզրակացութիւններ տեղիք է տալիս:

Ներկայ յօդուածով մենք մտադիր ենք ներկայացնել ընթացողին երկու ինտերնասիոնալների քանակական ոյժն ու կշիռը թւական աւելանքով:

Ձեռք անդիտանում մեր թւերը թերութիւնները: Նրանք թերի են նախ այն պատճառով, որ կոմունիստական կուսակցութիւնները շատ դէպքերում թաղցնում են իրենց քանակական ուժին վերաբերեալ տեղեկութիւնները: Թերի են այդ թւերը նաև այն պատճառով, որ Ֆաշիստական և բուլղիկեան դիկտատուրայի երկիրներում, ուր քաղաքական կուսակցութիւնները կամ արգելւած կամ կաշկանդւած են, աշխատաւոր զանգուածները ընկերվարական և կոմունիստական տրամադրութիւնները թւական ձևակերպութիւնների չեն ենթարկում, կամ շատ պայմանական եղանակով են ենթարկուում:

Այս բոլորով Հանդերձ ստորև մեր ներկայացրած թւերը — ներկայ պարագաներում միակ են, որոնք կարող են մօտուոր ճշտութեամբ դաբափար տալ մեզ ընկերվարական և կոմունիստական շարժման քանակական ուժի մասին:

Մեր տախտակներից իսպառ դուրս ենք ձգում այն բունակալական երկիրները, որոնց մէջ ընկերվարական և կոմունիստական շարժումները առանձին-առանձին, կամ երկուսն էլ միասին չեն կարող հրապարակ դալ ո՛չ քաղաքական կազմակերպութիւններով և ո՛չ էլ պարլամենտական քննութիւններով: Այդ երկիրներն են Իտալիան, Սպանիան և Խորհրդային Հանրապետութիւնները: Ըստ ինքեան Հասկանալի է, որ այսքան կարևոր երկիրները Հաշիւց դուրս ձգելը պէտք է անել՝ ևս թերատի մեր ներկայացրած վիճակացոյց

տախտակները: Սակայն, այլ կերպ վարել կը նշանակէ ընդունել, որ Խորհրդային Հանրապետութիւնները ընդարձակ տարածութեան վրա ընկերվարական չկայ, իսկ Մոսկովիի և Պրիմօ-օղը-Րիվերայի բունապետութեան տակ ընկերվարութիւնն ու Համայնավարութիւնը իսպառ մարել են: Այսօրինակ կողիտ սխալները շատ աւելի ծանր պէտք է կշռէին, քան յիշեալ երկրները զանց առնելուց ստացած թերութիւնը:

Անցնելով վիճակացոյց թւերին՝ նախ և առաջ տեսնենք, թէ Մարսէլի Համալուծարից ի վեր (1925թ.), Ընկերվարական Ինտերնասիոնալին անդամակցող կուսակցութիւնները քանակի տեսակէտից ի՞նչ յատաշարիմութիւն կամ յետադիմութիւն են ցուցահանում: Յետագայ տախտակը այս հարցի լուսարանութեանն է ներկայում:

Երկիր	1925	1928	Ցուելում	Նւարում
Ամերիկայի Միաց. Նահ.	15000	15000	—	—
Անգլիա**)	3155910	3418286	262376	—
Արժանտին	69692	10000	308	—
Աւստրիա**)	570324	683786	113462	—
Բելգիա	621588	597971	—	23617
Բուլղարիա	26852	31616	4964	—
Գերմանիա	868914	867671	—	1243
Դանիայ	143203	148492	5289	—
Դանցիք	3514	5418	1904	—
Զեւեբրիա***)	36027	36072	—	—
Էստոնիա	4200	4500	300	—
Իտալիա****)	—	—	—	—
Իւզուսլուիա	4000	4000	—	—
Լատվիա	4600	5000	400	—
Լեհաստան*****)	65100	70406	5306	—
Լիտվանիա	2000	2000	—	—
Լիբանոսիւրդ	1155	1165	10	—
Հունգարիա	37894	52904	15010	—
Հոլանդիա	190000	138472	—	51528
Հունգարիա	3480	2800	—	680
Յուստատան	8000	76000	68000	—
Նորվեգիա	149429	203338	53909	—
Շվեդիա	190751	194960	—	4791
Չեխոսլովակիա	13200	22500	9300	—
Պորտուգալիա	2500	2500	—	—
Ռումանիա	12600	13000	400	—
Տիւրանիա	28000	37722	9722	—
Ֆրանսա	96000	90106	106	—
Գումար	6255729	6724085	550786	81859

*) Անգլիայի բաժնում միացած են Աշխատաւորական կուսակցութեան և Անկախ Աշխատաւորական կուսակցութիւնները, սրանք երկուսն էլ պակասում են Ընկերվարական Ինտերնասիոնալին: Առաջին կուսակցութեան անդամները թիւն է 3388286, իսկ երկրորդին՝ 30000:

***) Աւստրիական Մոցիալ Դեմոկրատիայի անդամների թիւն է 669.588: Այսօրից այդ թւին նախացած է Աւստրիայի չեխական կուսակցութեան անդամների թիւը — 14,200:

****) Զեւեբրիական կուսակցութիւնը 1925-ին Ընկերվարական Ինտերնասիոնալին չէր պատկանում: Համեմատութիւնը պահելու համար ենք միայն նրա այժմեան անդամների քանակը նշանակում:

*) Մինչդեռ Ընկերվարական Համալուծարը գործնական հարցերի ներկելով մի շարքում աւարտեց իր զարգումները, Կոմունիստական Համալուծարը, ընդհակառակը, ամբողջ երեք շարքի արձեւատական պափոսով և երկարաշունչ ճառերով Հոգեհան էր անում քանկներն, ամենքին:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ մինչևևս վերջին երեք տարևան ընթացքում Ինտերնասիոնալի մէջ կազմակերպւած ընկերվարականների թիւը նւազել է 81859-ով՝ միև կողմից, ընդհակառակը՝ այդ թիւն անել է 550766-ով: Ասել է, թէ Ինտերնասիոնալի անդամների վերջին երեք տարում աւելացել է 168316ով՝ 62642841ր բարձրանալով 6732649-ի: Այս ասելուամբ առնազն 50000-ով աւելի կը լինէր, եթէ Հարտիկ կառավարութիւնը բուն միջոցներով չիեղէր ընկերվարական շարժումը Հունգարիայում: Ինչպէս մեր աղիւսակի վերջին սիւննակից երևում է, ընկերվարականների նւագումը տեղի է ունեցել գլխաւորապէս Հունգարիայում: Առանց Հունգարիայի՝ բոլոր մնացած ընկերվարական կուսակցութիւնները հազիւ 31.000-ի կորուստ են ունեցել և աւելի քան 500000-ի աճում:

Տեսնենք այժմ, թէ ինչ համեմատութեամբ է տեղի ունեցել կոմունիստական Ինտերնասիոնալի անդամների աճումն ու նւագումը:

1925-ին կոմունիստական Ինտերնասիոնալը վերոյիշեալ բոլոր երկրներում, բացի Աւստրիայից, Բուլղարիայից, Դանցիգից, Հունգարիայից և Ֆինլանդիայից — ուր կոմունիստական կազմակերպութիւնները գրեթէ իսպառ քայքայւած էին — ունէր ընդամենը 628,000 անդամ, իսկ մնացած բոլոր երկրներում, բացի Ու. Հ. Միութիւնից — Իրլանդիա, Թիւրքիա, Իտալիան, Կանադա, Աւստրալիա, Չինաստան, Պարսկաստան ևն — ընդամենը 17450 անդամ: Ուրեմն, բացի Ու. Հ. Միութեան կոմկուսներէջ երկրազնդէ մնացած բոլոր ընկերվարական կուսակցութիւնները ընդգրկում էին ընդամենը 645450 անդամ*):

Ներկայումս, ինչպէս կոմունիստական Ինտերնասիոնալի Գործադիր Կոմիտէի վերջին գեղուցազրից է երևում, այս բոլոր երկրներում կոմունիստական կուսակցութիւններն ունեն ընդամենը 375,000 անդամ: Ուրիշ խօսքով՝ նրանց անդամների թիւը նախավերջին նամատողովից մինչև այս տարւայ համատողովը նւազել է 645450—375000=270450-ով...

Այս ահաւելի նւագումը կարևոր էրկրներում արտայայտուում է հետևեալ թւերով.

Երկիր	1925	1928	Յաւելում	Նւագում
Ամերիկայի Միաց. Նահ.	27000	12000	—	15000
Անգլիա	3000	9000	6000	—
Բելգիկ	590	1500	910	—
Գերմանիա	350000	124729	—	225291
Դանսմարք	700	1400	700	—
Չեխոսլովակիա	4000	3500	—	500
Իւգոսլավիա	2000	3000	—	—
Հոլանդիա	1700	1400	—	300

գրել 1925-ի սիւննակի տակ, որպէսզի ընկերվարական շարժման վերելքի սիւննակն պատկերը գեթ յի՛ի արհեստականութիւնից:

****) Խոսախոյսում 1925ին հաւաւում էր 31000 կազմակերպւած ընկերվարական: Ներկայումս ընկերվարական կազմակերպութիւնները ցրւած են Փաշխանիկի կողմից և նրանց անդամների ճիշտ թիւը դժուար է որոշել: Ինտերնասիոնալի բնական զարգացման պատկերը ներկայացնելու համար, մենք երկու սիւննակից էլ հանել ենք խաւալական ընկերվարականների թիւը:

*****) Լեհաստանի ընկերվարականների թիւ մէջ են մտնում Լեհական Ընկերվարական կուսակցութեան, Անխիւ Ընկերվարական կուսակցութեան և Գերման Ընկերվարական կուսակցութեան անդամները: Այս տարւայ համար նշանակւած 70,408 թիւը մտաւոր էշտութիւն ունի, բայց շատ մօտ է իրականութեան:

Երկիր	1925	1928	Յաւելում	Նւագում
Յունաստան	1750	2000	—	250
Նորվեգիա	18000	8000	—	8000
Շվեդիա	12000	16479	3479	—
Չեխոսլովակիա	130000	150000	20000	—
Ֆրանսա	50000	52376	2376	—

Աչքի է ընկնում այս աղիւսակի մէջ կոմունիստների ստակալի կոտորակում Գերմանիայում — այն Գերմանիայում, որ, ինչպէս յայտնի է, «համաշխարհային ընկերային յեղափոխութեան» առաջապահն էր համարուում Եւրոպայում... Ֆրանսայում կոմունիստները պահպանում են իրենց վտիտ գոյութիւնը չնորհիւ Մոսկուայից առատորէն հոտոջ դրամ, իսկ Անգլիայում և Չեխոսլովակիայում նրանց թիւ անելը մեզ միանգամայն կասկածելի է թւում, նկատի ունենալով, որ այդ երկրներում կոմունիստների գոյութիւնը վերջին 2 տարին շատ աւելի նւազ չափով է արտայայտուում քան 1925-ին*):

Պատկերին ամբողջացնելու համար՝ անհետաքրքրական չէ լինի համեմատութեան դնել ընկերվարական և կոմունիստական շարժման քանակական ուժը ներկայումս, վերոյիշեալ կարևոր երկրների մէջ.

Երկիր	Ընկերվարակ.		Կոմունիստ	
	1928	1928	1928	1928
Ամերիկայի Միաց. Նահ.	15000	12000		
Անգլիա	3418286	9000		
Աւստրիա	983796	10000		
Բելգիկ	597971	1500		
Գերմանիա	867671	124729		
Դանսմարք	148492	1400		
Չեխոսլովակիա	36072	3500		
Իւգոսլավիա	4000	3000		
Հոլանդիա	52904	1400		
Յունաստան	2800	2000		
Նորվեգիա	78000	8000		
Շվեդիա	203338	15479		
Չեխոսլովակիա	194980	150000		
Ֆրանսա	99106	52376		

Այս համեմատութիւնից պարզ երևում է, որ չնայեա՛մ կոմունիստական Ինտերնասիոնալի արտակարգ ճիգերին և դրամական գոհողութիւններին՝ կոմունիստների կշիռը Եւրոպայի բանուղական շարժման մէջ միանգամայն ողորմելի վիճակ է ներկայացնում: Բացի յետամնաց մի շարք երկրներից, ինչպէս Իւգոսլավիան և Յունաստանը, ուր կոմունիստները կարող են համեմատուել ընկերվարականների հետ՝ մնացած երկրներում նրանց թիւը վար է մնում ընկերվարականների թւից 50%—1500%-ով:

Ընկերվարական և կոմունիստական շարժման ուժի տեսակէտից անկարևոր չէ պարզել նաև, թէ ընդհանուր ընտրութիւնների ժամանակ այս շարժումները ներկայացնող կուսակցութիւնները ժողովրդական ինչ զանգւածներ են քաշում իրենց յետևից: Ներկայումս գոյութիւն ունեցող խորհրդարանների ընտրութեանց ժամանակ ընկերվարականներն ու կոմունիստները քէհներ են շահել հետևեալ չափերով.

*) Ի մէջի այլոց ըստ 1928 թւի «The Labour Year Book» անգլիական կոմունիստների թիւն է 7377:

Ներկեր	Ընկերվ. պատգ. կոմուն. պատգ.		Քիւր	
	քէ	Քիւր	քէ	Քիւր
Ամերիկայի Միաց. Նահ.	1000000	1	37008	0
Անգլիա	5487620	159	55436	1
Արժանոք	90000	2	—	0
Աւստրիա	1539635	71	16119	0
Բելգիկ	820650	78	29422	2
Բուլղարիա*)	60000	10	24000	4
Գերմանիա	9146165	153	3262584	54
Դանիա	497106	53	5689	0
Դանցիկ	61588	42	11695	8
Զիցերիա	195768	49	14837	3
Իսպանիա	119914	24	—	5
Իտալացիա	6000	5	—	0
Իտալիա	—	—	—	—
Իւզոլլաիա	25000	1	—	0
Լատվիա	260000	33	25000	0
Լեհաստան**)	1510000	86	306000	15
Լիւովանիա	170000	15	—	0
Լիւքսեմբուրգ	17379	8	965	0
Հոլանդիա	706704	24	36786	1
Հունգարիա	126854	14	—	0
Յուճաստան	7800	0	40000	1
Նորվեգիա	367000	59	40000	2
Շվեդիա	725844	105	63601	4
Չեխոսլովակիա***)	1061443	46	934223	41
Ռումանիա	49752	0	31230	0
Սլոնիա	—	—	—	—
Ֆինլանդիա	257572	60	109939	20
Ֆրանսա	1692960	100	1070000	13
Գումար	26003754	1179	6117234	183

*) Բուլղարական կոմունիստական քէների Քիւր որոշ չէ: Այստեղ 24000-ը նշանակած է ընտրած պատգամաւորների Քիւ կամեմատութեամբ:

***) Լեհաստանի պարլամենտի կոմունիստ պատգամաւորների ճիշտ Քիւր չունենալով, այստեղ նրանց Քիւր (15) նշանակել ենք մասաւոր ճշտութեամբ՝ աչքի առաջ ունենալով կոմունիստական քէներին կամեմատութեամբ:

***) Չեխոսլովակիայի ընկերվարական երկու գլխաւոր կուսակցութիւնների (չեխական և գերմանական) ստացած քէների վրա (1042448) աւելացած է և բելսոտական կուսակցութեան ստացած 29000 քէն:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ խորհրդարանային ընտրութիւնների ժամանակ ընկերվարականների շահած քէները աւելի քան չորս անգամ գերակշռում են կոմունիստների շահած Քիւրից: Այս համեմատութիւնը էական փոփոխութեան չէ կարող ենթարկւել այն հանգամանքից, որ մեր աղիւստեակի մէջ պակասում են հաստիսիայի, Լատվիայի, Լիւովանիայի և Հունգարիայի ընտրութիւնների ժամանակ կոմունիստների ստացած քէները: Սրանք կոմունիստներին մէջտեղ հանելու, իսկ Հունգարիայում կոմունիստ հասարակական բոլոր խաւերի և մանաւանդ աշխատաւորութեան աչքին ժանտախտի համարում ունի Բելալոնի արիւնոտւշտ քէները: Որովհետեւ այդ երկրներից առաջին երեքը շատ են սակաւամարդ որևէ կուսակցութեան համար դիկտատորութիւնից ի վեր...

Պէտք է աւելացնել նաև, որ կոմունիստական կուսակցութիւնների ստացած քէները ընտել են կարող չափանիշ նկատւել հանրային կիսնքում նրանց ունեցած վարկի: Հանրածանօթ իրողութիւն է, որ բոլոր երկրներում կառավարութիւնների դէմ թշնամարտ տրամադրւած տարբերը, և յատկապէս աջակողմեան տարբերը, ի հեճուկս իրենց քէները տալիս են կոմունիստներին: Այս տեսակէտից շատ է խօսւած, օրինակ, գերման աշակողմեան ազգայնականների և կոմունիստների «սրտակցութեան» մասին: Եթէ այս անհարգատ քէները գեղջեւու լինենք, կը տեսնենք, որ կոմունիստական կուսակցութիւնների ստացած քէները շատ զգալի նւազեցում կունենան:

Ընկերվարական և կոմունիստական կուսակցութիւնների համեմատութիւնը կարելի է շարունակել ուրիշ մարզերի մէջ էլ — համայնական ընտրութիւններ, մամուլի տարածում, արհեստակցական միութիւնների կեանք, կուսակցական հաւաքոյթներ — և ամէն տեղ էլ կը տեսնենք որ պատկերը նոյնն է: Բոլոր մարզերում կոմունիստական ոյժը մի քանի անգամ, յաճախ, մի քանի տասնեակ անգամ, վար է մնում ընկերվարականից:

Այս խղճալի թույլութիւնը քողարկելու համար Բուխարինը թող հրաշունչ ճառերով հեղեղի աշխարհը: Գիտակից աշխատաւորութիւնը շատ լաւ է հասկանում Քէրի լեզուն՝ նմաօրինակ ճառերը ըստ արժանոյն գնահատելու համար:

Ա. ԶԱՄԱԼԵԱՆ

Հ Ա Ս Ա Ր Կ Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Մ Շ Ա Կ Ո Ւ Թ Ա Յ Ի Ն Խ Ն Գ Ի Ր Ն Ե Ր

ԱՍԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՏԱՐՐԸ ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՃ

Մարդկային իմացութեան իղէլալական նպատակն է անշուշտ, որ նրա եզրակացութիւնները համայնապարտազիր և մշտնջենական բնոյթ ունենան, այսինքն որ նրանք պարտաւորէին նշանակութիւն ունենան ամէն անձի, դատակարգի, ազգի, կուսակցութեան և այլ հաւաքականութեանց համար՝ անկախ սրանց միմեանցից մեկուսացնող անջրպետներէ: Մշտնջենականութիւնը իբրև իղէլալ այն իմաստով է շեշտուած աստ, որ տարբեր ձգտումներով և պահանջներով օժտուած դարաշրջաններ լիբայից անցնելով, այդ դարաշրջաններին բաւարարելով հանդերձ, տեսալ իմացութիւնը պահպանուած է իւր անխախտ դիրքը նաև մարդկութեան գալիք սերունդներէ համար: Այն անասման յարգալից վերաբերմունքը, որ մենք տածում ենք, օրինակ, դէպի որոշ մասիմատիկական դաղափարներ և տեսարներ, առաջ է գալիս անկասկած նրանց ունեցած ընդհանուր և աներեք տիրապետութիւնից բոլոր մարդկանց և բոլոր դարաշրջաններէ վրա: Այս գրուած վերացական գիտութեան մէջ թէ առարկան — իր պարզութեան և ընդհանրութեան պատճառով — և թէ այդ առարկայի ուսումնասիրող անհատը կարծէք թէ իրենց բոլոր սուբյեկտիւ գծերից ձերբազատուած՝ մի անդէմ մթնոլորտում են հանդէս գալիս: Հասկանալի պատճառներով, այս բնագաւառում աշխատող գիտունի գրադման արգասիքը սուբյեկտիւ տարբեր չլպարունակելով և առհասարակ մարդկային հասարակական յարաբերութեանց տեսակէտից դիտելով՝ որևէ կողմ չլինելով, բնականաբար նրա պնդումները համայնապարտազիր անհրաժեշտութեան դրոշմ են կրում իրենց վրա: Այս գիտութեան հմայքը հիմնուած է մեր այն խորին համոզման վրա, թէ իղէլալական գիտութիւնը իր պնդումներէ մէջ չպիտի աղբիւր պատահական նկատուածներից ու պարագաներից՝ տեղի, անձի և ժամանակի հետ կապուած, այլ նա պիտի ունենայ իր գրուած տրամաբանական, այսպէս կոչուած, գերանձնական ընթացքը:

Մշակոյթի որ բնագաւառումն էլ որ ուղղուած էք վերցրէք, անշուշտ ստեղծագործողը, անկախ այն բանից, թէ հնարաւոր է այդ թէ ոչ, մի անկեղծ ձգտում ունի՝ իր երկին և գործին յաւիտենական բնոյթ ներշնչել: Գերանձնական մեծածուծ պատմաբան Ռանկէն, բացարձակ առարկայական լինելու տեսակէտից, ըղծում էր իր եւր տարրալուծել, որպէսզի պատմական փաստերը առանց այդ ետ կողմից գունատուող ստանալու, ինչպէս նրանք իսկապէս կատարել են՝ հանդէս գան: Ի հարկէ, այլ հարց է թէ դա ինչքան հնարաւոր է և ինչքան այդ իղծը հնչնց նոյնիսկ Ռանկէի

մօտ իրականացաւ: Յայտնի է, որ Ռանկէի վրա զօրեղ ազդեցութիւն է գործել ուսմանթիզմը, որն անշուշտ գունատուել է նրա աշխարհահայեացքը: Շատ անգամ մենք խորապէս ազդուելով օրինակ մեծ գիտական դէմքի խոշոր ստեղծագործութիւնից, բոլորովին կլանուելով նրանով, շենք նկատում նրա մէջ եղած այն սուբյեկտիւ տարբերը, որոնք կառուցուել են նրա անձի, դարաշրջանի, միջավայրի և այլն պատճառով և որոնք բնական է, որ յաւիտենական և համայնապարտազիր նշանակութիւն չեն կարող ունենալ: Մասնաւորեցնելով այժմ մեր խօսքը պատմագիտութեան, մեզ համար այստեղ կարևորութիւն ունի դիտել, թէ պատմական որևէ երկ ինչ աստիճանի յաւակնութիւն կարող է ունենալ առարկայական (օբյեկտիւ) լինելու և բոլորի կողմից հաւասարապէս ընդունելութիւն գտնելու, ինչպէս, օրինակ, վերելում մատնանշած գիտութիւններից մասիմատիկայի պարագան է:

Միևնոյն իրականութիւնը կարող է բազմապիսի հետաքրքրութիւն ներկայացնել զանազան անձանց համար. ուրիշ խօսքով ասած՝ բազմապիսի տեսակէտներով մարդիկ կարող են նոյն իրականութեան մօտենալ՝ դիտելու, ուսումնասիրելու համար, բայց մէկ անգամ, որ մի տեսակէտ մենք ընդգրկել ենք, ըստ այնմ արդէն իրականութեան բազմապիսի փաստերից պիտի մենք ընտրութիւն կայացնենք և որոշ փաստեր միայն պիտի մեր կողմից ընտրուեն ու այդ ընտրուած փաստերն էլ ո՛չ թէ անջատ-անջատ միմեանց կողքին գտնեն, այլ դրանք պիտի միութեան բերուեն, այսինքն բոլոր այդ ընտրուած փաստերը իբրև կարևոր փաստեր պէտք է տեսնել պրօբլեմը լուծեն:

Ըստինքեան հասկանալի է, որ պատմաբանի դարաշրջանի ոգին, որը իր դրոշմն է դնում դարու բոլոր հոգեկան ստեղծագործութեանց և հանրային գործերի ու երևոյթների վրա, ազդում է նաև պատմաբանի ուսումնասիրութեան ընթացքի վրա, ոչ միայն դարում իշխող մեթոդներով, տեսակէտներով, այլ նաև պատմաբանին նորանոր պրօբլեմներ է առաջադրում և լուծումն պահանջում: Այս պրօբլեմները առաջ են գալիս դարում իշխող տեղեկեցնելից, որոնք բնականաբար իրենց դրոշմն են դնում հանրային կենտրոնի բոլոր կողմերի վրա, ինչպէս նաև մշակոյթի բոլոր բնագաւառների վրա: Անշուշտ, պրօբլեմների յղացումը միայն դրան միջավայրից չէ գալիս: Գատմաբանը կարող է իր կողմից ևս, իբրև հետախոյզ, մտորող, քննող էակ, նոր պրօբլեմներ յարուցանել, որոնք գունատուելով հանդերձ դարում իշխող տեղեկեցնելից՝ պիտի լուծուած ստանան: Բնականաբար դարա-

չըջաններէ ու դրանց հետ նաև համապատասխան կուշտուրաններէ և սրանց տենդենցներէ փոփոխմամբ անհրաժեշտօրէն կը փոփոխեն այն պատմական երկիրքի բնոյթը, որոնցով նրանք պայմանաւորուած են:

Խնդիրը պարզելու համար վերցնենք ներկայ դարը շրջանի մի երկ և հարց տանք, թէ որն է այն անխուսափելի սուբյեկտիւիզմը, որից որևէ պատմաագիր գերծ չէ և չի կարող լինել: Նախ պիտի նկատել, որ պատմութեան սուբյեկտիւիզմը յատուկ է բոլոր այն գիտութեանց, որոնց օբյեկտը մարդն է, մարդու գործերը, մտածումները, յոյգերը, տենչերը և այլն: Ուրիշ խօսքով ասած, պատմագէտը հոգեկան բազմաթիւ թեկերով կապուած է մարդկային աշխարհի հետ: Իսկ այսպիսի սերտ կապակցութիւնը թոյլ չէ տալիս պատմագէտին, որ նա այնպիսի սառնասրտութեամբ մտտենայ իր օբյեկտին, ինչպէս, օրինակ, բնագէտն է վերաբերուած իր առարկային: Մենք շատ անգամ անգիտակցօրէն, բնապարար այնքան խորունկ կերպով կապուած ենք մեր հայրենիքին, մեր ազգութեան, այն դասին, որ մենք պատկանում ենք, որ մենք յաճախ ակամայից այդ նոյն բնագիւղ մղումով տարուած, մեր այդ ազգութեան ու հայրենիքի կամ դասակարգի տարրական զանաւնջերը շատագուցելու նկատումով առաջ ենք պաշտօնական տեսութիւններ և տրամաբանական խորհրդատուութիւններ, այդ պահանջները բանականացնելու և արդարացնելու համար: Իրականի մէջ մեր այս կամ ազգութեան կամ դասակարգին պատկանելու պարզապէս է, որ մեր հարազատ հաւաքականութեան դոյրամարտի ընթացքում օգտագործում է այդ տեսութիւններն ու խորհրդատուութիւնները իբրև պայքարի գնչքեր: Ոչ ոք տեսութիւնների շնորհիւ չէ, որ դարձել է ազգասէր, հայրենասէր, այլ կենսաբ — պատմական և ներկայ, — միջավայրը ու այդ պատմական ու ներկայ կենսաբում ու միջավայրում ստեղծուած հարազատ մշակոյթն է, որ կերտել են միահամուռ կերպով ազգային անհատականութիւններ:

Ի հարկէ, հնարաւոր է և գործադրուած են մի շարք նախնական միջոցներ, որոնց բոլորի իմաստն այն է, որ պատմական երկը ըստ կարելոյն բոլոր սուբյեկտիւ տարրերից մերկացած՝ օբյեկտիւ բնոյթ ստանայ: Այդ միջոցներից է, օրինակ այն, որ այժմ պատմական երկերի համար կատարուած անհրաժեշտ նախնական աշխատանքներում որոշ տեսակէտից պատմական փաստերի հաւաքելը, ճշտելը և համաձայնութեան բերելը ենթարկուած է քննադատութեան և գիտական մեթոդների յատուկ կանոններին:

Կայ նաև մի այլ պարագայ, որ աչքի առաջ պիտի ունենալ, երբ մենք արդէ պատմագիտութեան առարկայական դառնալու ձգտումների մասին ենք խօսում: Յայտնի է, որ հին պատմագրութեան նպատակներից մէկն էր, բայց փաստերի և երևոյթների արձանագրումից, այլ և այդ փաստերից ու երևոյթներից բարոյագիտական հրահանգներ և եզրակացութիւններ արտաբերել: Հին դարերի պատմագիրները իրենց իրաւունք էին համարուած երկարօրէն անդադառնալ և արտայայտուել — հաւանութեան կամ պարտաւանջի իմաստով — պատմական իրականութեան մէջ տեղի ունեցած գէպքերի վերաբերմամբ: Ներկայումս, սակայն, այլ ևս պարտականութիւն չէ դրուած, փաստե-

րի նկարագրման զուգընթաց ուղեկցել նաև դրանց հաւանելը կամ պարտաւելը՝ որևէ նպատակով: Առարկայական դառնալու այս ձգտման ամենաուժեղ արտայայտութիւնը, որն անշուշտ անհնար է բացարձակօրէն իրագործել, հանդիպուած ենք Ֆրիմանի մօտ, որն ասուի է թէ՛ ճիշդ իսկական նպատակի համար պիտի մեր միտքը այնպէս տրամադրենք, որ ջարդաքական ձևերը նոյնքան անտարբեր երևան, որքան քերականական ձևերը, որպէսզի միապետութիւնից ժողովրդագիտութեան և ժողովրդագիտութիւնից միապետութեան անցնելը նոյնքան զիջ բարոյական զնահատման ենթարկուելիք համարի, ինչպէս լատիներէնի Ֆրանսերէնի փոխակերպուելը: Ինչպէս նկատեցինք, այս պահանջը անհնար է իրագործել, քանի որ մենք այս աշխարհում, իբրև հասարակական էակներ, մեր կենսով ու շահերով սերտօրէն կապուած ենք վերոյիշեալ հաստատութիւնների պահպանման կամ փոփոխման հետ: Բայց այդ պահանջը հետաքրքիր է դիտել իբրև մի արտացոլում՝ գիտական աշխարհում ներկայիս տիրակենտր ճիշդ՝ լինել հնարաւորագոյն չափով օբյեկտիւ:

Որպէսզի մենք մեր բովանդակ, ետական, անցողական պարունակներ, դասակարգային, ջարդաքական և այլ տենդենցների կամ սխալ տեսանկրկի վրա հիմնուած տեսութեանց ազդեցութիւնը չեզոքացնենք պատմական երկի մէջ, պիտի առանձնակի սեւեռումով մեր ամբողջ հոգեկամ բովանդակութիւնը վերլուծման ենթարկենք (անալիզի) և ապա երբ յաղոգապէս կատարել ենք այս գործողութիւնը, անկասկած, խորամուխ կը լինենք, որ կան ապրումներ, որոնք իբրև այդպիսին շատ թանգազին են մեր անձի համար, կամ այն խմբակցութեան համար, որին մենք ենք պատկանում և կամ այն դարաշրջանի համար, որի ազդեցութեան տակ ենք մենք գտնուում, բայց նոյնպիսի իրաւամբ այլ անձինք, խմբակցութիւններ, դարաշրջաններ օժտուած են դրան բոլորովին հակառակ ապրումներով: Ուշագրի դիտողը դիւրութեամբ կըմտնի, որ ամէն մարդու գործ չէ անհատական կենսաբանի այդ վերլուծումը կատարելը: Դրա համար անհրաժեշտ է տիրապետել այն յատկութեան, որ կոչուած է «բարոյական մեծութիւն»: Նման բարոյական մեծութեան տէր անձը — որը դիտում, քննում, ուսումնասիրում է պատմական բարձր կարգի իրականութիւնը իր պարունակած բոլոր, յաճախ հակոտնեայ տարրերով, ձգտումներով, խմբակցութիւններով, հոսանքներով — բարձր կանգնելով այս բոլորից, մի շարք ապրումներին, խմբակցութիւններին, հոսանքներին դիտում է և հստասարարածէ նշանակութիւն տալիս իբրև իրականութեամբ տարբեր տիպերի և ըստ այնմ ըմբռնում է պատմական կենսաբան զանազան շրջանները իրենց տարբեր ձգտումներով կամ զանազան խմբակցութեանց և կուսակցութեանց կատարած դերը և տեղը պատմութեան մէջ: Այս տեսակէտից հասկանալի է թէ՛ ինչու պահանջուած է պատմագէտից, որ նա իր նկարագրած, ուսումնասիրած շրջանից որոշ չափով հետու պիտի լինի, որպէսզի ամբողջովին չլիանուի դրանով և իր ունեցած հետադարձութեան պատճառով կարողանայ իր հոգեկան հաւասարակշռութիւնը պահպանել՝ գէպքերին և անձերին սառնօրէն խորամուխ լինելու համար: Ահա այս նկատումով էլ պատմագէտը իր խորքի մէջ պիտի

լիակատար անձնատուր լինի անցեալ և ներկայ օրյիկտիւ իրականութեան, վերջինս յաջող և արդիւնաւէտ ուսումնասիրելու համար: Այլ և հոգեկան ինքնամփոփ, անդորր վիճակը, հեռու օրաց արէկոծութիւններէրց և իրադարձութիւններէրց, կը թոյլատրէ պաղարիւն մօտենալ պատմահասարակական զէպքերին և երևոյթներին ու մնայալն խօսքեր ասել: Հետաքրքրութեան և ուսումնասիրութեան կենտրոն է աստ իրականութիւնը իբրև այդպիսին: Ուրիշ խօսքով ասած, մեր մի որևէ նոր բան իմանալու տենչը հոգեկան անխառն հաճոյք պիտի ընձեռնէ մեզ: Պատմաբանը կենսաթրթիւն հետաքրքրութիւն և շահագրգռութիւն պիտի ունենայ այն բոլորի վերաբերմամբ, ինչ որ մի անգամ եղել է և կայ ու իրեն նկատում է իբրև լոկ միջոց նախկին պատմական նաճումներին նորերը աւելացնելու:

Մի շարք դարաշրջանների կամ միևնոյն դարաշրջանի տարբեր ազգերի և մշակոյթների ուսումնասիրութիւնն ու համեմատութիւնը իր կողմից նոյնպէս նպաստում է պատմագրի մտաւոր հորիզոնի լայնացման: Պատմագիրը ծանօթանալով տարբեր, յաճախ, հակոտնեայ մշակոյթների և դարաշրջանների հետ, ալ ևս հակամէտ չէ ամբողջովին դրանցից մէկի տիրապետող ազդեցութեան տակ գտնուել, և հնարաւորութիւն է ունենում միևնոյն պատմական փաստը կամ երևոյթը դիտել համանման փաստերի կամ երևոյթների ընդհանուր շարանի մէջ և ապա նրա իւրապատուկ բնոյթը մատնանշել: Այս հանգամանքը ևս անշուշտ օժանդակ միջոց է պատմական երևոյթների և փաստերի առարկայական ըմբռնման:

Անկասկած, վերոյիշեալ բոլոր միջոցների նպատակն է, բազմապիսի եղանակներով և ըստ կարելոյն սպառիչ կերպով պատմագէտի ըմբռնող եսը մաքրագործել, բիւրեղացնել ու ամէն տիպի պատահական, բոսկական, ժամանակաւոր, տեղական, մասնակի հանգամանքների ազդեցութիւններէրց դերծ պահել: Սակայն, այս բոլոր նախնական միջոցները միայն երկրորդական տարրեր են այն հիմնական նպատակին հասնելու համար, որը պատմագէտի բոլոր ջանքերի թաղն ու պսակը պիտի լինի: Նրա բոլոր ջանքերի հուսթիւնը կայանում է բացարձակ կերպով հարադատօրէն իրագեկ լինել մէկ անգամ կատարած պատմական զէպքին այնպէս, ինչպէս նա պատահել է, առանց որևէ, անգամ ամենափոքրիկ շարժով գունաւորելու մեր անձի կողմից: Իսկ այս նպատակին ո՛չ մի պատմագէտ երբեք չէ հասել և չի կարող հասնել հետեւեալ

պատճառարանութեամբ. ինչքան էլ ուզում է թող պատմագէտը բիւրեղացնէ և բարձրագոյն աստիճանի կատարելագործութեան հասցնէ իր անձը, դարձեալ իբրև անասան կը մնայ այն հանգամանքը, որ այդ բիւրեղացած և բարձրագոյն կատարելագործութեան հասած նսմ է, որ որևէ տեսակէտից, պատմական փաստերի ուսումնասիրութեան համար, պրորբեմներ է դնում՝ այդ փաստերը միութեան վերածում: Այս միութեան բերելու անհրաժեշտութիւնը նրանով է պայմանաւորւած, որ առանց դրան՝ մենք չէինք կարող երևոյթը իբրև մէկ ամբողջութիւն ըմբռնել: Իսկ թէ պրորբեմներ զննելու և թէ փաստերը միութեան վերածելու պարագային անխուսափելիօրէն մեր հոգեկան ամբողջ բովանդակութիւնը, թէպէտ և վերոյիշեալ միջոցներով գտած, բիւրեղացած և հնարաւոր օրյիկտիւնութեան հասած՝ իր դերն է խաղում: Մեր կուտակած հոգեկան պաշարի հետ պատմական փաստերը և երևոյթները պիտի որևէ յարաբերութեան մէջ գրուեն, որպէսզի միութեան վերածեն և ուրեմն ըմբռնելի դառնան: Ի հարկէ, մեր ըմբռնումը մենք կարող ենք և պատրաստ ենք միշտ էլ իրականութեան ընձեռած փաստերով ճշտել, սակայն, վերջ ի վերջոյ, դա կը լինի ըմբռնումներից լուսագոյնը, բայց դարձեալ մեր ըմբռնումը: Ուրիշ խօսքով ասած, պատմական իմացութեան առարկայացման համար կան սահմաններ, որոնցից այն կողմը ոչ ոք չի կարող անցնել: Անկասկած, այդ սահմանները խորտակում են մեր յաւիտենական տենչը՝ տեսնել մերկայպարանոց կերպով մէկ անգամ կատարած իրականութիւնը այնպէս, ինչպէս նա իրօք եղել է: Սակայն, մարդկային վսեմ յատկութիւններիցն է, շտարւել բանդագուշանքներով և մեր կարողութիւններին լուսապայծառ կերպով իրագեկ լինել ու ըստ այնմ մեր կենքի և դործունէութեան ընթացքը տնօրինել: Ոչ պակաս առաքինութիւն է նաև այն, որ եթէ իդէալական վիճակին չենք կարող հասնել, ապա ջանանք մեզ տրւած իրական պայմաններում հնարաւոր հասանելի լուսագոյն վիճակը որդեգրել: Իսկ ներկայ զէպքում լուսագոյն պատմագէտը նա է, որ բոլոր հնարաւոր և պահանջելիք եղանակները այդ առարկայացման համար անշեղ և հետևողականօրէն ի կատար է ածել իր երկի մէջ, որով և՛ տարբերում են — անշուշտ դրան անհրաժեշտօրէն միացած պատմագէտի ստեղծագործական կորովի աստիճանը — անցողակի և մնայուն պատմական գործերը:

ԳՐԿՏ. Ա. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Թ Ի Ի Ր Ք Ի Ո Յ Շ ՈՒ Ր Զ

Օրւան հրատապ խնդիրն է՝ լատինատառ թուրքերէնը, որուն գործածութիւնը պաշտօնապէս հռչակուցաւ սեպտ. 24ին, առանձին հրամանադրով, և օրէնքի կարգ պիտի անցնի Ազգ. Մեծ ժողովին կողմէ, իբրև մեականութիւն:

Մուստաֆա Քեմալ Պոլսոյ մէջ առաջին աղբանշաւը տալի է Տրմա Պաղչէի պալատին մէջ դասեր սարքելէ յետոյ, դարձաւ ինկիւրի, Սև Մովու ակիւրուն վրա ևս պարտադրելով նոր տառերը: Թիւրք թերթերը խոշոր տառերով կաւետեն թէ «Կազին» լատիներէն տառերը սորվեցուցած է նաև Սամսոնի և Տրապիզոնի նաւավարներուն և բեռնակիրներուն: Եթէ հաւատանք բոլոր պատմութիւններուն, կարգաւորել չզիտցող բոլոր թիւրքերը արդէն դարձեր են ուսումնական, «հրաշիւզ իմ» և քանի մը տարիէն, այլ ևս անգիր մարդ չպիտի մնայ թիւրքերոյ մէջ...

Ուշագրաւ է որ, առաջին օրէն իսկ, մասնաւոր ուժգնութիւն մը տրւեցաւ այս շարժումին. մինչդեռ տասնհինգ տարւան պայմանաժամ մը կը նախատեսէր: Ոնդիրը հրապարակ դրած ատեն, կը խորհէին աստիճանաբար ընթանալ. իսկ հիմա, հրաման հրամանի վրա կը տեղացնեն, նոր այբուբենը շուտ սորվելու, նոր բառարանը ժամ առաջ տպելու, պաշտօնեաները քննութեան ենթարկելու, լատինատառ գրել չզիտցողները արձակելու, զիտցողները վարձատրելու. մէկ խօսքով՝ արարեղէն տառերը օր առաջ մոռցնելու համար: Թերևս ո՛չ մէկ շարժում այնքան շոգեպինդ ընթացք առած էր: Մ. Քեմալ հասած տեղը կազմարար է: « պէտք է բոլորովին մոռնաք հին ուղղագրութիւնը»: Դպրոցները վերաբացումը յետաձգած է, որպէսզի ուսուցիչները վարժուին նոր տառերուն: Երբ ջարհերականով մը ազդարարւած է բոլոր կառավարական պաշտօնեաներուն և սպաններուն, որ նոր տառերը սորվին մինչև հոկտեմբերի վերջը:

Անշուտ ամբողջ հաճութեամբ չէ, որ կընդունի այս նորութիւնը: Եւ դժգոհ են ամենէն առաջ պաշտօնեաները իրենք, մասնաւոր անոնք որ ուսում և կրթութիւն ունին: Պոլսոյ առաջին դասերուն ատեն, քեմալական երեսփոխանները անգամ չձածկեցին իրենց դժգոհութիւնը. բայց Մ. Քեմալի մէկ նախաձեռն բաւական եղաւ համակիրպելու: Տէսին և գլխարկին պատմութիւնն է որ կը կրկնուի, և քեմալականութիւնը շարժման մէջ դրած է իր ամբողջ մեքենան, ո՛ր և է խլրոտած խափանելու համար: Նախագահը ինք, իր հաւատարմիները, երեսփոխանները և գործադարները կը պտտին քաղաքէ քաղաք, ոչ միայն իբրև քարոզիչներ, այլ մասնաւոր իբրև գործադիր ոչ: Հաւանաբար լատինատառ այբուբենի օրէնքին կցել յաւելւած մը՝ ծանր պատժներ սպառնալով անաստողներուն:

Կը թւի թէ տրտուկները ուշագրաւ հանգամանք առած են, որովհետև հրամայւած է բոլոր նահանգապետներուն, անմիջապէս ինկիւրի հազարգել անուն-

ները ա՛յն պաշտօնեաներուն, որոնք չեն հպատակիչ նոր կարգադրութեան: * * *

Հասկնալի է, որ նոր տառերը նոր աղբակ մը պիտի դառնան փութացնելու ոչ-թիւրքերուն թրքացումը: Մեծամասնաբար ծանօթ ըլլալով եւրոպական տառերուն, այս վերջինները անելի դիւրաւ կը վարժուին թիւրքերէն նոր ուղղագրութեան և ընթերցման. հետևաբար և անելի շուտ պիտի կարգան թիւրքերէնը, զոր արդէն կը խօսին: Թիւրքերէնի ուսուցումը ոչ միայն պարտադիր է բոլոր դպրոցներուն համար, այլ և կը դրաւէ դասաժամերուն մեծ մասը, սկսելով տարրական դասարաններէն: Ի՞նչ լեզուն գատ, աշխարհագրութիւնն ու պատմութիւնն ալ կաւանդին թիւրքերէն, և թիւրք ուսուցիչներու կողմէ (բոլորն ալ կարողաւորութեան կողմէ նշանակուած):

Չափազանց մտոյշիլ գտնելով նոր տառերը և դիւրուսոյց, վաղը կընան անլցնել թիւրքերէնի դասերը (և ուսուցիչները), հագիւ քանի մը պահ ձգելով միւս առարկաներուն: Կամ կընան միայն մայրենի լեզուն և կընին դասը արտօնել փոքրամասնութեանց լեզուով, իսկ միւս բոլոր առարկաները անանգլ թիւրքերէն, ինչպէս յաճախ, թելադրած են թիւրք թերթերը:

Այս բոլորը ժամանակի խնդիր են: Առ այժմ դրադած ըլլալով բուն թիւրքերով, կառավարութիւնը չուզի խճողել իր անմիջական ծրագիրը. մանաւանդ որ, ոչ-թիւրքերը, առանձնապէս հայերն ու հրեաները պատրաստ գործիքներ են, նոր տառերը տարածելու համար, իբրև ծանօթ եւրոպական այբուբենի և թիւրքերէնի:

Մէկ թերթ միայն, «Ճիւմհուրիյէթ», աճապարեց թելադրել, որ հայերէն, յունարէն և հերթայեցերէն թերթերն ալ շարւին նոր տառերով: Նոյն իսկ առաջարկեց օրէնք մը պատրաստել այդ ուղղութեամբ, երեք ամիս պայմանաժամ տալով: «Այս թերթերը թող իրենց լեզուով գրեն, բայց մեր նոր տառերով շարահին»:

Ի հարկէ, արտառոց է այս առաջարկը, — «իրենց լեզուով, բայց մեր նոր տառերով»: Բայց թիւրքերը նոր չէ, որ պիտի սորվին ստուսխնդ մեակաւ աբւետը. և Պոլսոյ քեմալական օրկանն ալ գլխարկաբար կը դուրէ այս քարը, բոլորովին ուրիշ բան հասկցնելու համար:

Կարգալով ամբողջ խմբագրականը, կը տեսնե՞ք որ Եոնուս Նատի պէյն, քեմալական սահմանադրութեան հիմնադիրներէն մէկը, շեշտակի դրած է խնդիրը.

— «Այժմ թիւրք պարտաւոր է արվիլ նոր տառերը. իսկ չիսլաւալ տարրերը թիւրքէ մըն ալ անլի լա կրնամ սարվիլ: Հետևաբար, այշուտիալ եմ հաստատել լեզուի միւտթիւնը, որ ամենէն լաւ միջոցն է քանապան տարրերը միացնելու, հայեցնելու և ձուլելու: Վարդանը, Միշօնը և Միխայիլին, քրմի օրինապէս

ս'րև է տարբերութիւն չունին Անտոնի, չորս ձեռքով փարկու են նոր տառերուն, և անոնցմով գրելու են իրենց նամակները, գիրքերը, թիւթերը»:

Ուրեմն, ոչ թէ տառերու, այլ և լեզուի միութիւն: Առաջինը պարզապէս խեղկատակութիւն պիտի դառնար, անօգուտ՝ նոյնիսկ թիւրքին համար:

Ուրիշ թիւթ չձայնակեցեալ այս առաջարկին: Ճիւմհառիլիք պարզապէս օգտաբերիկ մը արձակեց, գալիքը ազդարարելու համար: Բայց արդէն ըսինք, որ առ այժմ զրգաձ են իրենց բուրդը մանելով:

Եւ յետոյ չմտնանք, որ թիւրքերը միշտ աստիճանաբար կը գործեն, կը հարցը ոչ-թիւրք փոքրամասնութեանց կը վերաբերի: Անոնք չեն սիրել տղմուկ յարուցանել, բացի ջարդի պարագայէն, որ նմանապէս կը կատարուի կարելի եղածին չափ քիչ ազմուկ հանելու գղութեամբ, ընդհանրապէս հետո՛ւ՝ կեդրոն քաղաքներէ:

Ատորհանաբար էր, որ անոնք խախտեցին փոքրամասնութեանց զպրոցներուն հիմքը, մէջտեղ ձգելով միայն սուեքներ: Երեւութապէս անմեղ շքարներական մը, գանազան հրահանգներ, դիտողութիւն մը, կարգադրութիւն մը, — և անգալարար ոչ-թիւրք զպրոցները դարձած են թրջացման օժանդակ վտարաններ: Անոնց վրա ոչ մէկ իրական իշխանութիւն ունի իրաւատէր փոքրամասնութիւնը: Թաղ. Խորհուրդներուն կը հանդուրժին իբրև զրամ ճարտղ մարմիններ, իսկ Ուսումնական Խորհուրդի անունն անգամ լսել չեն ուզեր լսել (և Պոլսոյ հայերէն թիւթերը չեն համարձակիր գրի առնել այդ բար): Նոյն ինքն քեմալական իշխանութիւնը 1922 յուլիս 30-ի օրէնքով կընդունի համայնական (ազգային) զպրոցներու գոյութիւնը, և Ուսումն. Խորհուրդը և պատրիարքարանին իրաւասութիւնը: Այս հրահանգը ստորագրուած է գործավարներու խորհուրդին կողմէ: Եւ, սակայն, թուրքի վրա այս օրէնքը պահելով հանգերձ, կտաւալարութիւնը

յաջորդաբար կըճատեց եղած իրաւունքները, մերժեց ճանչնալ պատրիարքարանը՝ իբրև հիմնադիր, այլ պահանջեց, որ իւրաքանչիւր զպրոց ունենայ իր անհատ. հիմնադիրը, ուղղակի կապուած կտաւարութեան, իսկ հիմնադիրը չէ՛ն նշանակէ պատասխանատու տեսուչ մը, եթեմակայ միայն իրեն և կրթական տեսչութեան (պետական): 1924-ին, Պոլսոյ կրթական տեսուչը մէկ շքարներականով ասպարէզէն կը ջնջ Ուսումն. Խորհուրդը, յայտարարելով թէ «գլուխն ոչ ոք իրաւունք ունի քննելու փոքրամասնութեանց զպրոցները. այդ իրաւունքը կը պատկանի՝ միայն կրթական տեսչութեան»:

Ուրիշ անաղմուկ՝ նաճում մը: Քանի մը տարի առաջ, շարժքը 8 ժամ թիւրքերէնի դաս կար. բարձրացուցին 15-ի: Որով, նախկին թարաններու մէջ մէկ դասաժամին գինն էր 50 դէ., միջնակարգ զպրոցներու մէջ՝ մէկ ոսկի: Առաջինը բարձրացուցին 75-ի, երկրորդը՝ 150-ի: (Այս սակերը բոլորն ալ յատուկ են կտաւարութեան կողմէ պատրաստուած թիւրք ուսուցիչներուն, որոնք ընդհանրապէս անգոյն մարդիկ են, նախկին գինուրական՝ հանգստեան կոչուած պաշտօնեայ, լրարեր և այլն): Եւ ստեղծուած է կայցութիւն մը, ուր, օրինակ, հայ ուսուցիչը ամիսներով չի կրնար ստանալ իր ողորմելի թոշակը (ժամը 20-25 դէ.), իսկ թիւրք ուսուցչին վճարումը եթէ մէկ օր ուշանայ, զպրոցը փակուած է:

Այսպէս է որ, Պոլսոյ հայկական 43 զպրոցներէն մնացած է միայն 23-ը. որովհետև, անկարելի է դիմանալ այն կողողուտին, մասնաւոր որ անոնց եկամուտի աղբիւրներն ալ (չէնք են) իրենց կարգին յափշտակուած են:

«Նազալ՝ չեմ վաշ», բնոյց բոլորովին հակառակ իմաստով: «Օտմանցին կառքով կորսայ նապաստակը»՝ բայց կորսայ անվրէպ, առանց երկինք-գետինք դղըր դացնելու:

1. ԱՆԻՐԱՆԿ, 2. ՍԱՄՍՈՆ, 3. ՄԱԼԽԱՍ, 4. ԱՌԱԳԵԼ-ԱՂԱ, 5. ԱՌԵՏԻՍ, 6. ՄՈՒՐԱՏ, 7. ՏԻԳՐԱՆ, 8. ՍԱՐԳԻՍ (Սարգստեցի), 9. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ, 10. ԳՐԻԳՈՐ, 11. ՍՄԲԱՏ, 12. ՊՕՂՈՍ, 13. ՍԵՊՈՒՆՆ

Մ Ե Ր Զ Ո Ն Ե Ր Ը

ՌՈՍՏՈՄԻ ԿԵԱՆԻՔԷՆ

Ռոստոմը ուր որ ըլլար, միայն կազմակերպական գործերով չէր զբաղէր, այլ ամէն բանով, որ հասարակական զարգացման կրնար նպաստել—երգեցիկ, թատերասէր, մարմնամարզական խմբեր, դպրոց, ընթերցարան — և ոչ մէկ դժուարութեան առջև կանգ չէր առնէր: Օրինակ, Տիրխպէի մէջ երգեցիկ խումբ մը կառավարելու յարմար մէկը չկար. պուլկար մը հրաւիրած էր, որը Ռոստոմի հանդէպ ունեցած համակրանքին պատճառով սիրով և շատ շնչին վարձատրութեամբ ստանձնած էր երգեցիկ խմբի ուսուցչութիւնը: Բացի երգեցիկ, թատերասէր խմբերէն իր ջանքերով էր, որ կազմուեցաւ «Վահագն» մարմնամարզական խումբը պուլկար մարզիկներու խումբերու օրինակով և առաջնորդութեամբ: Յետագային այդ խմբի անդամներէն շատերն էին, որ զանազան վայրեր հայրերու մէջ մարմնամարզական խմբեր կազմեցին:

«Վահագն» մարմնամարզական խմբի առաջին բացման հանդէսին մեր երգեցիկ խումբն ալ պիտի մասնակցէր քանի մը երգերով, բայց, մասնաւոր, նորութիւն մը պիտի ըլլար միջազգային քայլերգը՝ (Ինտերնասիոնալը): Ռոստոմը ժընեւէն բերել տւած էր նոթաները և բառերն ալ հայերէնի թարգմանելով երգին յարմարեցուցած:

Այդ գիշեր առաջին անգամ ըլլալով հայ հասարակութիւնը ունկըրեց այդ քայլերգին, որը շատ յաջող անցաւ: Ո՞րտա ևս սպաւորութիւն թողուց հասարակութեան վրա և քանի մը անգամ կրկնեցաւ:

Բայց հանդէսին հետևեալ օրը Ռոստոմը հրաւիրուած էր ոստիկանատուն, ուր իրեն ազդարարուած էր, որ այդ քայլերգը Պուլկարիոյ մէջ արգելուած է և որևէ հանդէսին պէտք չէ որ երգուի: Հանդէսներու մէջ այլ ևս չկրկնեցաւ, բայց դպրոցական աշակերտներու և երգեցիկ խմբի անդամներուն միջոցաւ այնքան տարածեցաւ, որ շատ ընտանիքներու մէջ սիրով և ոգևորութեամբ կրկնէին երկար ժամանակ:

Ռոստոմի միջոցաւ միջազգային քայլերգը աւելի շատ և անարգել տարածեցաւ էրզրումի մէջ, Օսմասահմանադրութենէն յետոյ, ուր Ռոստոմը երկեսու վարժարաններուն ընդհանուր տեսուչ էր: Ի՞նչպէս շուտ կրցած էր ան համարման իր չուրջը երիտասարդութիւնը. ի՞նչպէս ամէն մէկուն հետ վարելու և ամէն մէկը գործի լծելու գաղտնիքը գիտէր. իրեն համար անկարևոր ոյժ չկար: Ինչպէս Ակնունին Գրիտափորի վրա դամբանական խօսած ատեն ըսաւ՝ «Նա մարդ էր շինում...»: Նոյնը կարելի է ըսել և Ռոստոմի մասին. ան ալ «մարդ էր շինում»:

Տատերը կը զարմանային, թէ ի՞նչպէս այսինչ ուսուցիչը, որ ժամ մը աւելի դատել համար ուսումնական խորհրդի հետ ժամերով կը սակարկէր, իսկ հիմա 2-3 ժամ կը ստանձնէ առանց դրամի խօսք ընելու: Կամ

ուրիշ քանի մը ուսուցիչներ և ուսուցչուհիներ, որոնք կարծես մենաշնորհ ըրած են եղբր քնաւ մանկավարժական ժողովներու չլաճակել, սկսած էին շատ կարգապահութեամբ ամէն ժողովին ներկայ լինել անտրտունջ, ի զարմանս իրենց նախկին պաշտօնակիցներուն:

Ի՞նչ կրնային առարկել. պարտաճանաչութեան կենդանի օրինակը կար:

Այն տարին Ռոստոմը ծրագրած էր մայիս 1-ը տօնել և երկու ամիս առաջ սկսաւ երգեր պատրաստել տալ, դարձեալ իր սիրելի Միջազգայինը առաջին հերթին:

Աշակերտական մեծ զբօսանք մը կազմակերպուած էր. ծնողներն ալ հրաւիրուած էին մասնակցելու: Մեծ դաշտահանդէս մը պիտի ըլլար և, բարեբախտաբար, եղանակն ալ նպաստաւոր էր: Այն օրը շատ երգեր երգեցան, բայց ամենէն աւելի Միջազգայինն էր, որ կրկնեցաւ: Ժողովուրդէն շատեր ալ արդէն սորված էին և կը մասնակցէին երգեցիկ խումբերուն:

Մայիս 1-էն վերջը այդ երգը այնքան տարածուած էր, որ ամէն տեղ կերպէին: Հասարակ նազաձոններն ալ կը նազէին ամէն զեֆի, հարսանիքի ժամանակ: Ահա թէ ի՞նչպէս կը տարածէր ան գաղափարը, սիրով՝ առանց պարտադրելու:

Այսպիսի ոգևորութիւն կը տիրէր ամէն ասպարէզի վրա և այնպիսի եռանդոտ գործունէութիւն սկսած էր, որ Ռոստոմը, հակառակ իր շատ յոգներուն, երբեմն կը կրկնէր. «Տաւ, տաւ, տարի եթէ թիւրքերը մեզ յայսպէս ազատ թողնեն, այս ժողովուրդը հրաշքեր կը գործէ: Տեսնում էք այսքան ջիւղ ժամանական մէջ ինչքան յառաջդիմութիւն»...

Շատ տարիներ վերջը, երբ բոլշեկեան կառավարութիւնը եկաւ սաստատել Նրեւան և երբ առաջին անգամ Ինտերնասիոնալը լսեցի, սաստիկ յուզուած՝ չէի կրնար արցունքներս զսպել հակառակ բուռն ճիւղերու: Չէի ուզեր, որ մարդիկ նկատէին և սխալ տեսնութիւններ տային: Այդ վայրկեանին ամէն բանէ աւելի միայն Ռոստոմի կորուսան էր, որ անգամ մը ևս դաժնօրէն կողբայի ու կը մտածէի.

— Կենաքի ի՞նչ դառն հեղանուք. ան, որ այս երգը, գաղափարներն ալ միտայն, սիրով և իր օրինակով կը տարածէր, այլ ևս չկայ. իր գաղափարակից ընկերները հայածակալ...

Ամենամյեմ գաղափարն ալ ինչքան կայանգակի, երբ ստոր քաղաքականութիւնը խառնի անոր:

ՍԱԹ. ՏԵՐ-ԴԱՌԹԵԱՆ

Վ Ա Յ Ո Յ Զ Ո Ր Ի Զ Ո Ն Ե Ր Ը ՈՍՏՈՄԻ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ — ԴԱՐՏԻՆ

Մտնել է 1880թ. Վայոց Ձորի՝ չէրհէր դեղում... 1900թ. ենթարկուում է զորակոչի և գինւորական ծա...

Ըլլալով պերագանցապէս գործի մարդ և աշխատանքի ընթացքին ցուցադրելով անսահման անձնիրութիւն ու մեծ յանդգնութիւն, 1906 թէն ի վեր Մկրտիչը Ուրֆայի կազմակերպութեան ոգին ու շունչ տալին էր: Զէնքի փոխադրութիւն ու դնում, վատթարաստել, փամփուշտ հայթաթիւ՜ ամէն ինչ կը կատարէր անոր միջոցով ու նախաձեռնութեամբ: Արհեստով պայտատ էր և լիակատար կերպով կը տիրապետէր արաբերէն և չիւրդերէն լեզուներուն, որով միշտ յաջողութեամբ կը գործադրէր իր վրաս դրած պարտականութիւնները:

1908թ. սահմանադրութենէն յետոյ, Մկրտիչը ենթարկեցաւ զօրակոչի և փոխադրելով Հալէպ՝ աւելի մեծ հնարաւորութիւններ ստացաւ ծանօթանալու և ուսումնասիրելու դիւնադործութիւնը:

Այստեղ, երբ կը դնուէր Հալէպի զօրանոցը, ան ուսումնասիրեց յայտնի բերդը և ապա, յետագային, ձեռնարկեց այնտեղի զինապահեստի օգտագործման: Մկրտիչի այս քայլը այնքան յանդուգն էր, որ աւելի չհրեաթ կը թւար, քան իրականութիւն: Միայն անոր նման անյողդողէ կամք ու անվախ սիրտ պէտք էր ունենալ նման վտանգաւոր գործ մը յաջողութեամբ պսակելու համար: Ոչ միայն այդ յատկութիւնները, այլ և մեծ, համբերութիւնն ու հնարագիտութիւնը անոր բնաւորութեան յատկանիշերն էին:

Հնարագիտութեան որպէս ցայտուն օրինակ կարող է ծառայել Ուրֆայի Թալի բէկի ահաբեկումը: Գործ մը, որ Մկրտիչը այնպիսի ճարպկութեամբ մը կազմակերպեց ու կատարեց, որ ոչ մէկ կասկած յարոյց իր և, առհասարակ, հայերու դէմ:

Մկրտիչը հրապարակ կուզար, մերթ զմերթ տարազով, ապա սպայի, ուրիշ անգամ արաբի կամ չիւրդի՝ իր մտադրութիւններն ու ձեռնարկները կատարելու համար: Անգամ մը, 1912թ. ամառայ մէկ փշեր, մեր տան դուռը բախեցին. բանալով դուռը՝ սարսափահար դէմս տեսայ չորս թիւրք զինւած ասկերներ: Որքան մեծ եղաւ դարմանքս, երբ պարզեցաւ, թէ ամենքն ալ կուսակցական ընկերներս էին, որոնք զէնք էին բերած մեր տան պահեստին մէջ թաղցնելու համար: Անհուն ուրախութեամբ զրկեցի Մըկրտիչին ու իր երեք ընկերները (Յակոբ Շէկոյեան, Յարութիւն Ռասթիկեանն և Յարութիւն Եօթբրինձեան):

Զէնք, զէնք և զէնք — ահա Մկրտիչ կեանքի իմաստն ու նշանաբանը: Կազմակերպել ու զինել ժողովուրդը՝ այս գործին էր, որ նւիրեց իր ողջ կեանքը Ուրֆայի անմահ հերոսը: Հայ ժողովրդի իւրաքայտուկ առողջ բնագործ ան կը նախագիշար գալիք շարիքն ու տեղապահին կը պատրաստէր...

Դէպքերը երկար սպասել չուրին: Պայթեցաւ համաշխարհային պատերազմը: Մկրտիչը արդէն փախուտական ու դադարնի գործիչ է: Սակայն, այդ չէր խանդարեր անոր, որ ու փշեր զէնքի գործով զբաղելի կանանձ ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան մտահոգութեամբ:

Չուր չէր Մկրտիչ զէնքի պաշտամունքը: Շուտով տաճիկները գործադրեցին իրենց դիւային ծրագիրը: Սկսաւ գանգաւածային շարքը: Հերթը հասաւ նաև Ուրֆային:

Ուրֆայի հերոսամարտը յայտնի է ամենքին: Այդ

կրիւներու մէջ էր, որ մէկ աւելորդ անգամ երևան եկաւ Հայ ժողովրդի առնական. կեցածքը: Ուրֆայիցին ցոյց տաւ աշխարհին, որ ինքը Հ. Յ. Գաշնակցութեան արծանաւոր մարտիկն է: Մեզ կը մնայ միայն ըսել, որ այդ պայքարի կազմակերպող ոգին Մկրտիչն էր: Այստեղ ան արդէն սոսկ ռազմիկ չէր, այլ և իսկական դեկալար ու տաղանդաւոր ռազմագէտ: Զին-

ՄԿՐՏԻՉ ԵՕԹՆԵՂԱՐԵԱՆՆ

ւորներն ու դիրքերը չլքեց նոյնիսկ վիրաւորելէ յետոյ: Գնդակներու տարափի տակ, պատարակի մը մէջ պարկած՝ կը շընէր դիրքէ դիրք՝ խրատուելով ու ցուցմունքներ տալով. «Տղաքը շան, մեր հարսնիքն է այս. կուեցէ՛ք առանց վախի, զարկեցէ՛ք ու պատուով մեռէք, որ մեր սերունդը ամօթով չմնայ թշնամիին առջև»:

Եւ եթէ Ուրֆայն իր պատուաւոր տեղը գրաւեց վառի, Շապին-Պարահասարի ու Խոտորըի հերոսամարտերու շարքին, ան մեծապէս կը պարտի Մկրտիչ Եօթնեղբարեանի ու իր անզուգական ընկերներու շանքերուն:

Մկրտիչը մեռաւ դեռ կրիւները չվերջացած: Զուգնաց նաև իր փոքրիկ Անդրանիկը: Թշնամիին գայրոյթն ու ատեղութիւնը այնքան մեծ էր, որ հանելով մեռած Մկրտիչ աչքերը՝ օրեր շարունակ պտտուց փողոցէ փողոց:

ՅԱԿՈՒՅ ԵՆԿՈՑԵԱՆ. — Մկրտչի ամենսիրելի ընկերներէն էր ու անոր գործակից ու աջ բազուկը կը հանդիսանար Յակոբ Ենկոյեանը:

Այդ եռանդուն, քաջ ու յանդուգն մարտիկ-յոզափորտականը ծնած է Նորին (Ուրֆայի շրջանի գիւղերէն): Մանուկ հասակէն հաստատած Ուրֆա՝ մերթ երկաթագործ, երբեմն բուրդ ներկող կամ կտապան: Կարևոր գործունէութիւն ունեցաւ Հալէպէն Ուրֆա գէնքի փոխադրութեան մէջ՝ երևան բերելով մեծ ճարտարութիւն: Ունեկարող չորս կտաք՝ հարկ եղած պարագային, անոնք կը բաւանոր զգումի կուտով և պարկերու մէջ դնելով երեք-չորս մաուզեր, առանց կասկածելու ու վտանգի, յալողութեամբ կը փոխադրել գէնքերը:

Ուրֆայի Հերոսամարտի օրերուն Յակոբը կը գտնէր իր հայրենիքէն հեռու: Սակայն, անոր յեղափոխական խառնածքը հանգստի սովոր չէր: Կը յարձակի ժողովուրդ տեղահանող ոստիկաններու վրա և սպանելով անոնցմէ չորսին՝ կազատէ բաւական թիւով ընտանիքներ:

Յակոբը կը մեռնի 35 տարեկան հասակին մէջ, առանց հայրենի երկիրն ու գաղափարակից ընկերները տեսնելու: Իր վերջին խօսքը կըլլայ՝ «Կը մեռնիմ առանց նպատակիս հասնելու և սրտակից ընկերո՛ւ՝ Մկրտչի տեսնելու: Ընկերներուս կը կտակեմ ստորճանակս, որ վրէժս լուծեն...»:

ՅԱԿՈՒՅ ՀԻՍՍԱՅԵԱՆ

Ա Ր Մ Ա Շ Ի Ե Ր Ջ Ա Ն

ԱՏԵՓԱՆ ԱՆՏՐԻԿԵԱՆ. — Արմաշական համեստ ընտանիքի գաւակ մըն էր: Հազիւ գիւղի ազգային վարժարանը աւարտած՝ ժօր կողմէ ղրկւեցաւ Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանը: Տարի մը յետոյ, վանքի միաբանութիւնը՝ վախենալով, որ հետը բողոքականութեան սերմեր կը բերէ, զինքը դպրեմանք առաւ, ուր երեք տարիէն աւարտեց կրթական շրջանը:

Դպրոցն աւարտելով՝ Ստեփանն անցաւ երիտասարդութեան գլուխը և կազմեց ազգային վարժարանի հոգաբարձութիւնը՝ իր վրա առնելով նաև վարժարանին խնամատարութիւնը: Մինչ այդ գիւղին վարժարանը կը կառավարուէր վանքի միաբանութեան կողմէ և այդ ստիքի ստեղծած էր ժողովրդական առած մը, թէ՛ «Արմաշի հողէն Զեմըլի չկըլլեր»: Ստեփանն իր երիտասարդ ընկերներու հետ անցաւ գործի և կարճ ժամանակի մը մէջ վարժարանի գործերը դրաւ կանոնաւոր վիճակի մէջ: Նմանապէս, գարկ տաւ և գիւղի հանրային գործերուն և շուտով լայն հեղինակութիւն ձեռք բերաւ իր համադրւողացիներու աչքին:

1908թ. Օսմանեան Մահամադրութիւնը Արմաշի կենաք ալ կերպարանափոխեց: Թաշակեացի տոնին, հազարաւոր ուխտաւորներու հետ, եկան և յեղափոխական ջարդոյններ: Եւ Բարսեղ Շահպազի կրակոտ ճառերու ազդեցութեան տակ Ստեփանն ու Արմաշի երիտասարդութիւնն ալ յարեց Ն. Յ. Իշահակցութեան: Ու այնուհետև գիւղի ազգային բոլոր գործերը՝ ընթացան Իշահակցութեան շունչին տակ: Ստեփանը միշտ առաջաւոր դերքերու վրա էր: Ենչտեուս համար

յարանանական խորութեանց վերացումը՝ ան դպրոցի համար հրաւիրեց բողոքական վարժուհի մը, Ասիկա պատրակ ծառայեց վանական և աղայական տարրին յարձակելու ազգային վարժարանին վրա՝ փրկելու: համար զանկորո իշահակցութեան՝ ձեռքէն, որ առաջ բերաւ կառավարութեան միջամտութիւնը: Ի վերջոյ՝ վարժարանը բաժնեցաւ երկու մասի՝ աղաներու և դաշնակցական վարժարան:

Ստեփանի շանքերով կազմւեցան լսարան-ընթերցարան, թատրոնական բեմ, որոնց հոգին էր ինք: Միաժամանակ ժողովրդական ինքնապաշտպանութեան գործին ուժերէն մէկն էր. մարտեան յետաշրջական շարժման ժամանակ ան իր ընկերներով մէջտեղ եկաւ գէնքով դիմադրելու ազատութեան թշնամիներուն:

Ստեփանն ալ զոհ դնաց մեծ եղեռնին: 1915 թւին, գիւղի 19 աչքի ընկնող անձերու հետ ձերբակալուեցաւ և 50 ոստիկաններով շրջապատւած՝ քլուեցաւ Գոնիա և այնտեղէն ալ մինչև Տէր-Էլ-Ջոր: Հազիւ 2 հոգի միայն ողջ վերադարձան այդ քաջորդն: միւսները, որոնց մէջ և Ստեփանը, կորան անհետ:

Ստեփանի հետ քաջուողները հետևեալ. անձերն էին. Բարունակ Ովակիմեան, Տիգրան Մոսճեան, Մկրտիչ Արապեան, Դաւիթ Պրուեան, Սուրէն Վարդանեան, Մինա Քաղզրպեան, Յակոբոս Այվազեան, Երանոս Փափազեան, Սահակ Արապաճեան, Կարպակոս Զէյնկեան, Խորէն Պոյաճեան, Մկրտիչ Պոյաճեան, Խաչիկ Տէր-Ղուկասեան, Յարութիւն Միսճեան, Պետրոս Միսճեան, Հրանդ Քաղզրպեան, Մկրտիչ Հաճի Նշանեան, Մկրտիչ Մարկոսեան:

ՄԵԼԻՏՈՍ ՄԵԼԻՏՈՍԵԱՆ. — Մելիտոսը իրենց տան մէջ ամենէն փոքրը ըլլալով՝ շատ սիրւած էր ժօր կողմէն, որը, Արմաշի ոճով, զինքը հակիթէն նորուկ կլած երիտասարդ մը շինած էր: Գիւղի ազգային վարժարանը աւարտելէ ետք՝ իր ուսումը կատարելագործած էր դպրեմանքին մէջ:

Ստեփանի մտերիմ ու զապափարակից ընկերն ու գործակիցն էր: Արմաշի ենթակոմիտէի մնացուն քարտուղարն էր, «Ճակատամարտ»-ի գործախոսը, Իշահակցութեան զբաղարանի գործապահը: Իր վրա դրած պարտականութիւնները կը կատարէր բարեխղճութեամբ: Հակառակ փափուկ կազմին՝ մարտական խուճախ անդամ էր և գիշերները, ընկերներու հետ, կը հետեւէր մարզանքներուն:

1914թ. ընդհանուր զօրահաւաքին Մելիտոսն ալ գինուր առնեցաւ, և իր դիւրբակ մարմինը շտակալով տաժանելի պայմաններուն՝ մահը գտաւ: Կիլիկիոյ լեռներուն վրա հազիւ 25 տարեկան հասակին մէջ:

ԵՂԻՇԻ ԿԱՂԿԵՑԵԱՆ. — Երբ Արմաշի ազգային վարժարանը բաժնեցաւ երկու մասի, փոքրերու մասը յանձնուեցաւ Եղիշին, որ, իբրև հմուտ դաստիարակ, խորունկ տպագրութիւն ձգեց մանուկ հողերուն մէջ: Աշակերտութիւնը կը պաշտօր գինքը: Եռանդուն աշխատանք կը կատարէր նաև երիտասարդութեան ու դաշնակցական շարքերուն մէջ:

Եղիշին առաջնակարգ կազմակերպող ոյժ մըն էր: Արմաշի սպառողական ընկերուղան նաև ստեղծիչը եղաւ, անոր միջոցով կը պայքարէր աղաներու վաշխառութեան դէմ: Այս վերջիններն ալ ամէն դէպքով կաշխա-

տէին վնասել անոր, մինչև իսկ կառավարութեան դիմելով:

Ընդհանուր զօրահաւաքի ժամանակ Նիդընց զինուոր կանչեցաւ ամէկ թապուռներու մէջ և ծանր աշխատանքին ու անթութեան, քայծած անուր նեղութիւններու հետեանքով, շատերու հետ, մահացաւ Կեաւուր Թաղի փեշերուն:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՊԱՃԵԱՆ. — Հասարակ երկրագործ մըն էր Յարութիւնը. քրիստոնեայ ու բարեպաշտ, որ առաւօտ-երեկոյ եկեղեցի կը յաճախէր: Ժամանակին — գիւղի վարժարանին մէջ Նիդընցի յաջորդ կառավարիչ ըլլալով՝ ազգային որոշ հասկացողութիւն ստացած էր: Եւ երբ Դաշնակցութիւնը մուտք գործեց Արմաշ, ան ալ մտաւ անոր շարքերը: Ու այնուհետև հիմնովին կերպարանափոխեցաւ. սկսաւ ազահօրէն կարգալ: Նախկին աւետարանիչ չլու սպասուորը՝ դարձաւ ազատ միտքերու արտայայտիչ: Վերջ ի վերջոյ, եղաւ ժողովրդական քարոզիչ և Հ.Յ. Դաշնակցութեան հաւատարիմ հետևորդ մը: Մեռաւ ընդհանուր պատերազմին, Ռուսիկի ամէկ թապուռի մը մէջ:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄ ՄՈՄՃԵԱՆ. — Յովհաննէսը գիւղի ոչնչ Միլեանի որդին էր: Տիկիբապէս հուժկու, ըմբոստ ու քաջ երիտասարդ էր: Կը սիրէր գէնքը: Իրենց տան կիներն անդամ գէնք լեցնել ու պարպել վարժեցուցած էր: Դաշնակցութեան Արմաշ մուտք գործելուն անդամակցեր էր երրորդ խումբին: Յատկապէս ոյժ կուտար գիւղի երիտասարդութեան զինավարժութեան և ինքնապաշտպանութեան գործին: Իր պնդումով մարդիկ ընկեր մը բերեցաւ՝ Արմաշի երիտասարդները մարզելու համար: Լեռ ու ձոր, ամբողջ շրջակայքը յայտնի էր Յովհաննէսի քաջութիւնն ու գէնք բանեցնելու հմտութիւնը: Աւա՛ղ, սակայն, շատերու պէս, ան ալ ամէկ թապուռներուն գոհ չ'ընաց Ատանայի դաշտին մէջ:

Յովհաննէսի դաղափարներով ներշնչւած էր և քոյրը՝ Մարիամը: Ազգային վարժարանի առաջնակարգ աշակերտութիւններէն էր՝ անվախ ու համարձակ, որ կարևորութիւն չէր տար շրջապատի տգէտ բամբասասիրութեան և կը մասնակցէր գիւղի շարժումներուն, բեմի վրա կերևար իր բն դերակատար, ոյժ կուտար կանանց կրթական գործերուն: Այլայի մը տունը հարս պնաց: Տեղահանութեան միջոցին, երբ այդ աղան ալ կը հետապնդէր, վերջինս ժուռնալ մը կը գրէ ու կը յանձնէ Մարիամին, որ տանէ տայ գիւղի միտերին: Մատնութիւն էր երկու երիտասարդներու դէմ: Մարիամը ժուռնալը կրակը կը նետէ և նախազուլայցնելով՝ կը փրկէ երիտասարդները: Տէր-էլ-Չորի գահիճը Մարիամին ալ չ'ինայոց...

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ ՄՈՄՃԵԱՆ. — Չորջ մը մատաղ պատանիներ, կարծես երկորեակ լինէին, մէկը միւսէն զեղեցիկ, ըմբոստ և ազատասունչ: Դաշնակցական վարժարանի առաջին աշակերտներն էին՝ սակաւի պատանի՝ մտեր էին Դաշնակցութեան շարքերը և եռանդուն գործունէութիւն ցոյց կուտային: Երկուքն ալ, տեղահանութեան անթծապարտ օրերուն, մատնութեամբ ձերբակալուեցան և աքաղաղուեցան Գոնիա, այնտեղէն ալ Տէր-էլ Չոր, ուր և գոհեցան:

ԽԱՅԻՔ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ, ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ, ՄԻՍԱԿ ԾՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ. — Անբաժան երրորդութիւն մը՝ փոքր հասակէն փարած գէնքի: Ձէնքի և յեղափոխութեան մոլեռանդ երկրպագուներ: Դաշնակցութեան դրօշին տակ մտնելէ անմիջապէս յետոյ՝ դարձած էին մարգական խմբերու կազմակերպիչներ և ինքնապաշտպանութեան ներկած զինուորներ: Երեքն ալ Արմաշը քաջ ու օրբաճ երիտասարդներն էին:

Ընդհանուր զօրահանութեան օրերուն՝ Խաչիկ առնեցաւ զինուոր և յաջողեցաւ փոխ-գրադրի պաշտօնով մնալ Պոլիս: Իր տունը դարձաւ Հայ զինուորներու օթեան: Կօզնէր ամենքին, կը մխիթարէր, ոյժ կուտար: Մեռաւ վերջերս Պուլկարիա յետին թշուառութեան մէջ:

Միսակը երբեմն զինուոր, երբեմն փախստական-հայրուկ՝ տեղահանութեան օրերուն միացաւ Կարապետի կազմած խմբին, Արմաշի լեռներուն մէջ: Ամենքը երբևէր էին անձնատուր չըլլան և վրէժ լուծել թշնամիէն, սակայն, ճակատագիրը այլ կերպ տնօրինեց: Կառավարութիւնը բոլոր հայրուկներու ընտանիքները փողոց թափեց և սպառնաց, որ տուներն ու տան մէջը յարժենին կը դրաւէ, եթէ իրենց փախստականները անձնատուր չըլլան. հրամայեց հարևաններուն հաց չտալ անոնց: Գոնի մը օրւայ անօթութենէ հեռք, խեղճ ընտանիքները լաց ու կոծով սար ու ձոր ընկան, գտան իրենց փախստականները և հարկադրեցին յանձնել կառավարութեան: Չգիտացան հարազատներու արցունքին ու յանձնեցան: Եւ ամենքը իրենց մահը գտան բանտերու մէջ...

Վ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ՄՈՒՐԱՏ ՏԻՂՈՅԵԱՆ

Թէև Մուրատի մասին գրւած է «Իրօջակ»-ի մէջ, բայց ես ալ կուզեմ քանի մը տող ներկել: Մուրատը այն հերոսներէն է, որոնց մասին ինչքան գրես, այնքան ալ զրելիք կը մնայ:

Մուրատ Տիլոյեանը — Սաքօ — Վասպուրականի

ՄՈՒՐԱՏ ՏԻՂՈՅԵԱՆ

Ուշտունեաց գաւառի Ուրանց գիւղէն էր, հարուստ ընտանիքի դուստ: Մուրատինց նահապետական շէն տունը միշտ բաց էր ամենքի առջև, և հարիւրաւոր անձեր կը վայելէին անոր աղն ու հացը: 1896 թւի դէպքին գիւրտերը սպանեցին Մուրատի հայրն ու

ըրոր արևնակիցները և տունը զար ու ջանք արին: Ողջ մնացին միայն Մուրատը և իր ծերունի մայրը, յետին աղքատութեան մէջ: Այնպէս որ Մուրատ ծառայութեամբ կը հայթաիկէր օրուայ ապրուստը:

Գանի կը մեծնար, Մուրատի սիրտին մէջ կը լեռնանար վրէժի գաղափարը: Վրէժ իր ոպանւած սիրելիներու, իր առևանգւած ջոյքերու համար, անողոք վրէժ: 1904 թ.ին Մուրատ կը թողու ծառայի պաշտօնը և կը մտնէ Հ.Յ.Դաշնակցութեան շարքերը, իբրև մարտիկ, և հաւատարիմ կը ծառայէ կուսակցութեան:

1908 թ.ականն է: Դաւոսի դաւաճանութեան առթիւ թիւրք կոտորածներուն ան ու սարսափ տարածած է ամէն կողմ: Խուճ-խուճ ասեղաններ կը շրջեն դաւաճաններ ու զինաթափ կրնեն հայ դիպուկներունը: 24 ժամուայ պայմանաւած կը տրիւ և Ուրանց դիպին, որ յանձնէ 100 հրացան: Գիւղը խուճափ մէջ է: Մուրատ կը հաւաքէ գիւղի երիտասարդութիւնը, կը համոզէ շկատարէլ թիւրքերու պահանջը և 33 զինուած երիտասարդներու զլուխը անցած՝ կը բարձրանայ լեռը ու յանկարծակի յարձակումով կը ստսկումի կը մտանէ ու կը քէ թիւրք զօրամասը: Գիւղը կազատի: Այդ քաջութեան համար Իշխանը փոքրիկ սուր մը նւիրեց Մուրատին, որ այլ ևս սերւած խմբապետ էր ամենին աչքին:

Մահամազբութեան յետոյ Մուրատ անցա Թուսաստան ու վերադարձաւ երեք տարիէն, 1911 թ.ին, մէլտ վրէժի բուռն զգացումը սրտին: 1913 թ. յունիսին Մուրատ սպանեց իր սիրելիներու և հարիւրաւոր Նալբանդ արիւնը խող զգալան Մրատ աղայի լաբուկ Ճաթային, որի վրա տաննակ հազարաւոր զիրտ խոտանը աւազակապետ Մահմէի ղեկավարութեամբ արշաւեց Ուրանցի վրա և 4 օրուայ կռիւնն ետքը շարշար պարտուած՝ փախուտուր դիմեց՝ զոհ տալով իր ղեկավարը և հարիւրաւորներ խուճանին: Գիւղի ինքնապաշտպանութիւնը կը վարէին Մուրատը և Վարդան Մուրատեանը:

Ապա Մուրատը միացաւ Անու Շարոյեանի խմբին, ուր մի առաժամանակ մնալէ յետոյ, անցա Ամբրիկա, սակայն, շուտով, 1915-ի գարնանը, նորէն վերադարձաւ, այս անգամ, Կոպկաս՝ կամաւորական խումբերու մէջ մտնելու համար, մտաւ Համազասպի զունդը և զնաց Վասպուրական ու յետոյ՝ իր հայրենի կարճկանը: Երկար ատեն մնաց իբրև զինուոր խումբերու մէջ: Վանի նահանջին Մուրատն ալ անցա Կոպկաս, բայց շուտով վերադարձաւ ձիւաւոր խմբի մը հետ: 1918 թ. գարնանը թիւրքերը սկսան ճնշել Ոստանի ճակատի հայկական ուժերը: Հրամանատար Լ. Շարոյեանը վերադարձեց և, ծանր կացութիւն ստեղծեցաւ մերոնց համար: Մուրատը Հայոց Զորէն օգնութեան հասաւ ձիւաւոր խումբերու զլուխը անցած և յետ շարտեց թշնամի մեծ կորուստներ պատճառելով անոր: Լ. Շարոյեանը փոխադրեցաւ Վան բժշկութեան համար, իսկ ճակատի ընդհանուր ղեկավարութիւնը յանձնեցաւ Մուրատին, որը, իբրև հեծելազօրի պետ, մեծ յարողութեամբ վարեց պաշտպանութիւնը և ապա հայկական ուժերու նահանջը:

Սկսաւ Վանի ողբերգական նահանջը դէպի Պարուկաստան: Մուրատ իր ձիւաւորներով մէլտ ամենափոանգաւոր տեղ կը գտնէր. կը պահէր ժողովուրդը

թշնամիի անակնկալ յարձակումներէ: Բազէի սէս արթուն կը հետէր վատագոյի թշնամիին:

Սային Կալա, երբ նահատակեցաւ Վասպուրականի ժողովուրդի սիրելի Կոստի Շահաբաճումեանը, Մուրատը անոր կողքին էր: Եւ միայն իր արտակարգ քաջութեան և անվախութեան շնորհիւ ապստուեցաւ ստոյգ մահէն և ժողովուրդի հետ անցա անգլիացիներու տիրապետութեան շրջանը: Հնո Մուրատը լսեց, որ կազմած է Հայաստանի Հանրապետութիւն. անմիջապէս փութաց Երևան ու մտաւ զոք. Բաղդասարեանի զունդը՝ ստանալով գումարտակապետի պաշտօն: 1919թ. աշնանը, երբ Մուրատուն թատերարմ էր դարձած քրտւ-թրքական ապստամբութեան, Մուրատը իր գումարտակով ահազին դեր կատարեց թշնամիի պարտութեան մէջ:

Մուրատը զօրծոն մասնակցութիւն ունեցաւ և 1920թ. ամառուայ բոլշևիկեան ապստամբութեան ճրնուտին մէջ թէ՛ Արեւաւորապոլսի և թէ՛ Եամալդինի շրջանները: Եւ Եամալդինի մէջ ալ սպանեցաւ բոլշևիկներու զնդարով: Մուրատը դիակը երեք օր մնաց թշնամիի ձեռքը, ապա փոխադրեցաւ Երևան և հողին յանձնեցաւ ժողովրդական ընդհանուր սուգին մէջ:

Ս. Մ. ՌՈՍՏՈՎԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԺԱՄԿՈՅԱՆ

Գղեցի էր Սարգիս Ժամկոչեանը, աղքատ ընտանիքի գաւաի մը: 1896 թ.ականներուն, առաւուտ մը միջնաղին, յանկարծ կանհետանայ իր տունէն ու այժ երևան չի գար: Շատեր կարծեցին, թէ Ս. Արովեանի բախտին արժանացած է: Բայց ո՛չ. Սարգիսը յօժար կամքով էր ձգած հայրենի օճախը: Ան անցած էր Վանի շրջանը, մտած հայրենակային խումբերուն մէջ, մասնակցած շատ մը կռիւներու և աչիք ընկած իր քաջութեամբ: Այդ մասին էր, որ մեր ժողովուրդը մեծ ոգևորութեամբ կերպէր «Ա՛խ, Վասպուրական» ծանօթ երգը:

1913 թ.ի վերջերը Սարգիս Ժամկոչեանը վերադարձաւ ծննդավայր: Երիտասարդութիւնը ուրախ էր և ջերմ ընդունելութիւն ցոյց տաւ իր պաշտելի հերոսին: Գղի մէջ Սարգիսը անձնատուր եղաւ կուսակցական աշխատանքի. կը պտտէր դիւղէ դիւղ ու կը կազմակերպէր երիտասարդութիւնը, կողակոթէր սպառայի յոյսերով, հայրենիքի ապստուութեան գաղափարով:

1915թ. տեղահանութեան օրերուն Սարգիսը կողմնակից էր դիմադրութեան, բայց աղանբուր թելադրութեան ոսկ տեղի տաւ և ուրիշներու հետ ենթարկեցաւ տեղահանութեան:

Միևնոյն խմբի մէջ էինք: Սարգիս ծպտուած էր: Երբ սկսան խումբ-խումբ գատել տղամարդիկը, Սարգիս չկամեցա յանձնել և թոյն ընդունեց՝ կամաւոր մահը գերադասելով գաղան թշնամիի զնդակին: Եւ քանի մը վայրկեան վերջը դարձաւ մեղ ու ըսաւ. «Իմ մարմինը, երբ ալ դագրի շնչէլ, դեռը նեւտեցէք, որ թշնամիին ձեռքը չանցիք»: Ու քիչ յետոյ, այլ ևս չէր, շնչեր: Մօրը հետ միասին, գաղաազողի, Եփրատի կտաղի ալիքներուն յանձնեցիք մեր հէջ Սարգիսի դիակը:

ՏԻԳՐԱՆ ՏԻԼԵԱՆ

Բնիկ Տիգրանակերտցի էր Տիգրանը, ծնած 1888թ. : Իր ուսումը աւարտեց Հայոց Յտառնդիմական Վարժարանին մէջ, որ բացած էր Դաշնակցութեան ջանքերով և լուսաւոր քաջ հասարակ Տիգրանակերտի յետամնաց միջավայրին մէջ :

Տիգրանը դաշնակցական եղաւ 1908թ. և աչքի ընկաւ իբրև վարժ կազմակերպիչ ու զէնք հայթայթ :

ՏԻԳՐԱՆ ՏԻԼԵԱՆ

Թող՝ գաւառի ինքնապաշտպանութեան համար : Միշտ կը գտնէր ժողովուրդի մէջ, ամէն տեղ կը տանէր Դաշնակցութեան խօսքն ու գործը և ջեմ համակրանք կը վայելէր մանաւանդ զիւղացիութեան կողմէ : Տիգրանը գործօն դաշնակցական էր, տիպար գաւառական գործիչ :

1915թ. Տիգրանը ձերբակալուեցաւ ուրիշ 21 ընկերներու հետ, որոնց մէջ էին Միհրան Պաստանճեանը, որ Տիգրանակերտի շ. Յ. Դաշնակցութեան կոմիտէի ատենապետն էր, Կիրակոս Գազանճեանը, Յարութիւն Դանաքանճեանը, Լևոն Թութունճեանը, Արսլան և Յարութիւն եղբայրները, Տաղալ Կարապետը, Յակոբ Գէյտանճեանը, Նրիկալ Արսլանը և այլն : Միհրան Պաստանճեանը և 13 ընկերներ մեռան Տիգրանակերտի բանտին մէջ անյուր շարժարաններ կրելէ ետքը, իսկ մնացած 9 ընկերները փոխադրեցան Խարբերդի բանտը պատերազմական ատենին յանձնուելու համար և սարսափելի տանջանքներու ենթարկեցան : Յակոբ Գէյտանճեանը, չլիմանալով շարժարաններուն, կը փորձէ անձնապաշտպանութիւն գործել թիթեղի կտորով մը... Վրա կը հասնեն բանդապահները, հիւանդանոց կը տանին, ուր երկուք ու կէս ամիսէն կառողջանայ և չկարողանալով ստիկալ աճառի տանջանքներուն, շիկացած երկաթներուն ու աքցաններուն՝ զանազան խոստովանութիւններ կընէ, որու վրա պատերազմական ատենը դատ կընէ ու բոլոր բանտարկեալները կը դատապարտէ կախապահի : Խարբերդի բանտին մէջ կախուղնեղէն մէկն էր և Տիգրան Տիլեանը...
Մ. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵԱՂԼԵԱՆ

Կիլիկիոյ Սիւս քաղաքէն էր Յարութիւն Եաղլեանը, ծանօթ ընտանիքի գաւազ : Խոհուն, նուրբ վարելա-

կերպի տէր, ամբողջ հոգիով փարած շ. Յ. Դաշնակցութեան դրօշին՝ մեծ ազդեցութիւն ձեռք բերած էր ան Սսի թրքախօս ու պահպանողական միջավայրին մէջ և ձեռնահասօրէն կը վարէր դաշնակցական կոմիտէի ատենապետի պատասխանատու պաշտօնը : Ո՛չ միայն ընկերներն ու համակիրները, այլ և հակառակորդները զինքը կը յարգէին իր կուռած ու անկեղծ բնուորութեան և խորունկ ազգասիրութեան համար : Սսի նորահաս երիտասարդութեան պաշտամուտքի կուռքն էր : Կը խորշէր պրոտոստիտութենէ և ամբոխավարութենէ և կաշխատէր զարգացած, մտքով հասուն սերունդ պատրաստել :

Կիլիկիոյ նահանջէն ետք Պէյրուսի փոխադրուեցաւ ընտանեօք, ուր մասնուեցաւ անասելի թշուարութեան ցամաք հացի կարօտ վիճակի մէջ : Պէյրուսի ընկերները մինչև մահ օգնեցին վեթերան ընկերոջ, որ յաւիտենապէս աչքերը փակեց 1926 թւի վերջերը, սուսնց ազատութեան արշալոյսը տեսնելու :

Ս. ՀԱՐԳԻԼԵԱՆ

ԱԼԻԻՐՅԻ ՆԱԶԱՐԷԹ

(Սարկեմ)

Բնիկ Վան քաղաքից, Միքումի չառք թաղից, բայց իր հօր հողագործական աշխատանքների պատճառով նազարէթը իր մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը անց է կացրել Վանում, ստանալով միջնակարգ կրթութիւն : 96-ի զէպքերից յետոյ տեղափոխուել էր Ալիւր գիւղը :

96-ի զէպքերից անմիջապէս յետոյ Վանում մեռելային լուծիւն էր տիրում. չկար յեղափոխական շունչ, ոգևորութիւն : Ձգտւել արմէնականները մտել էին իրենց խանութիւնները (նրանք մեծ մասով առևտրականներ էին) : Հնչակեաններ չկային. 1905 թւից յետոյ նրանք այնքան ջնջ էին և մատնելի վրա էին հաշուում, որ վանեցիք ասում էին՝ Բրիտանոյ 12 առաջնայնորն են : Շ. Դաշնակցութիւնն էր միայն, որ կար ու կը մնար յոյս ու ապաւէն հայ զիւղացուն և մշակին :

Վազգէնն էր այդ օրերին աճապանք տալիս՝ պատրաստուելու, չլուսահատուելու : Նրա ողբերգական մահից յետոյ, նրա կազմակերպած Նոր-Սիերունդը պատրաստ էր : Նոր ուժեր, նոր քաջեր էին ծնուել ժողովրդի միջից : Նազարէթը դրանցից մէկն էր : Դպրոց աւարտելուց յետոյ կեանք է մտնում. 1905 թւին ուսուցիչ է լինում Վանի չըջակալ զիւղերում՝ Կենդանացում, Արտամէտում, Բերդակում և միաժամանակ տանում յեղափոխական գործունեութիւնն Վանում և չըջականերում : Իր անկաշառ, անկեղծ և անձուէր յեղափոխական հոգին չէր տանում ցած գործեր, ջուր բամբասաններ, որ այդ օրերում նիւթէլ էին իր շուրջ մի քանի սրտակից մտերիմները : Նա ժամանակաւորապէս հրասթափում է և մինչև անգամ որոշում է թողնել ուսուցչութիւնը, բայց Արամի, Իշխանի ջերմ սիրոյ, յորդորների ազդեցութեան տակ նորից անձուերութեամբ աշխատում է, սրբութեամբ կատարում այն ամէնը, ինչ որ կարգադրում է կուսակցութիւնը :

Նա մասն է ունեցել նաև Թիմարի չըջանի (Վան) շ.Յ. Դաշնակցութեան կազմակերպութեան գործում :
A.R.A.R.®

1908-ի Հայածանքները և դէպքերի օրերին նետում է բանտ և սահմանադրութիւնից յետոյ պատուով դուրս գալիս: Թիւրք կառավարութիւնը, ունենալով, աքցանով, շամփուրներով չկարողացաւ նրանից որևէ գաղտնիք դուրս քաշել:

Սահմանադրութեան տարիներէն մինչև ապրիլեան կռիւները, նա չըջանում տանում էր կազմակերպչական գործեր և գրադուամ միևնոյն ժամանակ ուսուցչութեամբ:

Համաշխարհային պատերազմի օրերին մասնակցեց Բայրակ-Թիմարի պարտիզանական կռիւներին: Այնուհետև Վանի Ապրիլեան հերոսամարտին ջերմ մասնակցութիւն ցոյց տուց կուելով Ալլեաստանի խրամատներում քաջարար երեսուն օր շարունակ:

1915 թ.ի առաջին շաբաթը նահանջից յետոյ, Նադարէթը՝ սպաստանեց Կովկաս, մնաց Սուրմալուի շրջանում, բայց Արամի առաջի կողին մեկնեց երկիր: Երկրորդ նահանջին եկաւ, մի քանի օր Հանգստացաւ, մեծ վշտով թաղեց իր սիրելի կինը և արցունքն աչքերին Կոստիի հետ էլի երկիր դնաց:

Չէր սիրում Կովկասը: Միշտ ասում էր — «պէտք է գնալ երկիր, զբաղել Հողագործութեամբ և ապրել»: Գաղթականական նպաստներից օգտուելը ամօթ էր համարում:

Երկրում, Ալիւրի շրջանում, Նադարէթը Հայկական մի ընկառի պետ կարգեց: Այնտեղ նորից ամուսնացաւ և ուղում էր նոր կեանք սկսել. երբ, 1918 թ.ի աղետալի նահանջին, գլուխ անցած Թիմարի շրջանի ժողովուրդը սկսեց հերոսական կռիւր: Վերահաս թիւրքական արշաւանքը փակել էր Բերկրու կիրճը և Սարաի դռները: Նա մի խումբ անձնուրաց ընկերների հետ 15 օր շարունակ դիմադրելով բազանապար թիւրքական խոժանին՝ հերոսի վայել մահով ընկաւ, գէնքը ձեռքին, դեռ երիտասարդ, 35 տարեկան Հասակում:

Յարգանք անյայտ գերեզմանիդ, սիրելի ընկեր: ՄԱՐՍ

Թիֆլիս.

ԴԵՂԱԳՈՐ ՄՍԻՄՈՆ ԹԻԻԹԷԼԵԱՆ

(Շանք)

Սիմոն ծնած է Խարերդ 1890-ին: Փոքր հասակէն մնացւոր է որր: Իր միջնակարգ կրթութիւնը տեղւոյն մէջ ստանալէ վերջ, 1911-ին իր մեկնի Պոլիս՝ հետևելու համալսարանի ղեկադործական ճիւղին: 1914-ին, յաջող շրջանաւարտ, կը ձգէ համալսարանը ու կը պատրաստուի մեկնիլ Հայրենիք, բայց վրա կը հասնի ընդհանուր պատերազմը, և 1915-ին Սիմոն կը ձերբակալուի իրրև դաշնակցական ու կը յանձնուի Տիւրքի հարպ: 18 ամիս դադանային շարժարաններ կրելէ վերջ կաթուրիի դէպի Եօզղատ, ուր կը մնայ մինչև զինադադար: Սիմոն Հոս ականատես կըլլայ Հայ ժողովրդի վայրադ բնաջնջման:

Ձինադադարին վերադառնալով Պոլիս՝ պաշտօնի կը կոչուի Արմաշ, իրրև առողջապահութեան ուսուցիչ: 1920-ին, Արմաշէն Հայաստան կուղարկուի 150 աշա-

կերտներու հետ Հոն հիմնելիք ղեկաւորտեսական վարժարանի մէջ պաշտօնավարելու համար: Բայց Հայ-թրքական պատերազմը և Հայաստանի գրաւումը պոլշեիկեան բռնակալութեան կողմէ կը խափանէ այս

ԱՄԻՐԱՆԿ ԵՍԱՆՅԱՆ

ծրագիրը: Շատերու հետ Սիմոն ալ կը ձերբակալուի, իրր դաշնակցական, բայց կը յաջողի փախել ու Պարթուի դժով իր շունչը կանէ Պոլիս, ուր կրկին պաշտօնի կը կոչուի Հայ Կարմիր Խաչի ղեկաւորանի մէջ: Հոս 6 ամիս մնալէ վերջ կորոչէ երթալ Կիլիկիա, բայց Հոս ալ կը հանդիպի Կիլիկիայ պարպումին: Թափառական ու վշտահար, վերջապէս, կը հաստատուի Անտիոք քաղաքը: Բայց Հոս ալ հանգիստ չունենար: Այս անգամ թշնամին իր մարմնոյն մէջ էր, չէր կրնար պայքարել անոր դէմ: 37 տարեկան հասակին վերջ կուտայ իր ախկործ կեանքին, 1927թ. 6 ապրիլին՝ թողելով կինը ու նորածին երեխայ մը:

Սիմոն եղած է դործօն դաշնակցական Պոլիս, Հայաստան, Կիլիկիա, Ալեքսանդրէթ ու Անտիոք եղած է կոմիտէի անդամ: Սիրած ու յարգած էր թէ դաշնակցական և թէ հակառակորդ Հոսանքներու կողմէ: ԿԱՐՕ

ԳՐԻԳՈՐ ԳԱՊԱՍԵԱՆ

(Վառուճի)

Գրիգորը ծնած է Սեբաստիոյ Կովտուն գիւղը 1856-57 թականներուն, շինական ծնողէ: Երախայ հասակէն տեղափոխուած է Շապին-Գարահիսար: Հաջիւ 12 տարեկան դժբախտութիւնը կունենայ կորցնելու իր հայրը: Պատանի Գրիգորը իր նախնական կրթութիւնը կը ստանայ տեղւոյն դպրոցին մէջ: Նիւթական աննպաստ պայմաններու տակ կը ստիպուի պանդուխտի ցուպը ձեռք առնել: Պոլիս կը հասնի այն շրջանին, երբ Միացեալ Ընկերութիւնը իր դպրոցի դռները լայն բացած էր դաւառացի ուսանողներու առջև: 80-ական թականներուն կաւարտէ դպրոցը՝ տիրացած ըլլալով Հայերէնի, պարսկերէնի և թիւրքերէնի: Կանուխ, իր ուսուցչական շրջանին մէջ, կը զարգանան ազատական և ազգային գաղափարները, կաշխատակցի պրլուսահայ ժամանակակից պարբերականներէն «Շաւիղ»-ի և Ազգաբար»-ի Վահուճի ծածկանունով:

Շ. Գարահիսար կը վերադառնայ 1885-ին: Իր դերահաղորդ և կենսութեան բնաւորութիւնով համակիրներու լայն շրջանակ մը կը ստեղծէ և կը յաջողի դպրոց մը բանալ նոր սերունդը ազգային ոգով կրթելու և իր կոչումին ծառայելու մտադրութեամբ: Միևնոյն ատեն հիմնադիրներէն մին կըլլայ 90-ական թւականներուն կազմած ինքնապաշտպանութեան մարմնոյն, որը հիմք կը կազմէ յետագայ յեղափոխական շարժման ու հերոսական ոգորումներուն:

1892-ին կրկին Կ. Պոլսի կանցնի, հոն կը ծանօթանայ դաշնակցական գործիչներու հետ և կը լծի կազմակերպական աշխատանքներու: Պանքայի ցոյցէն յետոյ (1896), երբ վաւարացիները Պոլսէն կը քշին, առ կրկին Շ. Գարահիսար է, ուր կը լծի աշխատանքի և կը կազմակերպէ դաշնակցական կոմիտէ: Միևնոյն ատեն կը վերաբանայ դպրոցը իրեն օգնական ունենալով Ալեքսան Ծաբէտեան և Վահան Զիւլայեան (յետա-

դային տէր Շիրազ քահանայ): Հաղիւ երկու տարի անցած՝ կը ձերբակալուի ու Պոլսի կը տարւի: Վեց ամիս բանտարկութենէ վերջ ներսումով կազատի և այս անգամ Ատաբազար կը հաստատուի: 1899-ին կը հրահրի Քամաղաբայի (Շ. Գարահիսարի մօտ) դպրոցի տեսչութեան: 1900-ի դարձան դպրոցը կը խուզարկուի և կարգ մը թուղթեր ու թերթեր կը դրսւակնէ: Վահանի կրկին կը ձերբակալուի ու նախ Մարտան, ապա Խարբերդ տարելով՝ ցմահ բերդարգելութեան կը դատապարտուի և Աքեա (Պէլլուսթի մօտ) կաջտուրի, Գւր կը մնայ մինչև Օսմ Սահմանադրութիւն: Բանտի դռները կը բացուին. նորէն Շ. Գարահիսար է և թեկնածու Օսմ. անդերանիկ Երեսփոխանական ժողովին, որուն չի յաջողեր և կրկին կը հրահրի Քամաղաբայի դպրոցի տեսչութեան, որը կը շարունակէ մինչև 1915-ի արևոտ թւականը. կը քաջէ տառապանքի ճանապարհէն իր սիրած ժողովուրդին հետ ու կիլիսայ հազարաւորներու նման...

ԻՐԵՆՑ ԻՍԿ ԲԵՐԱՆՈՎ

«ԱՍՅԻՌԱՆԻՍՏԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»

Մեր կողմից արած մերկացումներն ու բննագաւտութիւնները կամկուսի և խորհրդային իշխանութեան ծոցում տիրող կարգերի ու բարձրի մասին բոլշևիկները, յաճախ, ճգնում են քայտարի կուսակցական շարժումութեամբ: Եւ անգտն հասարակութեան մէջ էլ գտնուում են տարրեր, որոնք չպիտակցուած են համարում խորհրդային իշխանութեան դէմ ուղղուած դատապարտութիւնները: Այն ինչ մեր մերկացումներն ու բննագաւտութիւնները ամբողջապէս հիմնուած են իրական փաստերի վրա, առնուած են խորհրդային կեանքից ու գործունէութիւնից՝ քաղած, շատ անգամ, հէնց բոլշևիկեան պաշտօնակաճ հրատարակութիւններէ:

Մասնաւորապէս բոլշևիկներին և նրանց բարեկամներին ջղայնացնում է մեր պնդումը, թէ խորհրդային կարգերի տակ էլ մնում են իրենց ուժի մէջ ազգային այն փոյլարարութիւնները, որոնք սիրող էին ցարակամ իշխանութեան օրով: Բոլշևիկները ճիգ են քաշում հաւատարմելու, թէ Լեհիի կուսակցութեան յաջողել է արմատահան անել ազգային ներկայութիւնները և որ կամկուսի մակամբ տակ այժմ գայլ ու գառ միասին են արածում:

Այս հովերգական պնդումի դէմ վերջերս խորհրդային համալը բազմաթիւ փաստեր հրատարակեց: Առաջ ենք բերում դրանցից մէկը, կամկուսի Բագուի կոմիտէի Բարտուղար Լ. Միլքոյեանի ճառը «Նադիւնալիզմի դէմ»՝ արտասանուած կոմիտէի ընդհանուր ժողովի օգ. 30-ի նիստում:*) Ծառը տալիս ենք ամփոփով՝ մի քանի տեղ միայն հայացնելով չիմարէն ար-

տայաշուտութիւնները և փոխելով ուղղագրութիւնը: Իրենց իսկ երբանով արւած մերկացումները աւելի սպանիչ են, քան որևէ «դաշնակ»-ի ամենախիտ մտրակումը:

Ահա այդ ճառը. —
Նացիոնալիստական տրամադրութիւնները. — Մի կարևոր հարց, որի վրա ուշադրութիւն պիտի դարձնի Բագուի Կոմիտէն, այդ նացիոնալիզմի դէմ մղելիք պայքարն է:

Ընկերացի, Ֆինտոլկոմատի գործի առթիւ վերահսկիչ Յանձնաժողովի կայացած որոշումներէ մէջ մի յատուկ կէտ կայ, որտեղ խօսուած է Ֆինտոլկոմատի ընդունել և ապագարտներում եղած ազգային խռոնաչիութի գրութեան մասին, որտեղ ասուած է, թէ ի՞նչ պիտի ազգային անտոմարտ փոխարարութիւններ կան հէնց Ֆինտոլկոմատի ապագարտի զանազան ազդութեան աշխատարարներէ միջև: Այսպիսի օրինակներ կան և մի շարք ուրիշ ապագարտներում:

Օրինակի համար, վերջինս Ալլըքէջանի Պոլիտեխնիքական ինստիտուտը: ԲՆԻՔԻ բերք և ուսանողական կոմիտէ վերընթելու Ժամանակ քաղաքակրթիւնը կատարուած է դեթիլ բացարարայէն ազգային նշանի տակ: Որտեղ մեծամասնութիւնը թուրքեր էին, տապալում էին ուսանողին, որտեղ մեծամասնութիւնը ուսանող էին, տապալում էին թուրքերին: Նոյն երևոյթն է և պետհամալսարանում: Մինչև իսկ բանֆալում, որտեղ մեծամասնութիւնը բանուրներ են, միևնոյն այլանապակութիւններն են նկատուած: Դուք յիշում էք, անշուշտ, բանֆալի հայկական մասի երոյթը, ուսանողի ու թուրքերի միջև եղած չիտումները, վերընթալութեան հողի վրա եղած կոնֆլիկտները և այլն:

Մի թէ շրջ աստիճանի դպրոցներում քիչ են այդպիսի երևոյթներ նկատուած: Վերջից թուրքական մի քանի դպրոցներ և կը տեսնէք, որ նացիոնալիստական արձանագրութիւններ կան: Նոյնն է և հայկական ա.

*) «Կամուներս», Բագու, 13 սեպտ. № 215.

ուսական դպրոցներում: Մինչև իսկ ջրաշխատաւորների Փարզավուշում (գործարանային կրթական հիմնարկութիւն) ազգային բնոյթի շփոններ են եղել: Միևնոյն բանը մեծ չափով նկատուում է և պետական ապագարաններում: Նացիոնալիստական տրամադրութիւններ կան և կոմսոցոլական կազմակերպութիւններում:

Ի՞նչ են ցոյց տալիս այս փաստերը: Ծոյց են տալիս, որ մեր պետապարտի մի շանի շրջաններում սովորողները որոշ մասում կան որոշ նացիոնալիստական տրամադրութիւններ: Այս բոլորը ցոյց են տալիս, որ նացիոնալիզմի դէմ մղելիք պայքարի հարցը պէտք է դրուի ամբողջ կազմակերպութեան, բոլոր ընկերների մէջ և այն, որպէս շատ կարևոր մի անելիք, որպէս ամենօրեայ գործնական աշխատանքի մի խնդիր:

Պէտք է անկեղծօրէն խոստովանել, որ վերջին տարին մենք մի թել թուլացրել ենք նացիոնալիզմի դէմ մղւած պայքարի թափը, նացիոնալիզմի երևոյթների դէմ գործնական պայքարը մենք լայն կերպով չենք ծաւալել: Ծնամարտի է, այդ հարցերի մասին մենք շատ ու շատ որոշումներ ենք արել, բայց գործնականօրէն վերջին ժամանակները մենք այդ գործը արտջ չենք տարել: Այդ ասպարիզում ամբողջ աշխատանքը սահմանափակել է կոնֆերանսներում, ընկերներում կատարւած և թերթերում տպած զեկրուցումներով, սակայն, ամենօրեայ սխտանատիկ ու գործնական աշխատանքը դրեթէ չի կատարւած:

Բայց նացիոնալիստական տրամադրութիւնները երբեմն թափանցում են և մեր կուսակազմակա ընկերների շարքերը: Վերջերս Ղուսարի կուրսերի վարիչը ինձ մի նտարարին առթիւ մի փոքրիկ դէպքի մասին պատմեց: Զգիտեմ մի ոտս թի վի թուրք ուսանող նստել է միւս ուսանողի նտարանի վրա: Այդ ժամանակ վերջին ուսանողը, որը ուրիշ պարտութիւնից էր, գալիս է և ասում, թէ նտարանը իրենն է:

Առաջինը չի տալիս, հաւաքւում են ուսանողները և արժուկ, խօսակցութիւն, վէճ է սկսւում: Կտարանն աստնց վէճի էութիւնն իմանալու բաժանւում է երկու մասի: Թուրքական մասը թուրք ուսանողին է պաշտպանում, իսկ ուսական մասը՝ ոտս ուսանողին: Ինձ կասէք, թէ այդ դատարկ բան է, եւ համաձայն եմ դրան: Ինձ կարող էք ասել, թէ այդ էական նշանակութիւն ունեցող բան չէ: Եւ ընդունւում է, որ այդ աստնծին նշանակութիւն չունի: Բայց և այնպէս, այդ աչքի է ընկնում և ինչ որ մի բան է ցոյց տալիս: Արդպիսի դատարկ, մանր քանիքից երբեմն մեծերն են արտջ գալիս: Այդ կողմից ամենից աւելի բնորոշը մեր պետական ապագարանն է:

Մեր պետական ապագարանում ինչպէս թուրքական նացիոնալիզմի միտում (տեղեղնային) էր, այնպէս էլ մեծապետական շովինիզմի միտում: Ըստ որում բնորոշն այն է, որ այդ հարցի առթիւ մեր ապագարտը երկու, այսպէս ասած իրարից խիստ տարբեր կէտերի է բաժանւում:

Պայքարը մեծապետական շովինիզմի դէմ. — Ապագարտի մի կէտը, որտեղ զուգ առաւելագէտ կը գտնէք մեծապետական նացիոնալիզմի միտումը, ապագարտի այդ մասը բաղկացած է այնպիսի հիմնարկներից, ինչպէս են Անքեվիլը, Գասպարը, մասամբ Բազուրի Խորհուրդը, Համապիտութեանական տրեսները, սինդիկատների բաժանմունքները և այլն: Մեր պետական, խորհրդային այս ապագարտում աշխատաւորների (ծառայողների և այլն) որոշ մասում կարելի է գտնել մեծապետական որոշ տրամադրութիւններ: Թուրքերի անգիտանալու մի թել հակում և երբեմն էլ մինչև իսկ մեծամիտ վերաբերմունքի նշանները դէպի թուրքերը: Պարզ է, որ դրանից նացիոնալիստական տրամադրութիւններ են ծագում հակադիր բեւեռում, մասնաւոր, երբ, օրինակ, ուսուրէն չիմացող իտալիկներն թուրքը չի կարողանում ընկնել այդ հիմնարկներ: Եւ այդ փաստ է: Արդեօք այդ վա՞տ բան է, թէ ոչ: Այդ, ի

հարկէ, վատ է: Դրա դէմ մենք պարտաւոր ենք պայքար մղել և կը մղենք, բայց, ընկերներ, այնպէս հեշտ ու արագ հնար չի լինի նրան յաղթելու: Այդ երկար գործ է:

Անհրժեշտ է ասել, որ, անշուշտ, մեր ապագարտի այդ մասում (պէտք է նկատեմ, որ այդ առթիւ խօսք չլինի. այստեղ խօսքը ոչ թէ՛ յառահապարհ, ամբողջ ապագարտի մասին է, այլ խօսքն այն մասին է, որ այդ ապագարտում աշխատաւորների որոշ շրջաններ կան, որոնք ունեն յայտնի նացիոնալիստական տրամադրութիւններ և միտումներ) մենք զլխատրապէս մեր պայքարն ուղղենք մեծապետական շովինիզմի և մասամբ Բազուրային նացիոնալիզմի դէմ:

Եթէ խօսում ենք մեր պետական ապագարտի այդ մասում եղած նացիոնալիզմի դէմ պայքար մղելու մասին, ապա կրկին շեշտում եմ, որ ամենից առաջ պայքարը պիտի ուղղուի մեծապետական միտումների դէմ, ուսական նացիոնալիզմի դէմ, մասամբ հայկական նացիոնալիզմի դէմ և պիտի հրեակայն նացիոնալիզմի դէմ: Ինչո՞ւ: Որովհետև այդ ապագարտները առաւելագէտ բաղկացած են ուսանողներից, պիլիս փոքրիկ թւով հայեր և հրեաներ:

Ուստի և մեր ապագարտի այդ մասի աշխատաւորների որոշ խմբերում եթէ նացիոնալիստական միտումներ կան, հետևաբար, այդպիսի միտումներ կան թէ՛ ուսանողների, թէ՛ հայերի և թէ՛ հրեաների մէջ, ապա ուրեմն պայքարն էլ պիտի ուղղուի թէ՛ ուսական, թէ՛ հայկական և թէ՛ հրեական (մասամբ) նացիոնալիզմի դէմ:

Պայքար Բուրքական մացիոնալիզմի դէմ. — Մեր պետական ապագարտի միւս մասը ժողովմասների ապագարտն է, մի ապագարտ, որ ազգայնացելու է և ազգայնացւում է: Մեր պետական ապագարտի այդ մասում կարելի է խօսել Թուրքական նացիոնալիստական տրամադրութիւնների մասին: Այդ ապագարտներում գործիչները որոշ շրջաններ կան, որոնք վարակւած են ազգայնական տրամադրութիւններով:

Ճիշտողկոմատի, Լուսժողովմատի, Աժողովմատի և Հողժողովմատի ապագարտներում զլխատրապէս պէտք է պայքարել թուրքական նացիոնալիզմի դէմ: Այստեղ պէտք է հարւածել թուրքական նացիոնալիզմը, ինչպէս ապագարտի միւս մասում մենք խիտում ենք ուսական նացիոնալիզմին:

Ի հարկէ, այս չի նշանակում, որ եթէ Ճիշտողկոմատի ապագարտում ազգայնական խառնաշփոթութիւն են առաջ բերում հրեա կամ հայ աշխատակիցները, նրանց չպիտի համապատասխան ձևով դատափետել: Ծիշու նոյնպէս և Արևիվթի մէջ, եթէ Ամիրաջանի կամ Սուրբանանու թուրքերի մի խմբակ այդ հողի վրա ազգայնական խառնաշփոթութիւն են սարքում, պէտք է համապատասխան ձևով դատափետել (մի ձայն՝ դրանք թւում և Բալայանի հիւղը): Ի հարկէ, նրանց այդտեղ էլ չպէտք է զուլսը շոյել, այլ պայքարել մասնաւորապէս պրոպագանդով և բացաւորութիւններով:

Բայց հիմնականում մենք պէտք է մեզ պարզ կերպով պատկերացնենք, որ այնպիսի կազմակերպութիւնների մէջ, որպիսիք են Արևիվթը, Գասպարը, Բազուրհուրդը, առանձին տրեսներն ու բանկերը, ինչպէս Լենինն է ասել, մեծապետական (վիեիդոքեր-մառն) նացիոնալիզմի դէմ մենք պէտք է կատարի պայքար մղենք, իսկ այնպիսի օրգանների մէջ, որպիսին են ժողովմասները — պէտք է թուրքական նացիոնալիզմի դէմ ծաւալենք մեր պայքարը:

Պայքար հայկական և երեւակամ մացիոնալիզմի դէմ. — Ընկերներից մի ջանիսին օտարտի կը թւայ հայկական և մասամբ հրեական նացիոնալիզմի մասին խօսելը: Ի հարկէ, հիմնական պայքարն ուղղւած պէտք է լինի ուսական և թուրքական նացիոնալիզմի դէմ, որովհետև հայկական և հրեական նացիոնալիզմը հա-

մեծատարար այնքան էլ վտանգաւոր չէ: Սակայն, այդ չի նշանակում, թէ նրանց դէմ կարիք չկայ պայքար մղելու: Ընդհակառակը, նրանց դէմ պակաս պայքար չարտի մղել, քան պիտի մղենք թուրքական և ռուսական նացիոնալիզմի դէմ: Հետեւեալ օրինակը կը բերեմ:

Վերջինք, օրինակ, մեր Հիւանդանոցները: Նրանք պատմականօրէն այնպէս են դասաւորուել, որ ազգայնական յատկանիշներով են տարբերուած իրարից: Ասում են, թէ Սև Բաղաբի Հիւանդանոցը—Հայկական Հիւանդանոց է, որտեղ ոչ ոքի բաց չեն թողնում մտնելու և չեն էլ ցանկանում քայ թողնել: Սեմաշկոյի անուն 13րդ Հիւանդանոցն էլ, ասում են, Հրեական Հիւանդանոց է:

Յամենայն դէպս, այդպէս են ասում: Դա նշանակում է, որ մի Հիւանդանոցում ծառայողները զլիսաւորապէս Հայեր են, իսկ միւս Հիւանդանոցում — Հրեաներ: Իսկ չէ որ Հիւանդանոցի բոլոր աշխատողները գուտ ինտենսացիոնալիստներ չեն: Այդ Հիւանդանոցների ծառայողների մէջ կան և անպիսիններ, որոնք, անկասկած, ազգայնական տրամադրութիւններ ունեն: Իսկ կոմունիստների կամ բանւորների բաւականաչափ կարգերի, հետեւապէս և կոմունիստական տրամադրութիւնների բացակայութեան հետեւեղով, պարզ է, որ այդտեղ ազգայնական տրամադրութիւնները որոշ չափով վերակազմ են հանդիսանում:

Սրանց յետոյ կարելի՞ է կասկածել, որ Հայկական Ինտելլիգենտի մէջ որոշ չափով ազգայնական տրամադրութիւններ գոյութիւն չունեն: Իսկ յատուկօրէն այդ տրամադրութիւնները երբեմն թիֆլիսեցում են բանւորների ու երիտասարդութեան միջավայրը: Կասկած չկայ, որ սովորող երիտասարդութեան և Ինտելլիգենցիայի որոշ մասը դեռ ևս զանազանական և սոնիալ-տական իդէոլոգիայի ճանկերումն է գտնուում:

Այստեղից պարզ է, որ Հայկական և մասամբ Հրեական նացիոնալիզմի դէմ մղելիք պայքարը միայն զատարկախօսութիւն չէ:

Պայքար երիտասարդութեան Ինտելլիգենցիայի դատարկախօսեան համար. — Դրա հետ միասին պէտք է դնել Կոմսոմոլում նացիոնալիզմի դէմ պայքար մղելու հարցը: Ինձ թւում է, որ մեր կոմսոմոլիստական գործիչները պարզ չեն պատկերացնում իրենց նացիոնալիզմի վտանգը: Երբ որ ասում են, թէ այս կամ այն կազմակերպութեան մէջ նացիոնալիստական տրամադրութիւններ կան, գործիչները վերաւորում են ու ասում. — «Ի՞նչ է քա ասում, մեզ մօտ ոչ մի նացիոնալիզմ չկայ»:

Կարելի է ոչ մի կասկած չունենալ, որ մեր Կոմսոմոլում, մասնաւոր, աշակերտութեան մէջ, մեծ չափերով նացիոնալիստական տրամադրութիւններ կան: Արեւմտ, պէտք է պայքարն ուղղել դէպի երիտասարդ ուսանողութեան շարքերում գոյութիւն ունեցող նացիոնալիզմը: Եթէ ձեռ մարդուն վերադաստիարակելը դժար է, ապա ինձ թւում է, որ այդ բանը հեշտ է երիտասարդի վերաբերմամբ: Երիտասարդ ջահելին վերադաստիարակել մենք կարող ենք, և այդ մեր պարտականութիւնն է:

Երիտասարդութեան շարքերում նացիոնալիզմի դէմ պայքար մղելու, նրա Ինտելլիգենցիայի զատարկախօսութեան իրը և իր խնայելու իր ամբողջ ուսմանը: Թէ չէ, ինչի՞ նման է այն, երբ մեր Ֆարգամունչներում սովորողներն ազգային սկիզբ (դաւ) են սարքում: Ինչի՞ նման է, երբ մեր բանֆակցիները, մեր երիտասարդութեան այդ ծաղիկ մասը, ազգային սկիզբ և սարքում: Ինչի՞ նման է, երբ նրանք բէհարկում են ըստ ազգայնական նշանների: Այս բոլորը պէտք է, որ մեզ մղէ դէպի այս կամ այն վճռական եզրակացութիւնները հանելու և ինձ թւում է, որ եզրակացութիւնները պէտք է հէնց այս պլենումում հանենք:

Մենք պէտք է այս պլենումում պարզենք բոլորը, որպէսզի սրանից յետոյ հսկայական պայքար մղենք նացիոնալիստական տրամադրութիւնների դէմ:

Ազգայնական շիւռումբեր. — Այդ հարցի առթիւ իմ ասած լրիւ չէր լինի, եթէ կանգ չառնէի էյի մի մոմենտի վրա: Դա ազգայնական մի քանի շիւռումբերի հարցն է, որ ներս են թափանցում կուսակցական ու բանւորական շարքերը: Ես արդէն ասացի, որ այդպիսի շիւռումբեր կան ու երևան են զալիս օրակալութեան, առաջ քաշելու, աշխատավարձի հողի վրա, և այլն: Այստեղ մենք, բացի միւս բոլորից, պէտք է մեր բանւորներին պարզենք, որ այն հանգամանքներ, որոնց հողի վրա երևան են զալիս այդ ազգայնական, կամ աւելի ճիշտ, առանձին ազգայնական կոնֆլիկտները, — ստեղծել են երկար ժամանակներում, որ այդ բոլորի դէմ մղող պայքարին վերջ տալ չի կարելի 1, 2 կամ 3 տարւայ ընթացքում և այլն:

Պէտք է բացատրել ռուս, թուրք և միւս բանւորներին, թէ կուսակցութիւնն ի՞նչ խնդիրներ է դնում իր առաջ թէ որակաւորման, թէ աշխատավարձի, թէ աշակերտելու վերաբերմամբ: Ի հարկէ, երբ որ թուրք վերաւորում է, որ ինքն աւելի պակաս է ստանում, քան ռուս բանւորը, ապա նրան պէտք է բացատրել, որ ինքը պակաս է ստանում, որովհետև աւելի պակաս օրակալութիւն ունի: Պէտք է նրան բացատրել, որ կուսակցութեան անիլիքը կայանում է նրանում, որ նրան առաջ քաշել, նրա օրակալութիւնն աւելի բարձրացնի:

Միւս կողմից էլ պէտք է կարող կերպով պայքարել, կոպիտ արտայայտելով, ռուս վարչութեան, կամ ոչ թուրք վարչութեան կողմից դէպի թուրք բանւոր եղած միջապետական վերաբերմունքի դէմ:

Եթէ մենք թուրք բանւորին պէտք է պարզենք, որ նա, ինչպէս պակաս օրակալութիւն ունեցող, չի կարող այնքան պահանջել, ինչքան մեծ օրակալութիւն ունեցող ռուս բանւորն է ստանում, ապա միևնույն ժամանակ պէտք է կռիւ մղենք այն վարիչների դէմ, որոնց կողմից դէպի թուրք բանւորները ցոյց տած վերաբերմունքը՝ մինչդեռ փոխակալ վերաբերմունքն է յիշեցնում: Այստեղ կուսակցութիւնն իր աշխատանքը պէտք է ծաւալէ երկու ուղղութեամբ. — առաջինը՝ բանւորներին բացատրելով ու նրանց շարքերում պրոպագանդ անելով, թէ կուսակցութիւնն ու իշխանութիւնը ինչ միջոցներ են ձեռք առնում ազգային հարցի վերաբերմամբ, պարզաբանելով մուսաւաքիստների, մենչեւիկների, դաշնակիների և միւսանի հուսիւնը: Երկրորդը՝ ամենախիտ կռիւ մղելով առանձին վարիչների ու գործիչների դէմ, որոնք իրանք թոյլ են տալիս քանակալորէն վարել թուրք բանւորների հետ:

Քօզարկում և ցաղնալիզմը. — Երբեմն նացիոնալիստական տրամադրութիւնները մեր պետական ապարատում երևան են զալիս զանազան պահանջների իրօրակի տակ, պահանջներ, որ առաջին հայեացքէց կարծես թէ ոչինչ չեն ներկայացնում իրանցից:

Նացիոնալիզմը երբեմն հանդէս է զալիս յայսպիսի պահանջներով. ա) Արբրէշանում կառուցել անտեսութեան բոլոր ճիւղերը: բ) Արբրէշանում հաւաքած սուրբերը թողնել Արբրէշանում: գ) տեղիտօրիալ բիւլէ ունենալ՝ կեանքում ստանալով նաւթից, տրանսպորտից: դ) Թուրքները անդրկովկասեան առանձին օրգաններին կենտրոնացնող ձգտումները և այլն: Այն հանգամանքը, որ երբեմն կոմունիստներն էլ են վարակուած այդ տրամադրութիւններով, բացատրում է նրանով, որ մեր Ինտելլիգենցիայի ու մեր պետական ապարատի որոշ շրջաններից բխող նացիոնալիստական յայտնի տրամադրութիւնները նրանց վրա ճնշում են գործ դնում:

Երբեմն այդպիսի բաներ են մատուցանում մեզ՝ մեր պետական խորհրդային օրգանների կողմից: Այդ բոլորն, անշուշտ, հետեւեալ է շրջապատող նեպական

մանր-բութուական, նացիոնալիստական հանդամանք-ներէ՛ց մեր ապագարանների ու մեր գործիչներէ վրա գործարած ճնշման:

Ես այդպիսի ճնշման երկու կոնկրետ օրինակ կը բերեմ: Առաջինը որոշ շրջաններում որոշ տրամադրութիւն կայ Ազգրբէնում այնքան տեղատի՛վ գործարաններ կառուցել, որ Ազգրբէնի բամբակի արդիւնաբերութեան ամբողջ արտադրանքը թողնի Ազգրբէնում իր տեղատի՛վ գործարաններէ չամբար: Երկրորդը՝ վերաբնակեցման վերաբերմամբ: Մենք ահապի նշանակալիք ունենք, ահապի տարածութիւններ, որ կարող ենք ջրել, բայց անում են, որ մենք անպատճառ պէտք է Մուղանում, Միլում թուրքեր բնակեցնենք, վաստակ ունեցում՝ անըրկովկասեան ժողովուրդներէ: Իսկ պէտք չունենք, ոտու կամ ուղարկական մուտքի ներս թողնել, որ բամբակի գործը բարձրացնէ, — չի լինում: լուսադոսի դէպքում՝ Համապատասխան ապագարանները սարքոտի են անում:

Եւսանումս պայքարով. — Պարզ չէ՞ արդեօք, որ կուսակցութիւնը եռանդուն պայքար պէտք է մղէ բոլոր այդ տրամադրութիւնների դէմ: Մենք պէտք է նացիոնալիզմը դուրս պոկենք՝ այդ բառի կատարելա իմաստով. պէտք է անյախի միջնորդութեանը, որ նացիոնալիզմը զիջի կոնխու տեղ չգտնի. նացիոնալիզմի ու նացիոնալիստական տրամադրութիւններ կողմերի դէմ այնպիսի հասարակական տրամադրութիւն պէտք է ստեղծենք, որ բառիս իսկական նշանակութեամբ՝ իրենց հայտնած, խեղդում գրեն:

Մեր կուսակցութեան մէջ, քանուրանկ ու խորհրդային հասարակականութեան մէջ այդ տրամադրութիւններն ու այդ տրամադրութիւնները կողմերը տեղ չպէտք է ունենան: Այդ առթիւ պէտք է սրենք պայքարը մուսաւաթիստների դէմ, սպիտակների, դաշնակների դէմ և այլն: Պարզ է, որ նացիոնալիստական տրամադրութիւններէ դիտաւոր կողմերն են հանդիսանում մուսաւաթիստները, դաշնակները, սիոնիստներն, ուստի և պայքարը պէտք է հէջ նրանց դէմ սրենք:

Նոյն օրը վրա ծանրանում է և Հայկումկուսի նորընծայ քարտուղար Հ. Կուստանանը Հայկումկուսի քաղ պիեմումում: Ասաց ենք թերում այդ կտարն ևս.—

Պայքար նացիոնալիզմի դէմ. — Ընկերներ՛, մենք անհերքելի փաստեր ունենք, որոնք վկայում են, որ այժմ կուսակի ու նեպոմանի աշխուժացմամբ նկատուում է հակաուսարդներին որոշ քաղաքական աշխուժութիւն, ինչպէս բովանդակ Միութեան մէջ, այնպէս էլ մեղ օտո: Ուստի մենք պէտք է առանձնապէս ուռչ կերպով դենք այն արդեանները ուսումնասիրելու հարցը,

որոնք տեղի ունեն այս րոպէիս մեղ թշնամի քանկում: Բուրժուական նացիոնալիստական իդեոլոգիայի աշխուժացման և ուժեղացման այդ հողի վրա մենք նկատում ենք ոչ միայն մեղ թշնամի կուսակցութիւններին (դաշնակների, մուսաւաթիստների, մենչեիկեների) ակտիւացումն, այլ և վաղուց ի վեր շարժախաւած, հնացած հոսանքների վերածնութիւնը (սպեցիֆիկներ, սենոպիսականներ, տրոցկիստներ և այլն): Այդ բովանդակ բորբուր մեծ մասամբ ազգային զգեստ է հարցում:

Ուստի, ընկերներ, մենք պէտք է պայքար մղենք նացիոնալիզմի և նացիոնալիստական տեղեկեցների դէմ: Մենք պէտք է պայքարենք մեր կուսակցութեան ինտերնացիոնալ շաղախման՝ ցեմենտաւորման համար, ինտերնացիոնալ դաստիարակութեան համար:

Մենք պէտք է անկեղծօրէն յայտարարենք, որ այս րոպէիս էլ մեր կուսակցութեան որոշ անդամներ արտայայտում են նացիոնալիստական տեղեկեցներ: Դուք կը հարցնէք, որտե՞ղ է նկատուում այդ երևոյթը: Այդ հարցում առաւել ևս պէտք է անկեղծ լինել: Եթէ սենոպիսականները յաման գրում են Ալտայցխայի, Կարսի, Ղարաբաղի մասին, մենք, ի հարկէ, հանդէս ենք դալիս նրանց դէմ և ասում ենք, թէ այդ դաշնակների գաղափարախօսութիւնն է: Սակայն, նման մտայնութիւն երբեմն արտայայտում են և մեր ընկերներից ոմանք: Այսպիսի մտածողութիւնը պէտք է համարել վտանգաւոր և անողոք կերպով հարուածել, մերկացնել և արմատախիլ անել:

Մեղ օտո երբեմն շատերը հոխորտում են թէ՛ ճես անըրկովկասեան Ֆեդերացիայի կողմնակից եմ, Մուսկուսի կողմն եմ, մենք այդպիսի ուղևորիստական տեղեկեց չունենք, ինչպիսի տեղեկեց կար մի ժամանակ Վրաստանում, Հետևաբար մենք 100 տոկոսանոց ինտերնացիոնալիստներ ենք»:

Թոյլ տւէք ձեզ ասելու, ընկերներ, որ Վրաստանում մի մոմենտ կար, երբ իւրաքանչիւր վրացի կոմունիստ պէտք է քննութիւն բռնէր ինտերնացիոնալիստի կոյում ձեռք բերելու համար: Վրաստանի մի շարք կոմունիստներ չկարողացան այդ քննութիւնը բռնել, սայթաքեցին և մերկացրին իրենց նացիոնալիստական թեքումը:

Այդ տեսակ քննութիւն հայ կոմունիստների կողմից դեռ ևս չի եղել, և գուցէ դեռ լինի:

Ա Ջ Գ

Արքէն Սասունի՝ վտարած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերէն՝ դաշնակցական համար անթոյլարքի արարքի մէջ գտնուելու պատճառով: Հ. Յ. Դ. Բիւրօ.

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Դաշնակցութեան Օրը» (Միբազմական) 241
Քիլլուգի Դաշնակը (Ս. Վրացեան) 243
Հակաուսարդի բանակում (Աշոտ-Արծրունի) 246
Թւերի լեզուով (Ա. Ջամալեան) 253

Առաքի. տարրը պոմդիտ. մէշ (Ա.Գասպարեան) 256
Թիւրքիւղ շքեղք 259
Մեր գռեերը 261
Իրենց իսկ բերանով 269

« Կ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի

« Կ Ր Օ Շ Ա Կ » - Ի հասցէն՝

Թիւն արքէ 2 Ֆր. 50 սանտ.

M¹⁰ S. AGOPIAN.
5, rue des Gobelins, 5. Paris (13^e)